

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ARİF CENGİZ ERMAN

ANADOLU TARİHİNİN GERÇEĞİ

Anadolu'da 12 Bin Yıllık
Türk Varlığı

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

sarmalkitabevi

ARİF CENGİZ ERMAN

İzmir'lidir. İstanbul'da doğdu. İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi'nde Matematik okudu. 12 Eylül askeri darbesinden sonra yurt dışına çıktı. İsveç Uppsala Üniversitesi'nde iktisat ve uluslararası ilişkiler okudu. İktisat tarihinde yüksek lisans yaptı. Bir süre üniversitede araştırma yaptı. Daha sonra ABD'ye yerleşti. Türkoloji disiplini aldıktan sonra Maryland Üniversitesi'nde Türk dilleri uzmanı olarak görev yaptı.

Arif Cengiz Erman'ın yayınlanmış eserleri:

- *Gök Tanrı İnanç*
- *Türklerin Gerçek Tarihi*
- *Turan tarihine Giriş*
- *Türk Dilinin Köken Sözlüğü*
- *Devlet ve Demokrasi*
- *Sermaye Birikimi*
- *Hazar Kağanlığı*
- *Tatar Kağanlığı*
- *Çin Tarihini Gerçeği*
- *Kuzey Hint Topluluklarının Gerçeği*
- *Germanler ve Slavların Kökeni*
- *İran Tarihini Gerçeği*

SARMAL KİTABEVİ

Yayıncı Sertifika No: 48172

ISBN: 978-625-8349-47-4

Arif Cengiz Erman

Anadolu Tarihinin Gerçeği/ Anadolu'da 12 Bin Yıllık Türk Varlığı

Yayına Hazırlayan: İsmet Gülseçgin

1. Baskı: Aralık 2022

Baskı ve Cilt

Repar Tasarım Matbaacılık

Merkez Mah. Cemal Ulusoy Cad. No: 43

Yenibosna /Bahçelievler/ İstanbul

Sertifika No: 40675

Sarmal Kitabevi

Çağlayanlar Sok. Marmaroom Sitesi A24 Blok D: 3

Maltepe - İstanbul

Tel: 0532 297 72 59

www.sarmalkitabevi.com

Anadolu Tarihinin Gerçeği

Anadolu'da 12 Bin Yıllık Türk Varlığı

Arif Cengiz Erman

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	7
Anadolu'ya İlk Göç.....	10
Katılar.....	16
Katı Dili.....	24
Katı Hanlığı.....	31
Kaslar.....	57
Bitan Hanlığı.....	63
Bayan İli Hanlığı.....	68
Türükler.....	74
Türüşükler.....	76
Perusinus Taşı.....	85
Bulaşığlar, Akalar ve Turlar.....	99
Limni Taşı.....	107
Birig Hanlığı.....	114
Birig Dili.....	118
Midas Anıtı.....	123
Bayın Hanlığı.....	132
Bayın Dili.....	146
Bayat Hanlığı.....	149
Selük Hanlığı.....	174
Berkamun Hanlığı.....	191
Kapatuk Hanlığı.....	193
Bunat Hanlığı.....	194
Anadolu'da Roma Dönemi.....	200
Sonuç Olarak.....	219
MÖ 1700'den Önceki Katıca Sözlük.....	223

MÖ 1700'den Sonraki Katıca Sözlük.....	228
Kaynakça.....	248

ÖNSÖZ

17. yüzyılda yaşamış olan Hollandalı bilim adamı Marcus Zuerius van Boxhorn'a göre, Avrupa dillerinin Türkçe ile köken birliği vardı. O dönemde Avrupa'daki birçok kişi ise İncil'in etkisiyle, İbranice'nin tüm dillerin anası olduğuna inanıyordu. Ancak van Boxhorn, tüm dillerin İbranice gibi tek bir dilden türediğine karşı çıkıyor ve Türkçe, Latince, Yunanca, Germen dilleri, Slav dilleri, Kelt dilleri, Balt dilleri ve Farsçanın "İskitçe" adını verdiği ortak bir eski dilden türediğine inanıyordu. Ortak kökeni kanıtlamak için dillerin etimolojilerini, çekim kalıplarını ve gramerlerini karşılaştırarak bu diller arasında genetik bir ilişki olduğunu düşündüren benzerlikler bulmuştu. Van Boxhorn, teorisini ilk olarak 1637 yılında arkadaşı Claudius Salmasius'a yazdığı bir mektupta açıkladı. Bundan on yıl sonra 1647 yılında ise İskit Teorisi'ni üç bölüm olarak yayınladı.¹ Daha sonra Claudius Salmasius, Marcus Zuerius van Boxhorn'un İskit Teorisi'ne Sanskritçeyi de ekledi.

İskoç bilim insanı James Burnet (Lord Monboddo), 18. yüzyılın başında İskit Teorisi'nin Britanya'da tanınmasını sağlamıştı. İngilizler 18. yüzyılın sonlarında Hindistan'ı sömürgeleştirmeye başlamış ve 19. yüzyılın başlarında Hindistan'ın büyük bir bölümünü denetimleri altına alarak kaynaklarını acımasızca sömüren emperyalist bir güç

¹ Gerda Hassler (Ed.). History of Linguistics 2008: Selected papers from the eleventh International Conference on the History of the Language Sciences, 2008, Potsdam. Volume 115, Studies in the History of the Language Sciences. John Benjamin Publishing, 2011.

durumuna gelmişlerdi. İngilizlerin Hindistan'ı sömürgeleştirmeye başladığı sıralarda, Bengal'de yargıç olarak görev yapan Sir William Jones adlı bir İngiliz, van Boexhom'un İskit Teorisi'nden esinlenerek 1786 yılında Avrupa dilleri ile Hintçe arasında bir bağlantının varlığına ilişkin bir teori ortaya sürdü.² William Jones'a göre Sanskritçe, Yunanca ve Latince ortak bir kökten türemişti ve Avrupa dilleri ile Farsça da bu kök dille bağlantılıydı. William Jones ayrıca, Hindistan'a bir "Aryan göçü" gerçekleştirdiğini öne süren ilk kişiydi. Bu görüş daha sonra, Herbert Hope Risley gibi sömürge yöneticileri tarafından savunulacaktı.

Ancak William Jones'un ortak bir kökten türediğini öne sürdüğü dillerin arasında Türkçe yoktu. Türkçenin olmasının nedeni, Birleşik Krallık adına çalışan William Jones'un kendi ülkesinin emperyalist çıkarlarını bilimin üzerinde tutmasıydı. Avrupa'daki geniş toprakları elinde tutan Osmanlı İmparatorluğu, 18. yüzyılda İngilizler için büyük bir tehdit oluştuyordu ve Türklerin Avrupa'dan sökülüp atılması gerekiyordu. En önemlisi de, Osmanlı topraklarında geniş petrol yataklarının bulunduğu bilinmekteydi. Dolayısıyla tarihin ve dilbiliminin çarpıtılması, İngilizlerin sömürgeci siyasetiyle birlikte başlamıştı.

Daha sonra birçok Avrupalı sözde bilim adamı bu doğrultuda teoriler öne sürmeye başladı. 1900'lerin başlarına gelindiğinde, Proto Hint-Avrupalılar ve Proto Hint-Avrupa Dili teorilerini geliştirdiler ve Eski Anadolu dillerini de bu dillerin içine eklediler. Ancak Proto Hint-Avrupa (PIE) ile ilgili bir kayıt, belge ya da yazıt gibi bilimsel bir kanıt yoktur. Dolayısıyla Batılı bilim adamlarının PIE

² Jones, William, Sir. (1970). The letters of Sir William Jones. Cannon, Garland H. (Ed.). Oxford: Clarendon Press.

olduğunu öne sürüp başına yıldız koyduğu sözler (kelimeler) hiç bir kaynağa dayanmaz. Yalnızca hayâl ürünüdür. Bu açıdan dilbilimi ve tarih, Batıda hiç bir zaman gerçek birer bilim dalı olamamıştır.

Süreç içinde Emperyalist Batı ülkelerinin çıkarları doğrultusunda çeşitli tarih tezleri de üretildi. Bunlardan ilki, Hindistan'dan Çıkış Teorisi'ydi. Friedrich Schlegel'in 19. yüzyılın başlarında kurduğu bu teoriye göre Hint-Avrupa Dil Ailesi, Hindistan'da ortaya çıkmış ve buradan Orta Asya, Karadeniz bozkırları ve Anadolu yoluyla Avrupa'ya yayılmıştı. Daha sonra Marija Gimbutas'ın 1956'da kurduğu Kurgan Teorisi'ne göre, atı evcilleştiren ve kurgan kültürünün sahipleri olan Hint-Avrupalılar Karadeniz bozkırları, Kafkasya ve Urallar'ın batısında ortaya çıkmış ve buradan dünyaya yayılmıştı. 1987'de Colin Renfrew'un kurduğu Anadolu Teorisi'ne göre de, Hint-Avrupa Dil Ailesi MÖ 7000 yıllarında Anadolu'dan dünyaya yayılmıştı. Bu teorilerdeki ortak olan yan ise, Türklerin ve Türkçe'nin dışarıda tutulmasıydı.

Böylece Marcus Zuerius van Boxhorn'un bilimsel olan İskit Teorisi, emperyalizmin çıkarları uğruna içinden Türkler ve Türkçe çıkartılarak bilim dışı, gülünç, saçma ve dikkâte bile alınmaması gereken bir teoriye dönüştürülmüş oluyordu. Hint-Avrupa Teorisi, Türkleri hedef alan ve tarihi yaratan Türkleri tarihten çıkarmayı amaçlayan bir teoridir. Bu teori bilimsel bir temelde kesinlikle doğrulanamaz. Çünkü bu teorideki eksik olan dil Türkçedir ve sayılan diğer dillerin birbiriyle olan bağlantısını sağlayan tek birleştirici öğedir. Türkçe, tüm bu dillerin atasıdır. Dolayısıyla Hint-Avrupa teorisi kanıtlanamaz, yalnızca dayatılabilir. Bugün açıkça yapılan da budur.

Daha önceki kitaplarımda Mezopotamya, İran, Çin, Hindistan ve Avrupadaki uygarlıkları kuranların Eski Türkler olduğunu dilbilimsel temelde kanıtlarıyla ortaya koydum. Anadolu uygarlığı da bu bütünün bir parçasıdır. Anadolu, Türklerin en erken yerleşim bölgelerinden biridir. Türkler Malazgirt Savaşı ile Anadolu'ya ilk kez gelmediler. Yaklaşık on iki bin yıldır Anadolu'da yaşıyorlardı. 1064 yılında Doğu Anadolu'ya giren Selçuklular, Anadolu'ya gelen ilk Müslüman Türklerdi. Geldiklerinde Hristiyan Türklerle karşılaştılar. Ayrı dinlerden olan bu iki Türk toplumu kısa bir süre içinde birbiriyle kaynaşarak Anadolu topraklarına Türkiye adını kazandırdı. Avrupalılar henüz daha 12. yüzyılda Anadolu'yu Türkiye olarak adlandırmaya başlamıştı.

ANADOLU'YA İLK GÖÇ

Buzul çağında Asya'da dört iç deniz vardı ve buzullar yalnızca Sibiryaya ile Himalaya Dağları'nda bulunuyordu. Orta Asya bu nedenle ılıman bir salkının (iklimin) yaşandığı bir bölgeydi. Bu uygun salkın koşulları nedeniyle bölgede avcı ve toplayıcı bir yaşam süren Turan toplumunda çok hızlı bir karaçu (nüfus) artışı gerçekleşti. Buzul çağının yaklaşık 12-14 bin yıl önce sona ermeye başlamasıyla birlikte, dağlardaki buz tabakaları erimeye başlayarak ırmaklarda büyük çaplı taşkınlıklara yol açtı ve büyük gelinzler (seller) yaşanmaya başladı. Turan toplumu, bu dönemde küçük topluluklar olarak göçlere başladı. Bunların bir bölümü İran ve Mezopotamya üzerinden Güneydoğu ve Orta Anadolu'ya kadar ulaştı.

Göbekli Tepe ve Çatalhöyük gibi en eski yapılar bu dönemden kalmadır. Güneydoğu Anadolu'daki Göbekli

Tepe, Karahan Tepe, Sefer Tepe, Hamzan Tepe gibi yapılar yerleşim yerleri değil, tarım ve hayvancılığa yakın son avcı toplayıcı toplulukların oluşturduğu tapınma ortuntlarıdır (kült merkezleridir). Oldukça gelişmiş olan bu inanç düzeni, Gök Tanrı inancının ilk aşamasıdır. Bölgenin geçmiş, günümüzden yaklaşık 12 bin yıl öncesine kadar uzanıyor. Bu yapılarda, T biçimindeki kireç taşından 10-12 dikilitaş, yuvarlak düzlemde dizilmekte ve araları taş duvarla örülmektedir. Her yapının ortasında daha yüksek boyda iki T biçimindeki dikilitaş karşılıklı olarak bulunmaktadır. Bu dikilitaşların çoğunun üzerinde kişi (insan) ve anga bedizleri (hayvan resimleri) ile soyut imgeler (semboller), oyma ya da kabartmalar biçimindedir. T biçimindeki dikilitaşlar Tanrı damgasının öncülüdür. Yuvarlak düzlemde dizilen T biçimindeki dikilitaş, daha sonra yuvarlak içindeki artı biçiminde olan Tanrı damgasına dönüşmüştür.

Kazakistan Almatı'daki kayaya oyulmuş bir Tanrı damgası

MÖ 8. binyılda gelişen büyük bir Sırlı (cilâlı) Taş Çağı ve Bakır Çağı kent yerleşimi olan Çatalhöyük, Konya Ovası'nda bulunmaktadır. 1958 yılından beri yapılan kazılar, Anadolu'nun bu bölümünün Sırlı Taş Çağı'nda gelişmiş bir ekinç ortunu (kültür merkezi) olduğunu gösterir. Kazılarda, art arda 18 yapı katmanı ortaya çıkarılmıştır. Yapıların alt katı MÖ 7100'e, üst katı ise MÖ 5600'e uzanır. Çatalhöyük, birbirine yapışık olan çok sayıdaki kerpiç evin bir araya gelmesinden oluşur. Petek gibi kümelerünış konutlar arasında çığır (patika) ya da sokaklar bulunmaz. Buna karşın çatıların sokak işlevi gördüğü sanılmaktadır. Daha büyük olan evlerin kimilerinde oldukça süslü duvar bedizleri (resimleri) bulunur. Evlerin çoğuna tavandaki deliklerden baskıçlarla (merdivenlerle) ulaşılmakta ve

pencere bulunmamaktadır. Bu deliklerin, havalandırma işlevi gördüğü ve ocaklardan gelen dumanın dışarı çıkmasını sağladığı sanılmaktadır. Ana odalar, çeşitli ev içi etkinlikleri için kullanılmış olabilecek yükseltilmiş düzlükler içerir. Evlerde yemek pişirme ve uzuşçuluk (zanaatkârlık) gibi günlük etkinlikler için iki oda bulunur. Tüm iç duvarlar ve yükseltilmiş düzlükler sıvalıdır. Tanlık (depo) olarak kullanılan yan odalara, ana odalardan alçak bir açıklıktan geçilir.

Evlerin içindeki yer altı çukurlarında, özellikle ocak altlarında, ana odaların içindeki yükseltilerde ve yatakların altında etöz (ceset) kalıntıları bulunmuştur. Etözler, gömülmeden önce sıkıca bükülüp sepetlere konulmuş ya da kamyş hasırlara sarılmıştır. Belirgin tapınaklar bulunmama ile birlikte sınırlar (mezarlar) ve duvar bedizleri, Çatalhöyük toplumunun imgeler açısından oldukça gelişmiş bir dinsel inançlarının olduğunu göstermektedir. Bu öğelerin bulunduğu odalar, tapınak ya da topluma açık toplantı alanları olarak kullanılmış olmalıdır. Çatalhöyük'ün diğer bir özelliği de, iyeleri ataklayan (temsil eden) ve mermer, kireç taşı, kil gibi nesnelerden yapılmış olan küçük iye (kutsal ruh) yontulardır. Bu da, Gök Tanrı inancının kapsamına girer, çünkü iyelere saygı göstermek ve onlardan dileklerde bulunmak, Tengricilik inancının bir parçasıdır.

Çatalhöyük'ün ilk yerleşimcilerinin avcı toplayıcı bir topluluk olduğu anlaşılmaktadır. Yerleşimcilerin, 6. katmandan başlayarak buğday, arpa ve bezelye gibi bitkilerin tarımını yapmaya başladıkları, yoğun biçimde avcılığı sürdürürken sığırı evcilleştirdikleri belirlenmiştir. Hasan Dağı'ndan doğal cam (obsidiyen) ve Ilıcapınar'dan tuz üretildiği ve üretim artığının çevre yerleşimlere satıldığı

düşünülmektedir. Akdeniz kıyılarından geldiği düşünülen ve takı olarak kullanılan deniz kabuklarının varlığı, bu ködünün (ticâretin) yayılımı üzerine bilgi vermektedir. Öte yandan ortaya çıkan kumaş parçaları, dokumacılığın en eski örnekleri olarak tanınlanmaktadır. Çanak çömlekçilik, ahşap işçiliği, sepetçilik, kemikten araç üretimi gibi el işlerinin de gelişkin bir durumda olduğu anlaşılmaktadır.

Buzul çağının ortadan kalkmasından sonra Orta Asya'da birkaç bin yıl süren kuraklaşma dönemi sırasında buzulların tümüyle erimesi sonucu ırmaklara taşınan sular azalınca, ırmaklar kurumaya ve iç denizler küçülmeye başladı. İç denizler giderek kuruyarak Gobi, Taklamakan, Kızilkum, Karakum gibi uçsuz bucaksız çöller ortaya çıktı. Yaşamı zorlaştıran bu kurak salkın (iklim) koşulları nedeniyle Turan toplumu, MÖ 7. bin yılda büyük kitleler olarak daha sulak alanlara göç etmeye başladı. Göç edilen bu bölgeler, güneyde Çin ve Hindistan, batıda Karadeniz Bozkır ve Avrupa, güneybatıda da bugünkü İran, Mezopotamya ve Anadolu idi.

Yeşilova (İzmir), Yenikapı (İstanbul), Beşiktaş (İstanbul), Yumuk Tepe (Mersin), Alacahöyük (Çorum) gibi MÖ yaklaşık 6500 yıl öncesinden kalan buluntular bu dönemden kalmadır.

Yeşilova'da çakmak taşından yapılmış kesici, delici, kazıyıcı araçlar, ok uçları ve bıçaklar bulunmuştur. Çakmak taşından başka doğal cam da kullandıkları belirlenmiştir. Kazılarda bulunan birçok mühürden birinin MÖ 6200 dolayından kaldığı belirlenmiş ve ayrıca güneşi simgeleyen bir mühür de çıkarılmıştır. Kazılarda çıkan kil parçalarının üzerinde çocuk ve kadın parmak izleri bulunmuş ve bu kil parçalarının MÖ 6500 dolayından kaldığı belirlenmiştir.

Alacahöyük'te 4 ana yerleşim evresinde toplanan veriler ışığında yaklaşık 15 yapı evresi ortaya çıkarılmıştır. MÖ 3500 yıllarına dek süren ilk evre katmanlarında ortaya çıkarılan pusat (silâh) ve kullanım gereçlerinin çoğu taş-tandır. MÖ 2500 – MÖ 2100 arasındaki ikinci evrede han ve tegin (prens) kurganları ortaya çıkarılmıştır. Bu kurganlarda gümüşten yapılan ölü armağanları, altın ve gümüşten yapılan değerli gereçler bulunmuştur. Kenti çevreleyen berkinler (surlar) ile Arslanlı Kapı, MÖ 2000 – MÖ 1200 arasındaki üçüncü evreden kalmadır. O döneme ilişkin en özgün uzun yapıtlarından (sanat eserlerinden) biri, bu Arslanlı Kapı'dır. Anga (hayvan) yontularının çevreyi kötülüklerden koruduğuna inanılıyordu. Bu da, eski bir Türk inancıdır. Taşlar üzerinde çok ilginç süsler yer alır. Ayrıca bu dönemden kalan çivi yazılı tabletler de bulunmaktadır. MÖ 1200 – MÖ 650 arası da dördüncü evredir. Alacahöyük, günümüzde "Hatti" olarak adlandırılan toplumun kurduğu uygarlıktır.

Alacahöyük'teki Arslanlı Kapı

KATILAR

Günümüzde “Hattiler” olarak adlandırılan toplum, eski bir Türk toplumdur. Akadça “Khati Mātu” (Hatti Ülkesi), Orta Anadolu’nun bilinen en eski adıdır. “Khati Mātu”, Akadlıların Orta Anadolu’da kent hanlıkları biçiminde örgütlenmiş olan Türk boylarının yaşadığı bölgeye taktığı bir addır. Akad Hanlığı’nı (MÖ 2334 – MÖ 2154) kuran Şarrugi (Sargon) döneminden (MÖ 2334 – MÖ 2279) kalan çivi yazılı tabletlerde bu ülkenin adı “Khati Mātu” olarak geçer. Sümerce ‘kara’, ‘toprak’, ‘ülke’ anlamlarına gelen *mada* sözü, Akadçaya anlamı hiç değişmeden *mātu* olarak geçmiştir. Sümerce *mada*, Eski Türkçeye ‘yer’, ‘taban’, ‘toprak’, ‘batak’ anlamlarına gelen *batağ/batıg* olarak evrilmiştir ve günümüz Türkçesinde *batak* olarak kullanılmaktadır. Buna karşın “Khati” (Tabletlerde: kha-at-ti) adı, Sümercede ya da Akadçada bulunmaz. Dolayısıyla bu ad, Orta Anadolu’da yaşamış olan Türk toplumunun dilinden kalan bir sözdür.

“Khati” sözünün Eski Türkçe olması ve Akad diline de böyle geçmiş olması gerekiyor. Eski Türkçe *katıg* sözü ‘katı’, ‘sert’, ‘sağlam’ ve ‘güçlü’, ‘yürekli’, ‘şatlı’ (cesur) anlamlarına gelir. Günümüz Türk diline *katı* olarak evrilen Eski Türkçe *katıg* sözü, ‘katılaştırmak’, ‘sertleştirmek’, ‘eklemek’, ‘karıştırmak’ anlamlarına gelen *kad/kat* kökünden türevidir. Sümercede de *kad*; ‘katmak’, ‘bağlamak’, ‘dügümlemek’, ‘sıkıştırmak’ anlamlarına gelir. Bu söz, bugün “Hititçe” olarak adlandırılan ve bir “Hint-Avrupa” dili olduğu öne sürülen Türk dilinde de *hat* (Okunuşu: qat / kat / khat) olarak söylenmiştir ve Sümerce ile Türkçedeki anlamlara gelmektedir. Günümüzde tümüyle çözülmemiş olan bu

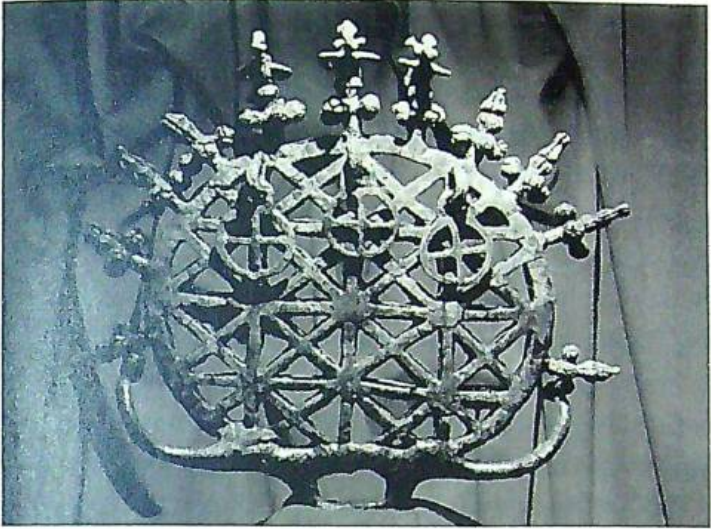
dilde timenen (hazırlanan) sözlüklerde *hati* diye bir söz yoktur, ancak 'katı' anlamına geliyor olması gerekir. Dolayısıyla "Khati Mātu", 'Katı Ülkesi' anlamına gelir.

Orta Anadolu'da yaşamış olan bu Türk boyunun MÖ 1700'lerden önceki dönemi üzerine bugün çok az bilgi bulunuyor. MÖ 3. binyılın ikinci yarısından kalan birçok türkebilimsel (arkeolojik) alan bu Türk toplumundan kalmadır. Daha sonraki dönemde Hatus ("Hattuşa") olarak adlandırılan eski kent gibi kimi yerleşim yerlerinde ortaya çıkarılan bulgular, oldukça gelişmiş bir uygarlığın varlığını ortaya koyar. Akad ve daha sonraki Asur hanlıkları, Doğu ve Orta Anadolu'da ködü (ticâret) bölgeleri kurmuştu. MÖ 2. binyılın ilk yüzyıllarında, Katus kentinde de bir Asur ködü bölgesi bulunuyordu. Birkaç Asur yazıtı, Katus kent hanlığından ve bu kent hanlığının bölgedeki diğer kent hanlıklarıyla olan ilişkilerinden söz eder. Orta Anadolu bölgesi, MÖ 2350'den MÖ 630'a kadar "Khati Mātu" (Katı Ülkesi) olarak biliniyordu.

O dönemde yağmurlu ve ılıman bir salkırı (iklimi) olan Anadolu'da yoğun ormanlar bulunuyordu ve Katılar evlerini ağaçtan yapıyordu. Bir tarım toplumu olmalarına karşın, avcılık da yapıyorlardı. Mezopotamya ile kazançlı ködü (ticâret) ilişkileri bulunuyordu. Anadolu'da, Mezopotamya'da eksik olan kereste ve taşın yanı sıra, zengin bakır, gümüş, demir ve altın kaynakları vardı. Katılar kereste, seramik, kuy (metal) ve diğer ürünlerin ködüsüyle geçimlerini sağlıyordu. Mezopotamya ile yaptıkları ködü, bölgeyi zenginleştirmiş ve Katı kent hanlıklarının gelişmesine yol açmıştı.

En önemli Katı kentleri Çorum Boğazkale yakınlarındaki Katus (Tabletlerde: URU Ța-at-tu-ša), Kayseri Kültepe yakınlarındaki Kaniş (Tabletlerde: Kâ-ni-iş Kİ ya da URU Ne-e-ša) ve Kültepe'nin güneydoğusundaki kalıntıları henüz bulunamayan Kuşar (Tabletlerde: KUR URU Ku-uş-ša-ra) kentleriydi. Eski Türkçe *katış* / *katus*, 'katışma' / 'karışma' anlamına gelir. Çivi yazısıyla *Ța-at-tu-ša* olarak yazılan bu kentin adı 'katış' demektir. Eski Türkçe *kaniş*, 'hoşnut' / 'karınış' anlamına gelir. Dolayısıyla *Kâ-ni-iş*, 'kaniş' demektir. Eski Türkçe *kuşar* / *kurşar* 'kuşatan' / 'saran' / 'çeviren' anlamına gelir. Tabletlerde *Ku-uş-ša-ra* olarak yazılan bu kentin adı 'kuşar' demektir. Birbirine yakın olan bu üç kent, bağımsız birer kent hanlıklarıydı. Akad harı Şarrugi (Sargon), MÖ 2334 - 2279 yılları arasında bölgeye girerek Katus kentini ele geçirmek istemiş, ancak kent iyi korunduğu için başarılı olamamıştı.

Katılar, doğadaki her nesnenin bir tını (ruhu) olduğuna inanıyor ve bu kutsal tınlara (iyelere) saygı göstererek adaklar sunuyorlardı. Bu iyelerin içinde en önemli olanlardan biri, ürünlerinin yetiştirilmesini ve çocuklarıyla yllıklarının (evcil hayvanlarının) sağlıklı kalmasını sağladığına inandıkları bir dişi iye idi. Bu iye, Tengricilikteki Umay Ana'nın karşılığıdır. Dolayısıyla Hattiler, Tengrici bir toplumdur. Örneğin, Katılardan kalan güneşi imgeleyen bir kalıta, Gök Tanrı inancının imgesi olan yuvarlak içinde artı biçimindeki Tanrı damgaları bulunmaktadır.

Katılardan kalan güneşi imgeleyen kalıt ve üzerindeki Tanrı danıgaları

Kuşar kentinin hanı Anıt ("Anitta"), MÖ 1700'lerde Katus kentine saldırarak kenti yakıp yıktı. Batılıların "Hititçe" dediği dilde *an[n]i*, 'anı' (anılan) demektir ve anlaşıldığı gibi 'anmak' demek olan *an[n]* kökünden türevidir. Eski Türkçe *anut*, 'anıtın' (andıran / hatırlatan) demektir. Alanda yapılan kazılar, kentin yakılıp yıkıldığını göstermektedir. Anıt'ın babası Pitan ("Pitana"), daha önce Kaniş kentini ele geçirerek Kuşar hanlığını genişletmişti. Katica ("Hititçe") *pat* / *pit*, 'parçalamak' / 'kesmek' gibi anlamlara gelir. Eski Türkçe *bita* / *buta* / *buda* kökünden türev olan *pitan* / *bitan* / *butan*, 'yırtan' / 'parçalayan' / 'yok eden' anlamlarına gelir.

Anıt, Katus kentini o kadar hor görüyordu ki, kenti ve kentte yöneticilik yapmaya çalışanları kargışlamıştı (lânetlemişti). Ancak kısa bir süre sonra, kendisini "Hattuşili"

olarak adlandıran daha sonraki bir Kuşar hanı kenti yeniden kuracaktı. Batılı dilbilimciler "Hattuşili" adının, İzmirli / İstanbullu gibi, 'Katuşlu' anlamına geldiğini öne sürer. Bu bile bu dilin Türkçe olduğunu kanıtlar, çünkü *-li* eki Türk diline özgüdür ve başka bir dilde bulunmaz. Batılı sözde dilbilimciler belli etmeden Türkçeden çalıntı yapmışlar, ancak bunu da yüzlerine gözlerine bulaştırmışlardır. Çünkü "Hattuşili" Katuşlu değil, Katuş İliğ demektir. Türkçedeki *-lı / -li / -lu* eki, Katıcada *-lu* biçimindedir. Eski Türkçe *iliğ / éliğ*, 'han' / 'yönetici' anlamına gelir. Bu söz, 'ülke' / 'halk' demek olan *él / il* sözünden türevidir. Dolayısıyla Katı han adlarının sonlarına gelen *ili* sözü, 'iliğ' / 'éliğ' anlamına gelir.

Katı dilinde bir *ili* sözü daha vardır. Bunu da bölge adlarının sonlarında görmekteyiz. Örneğin Katı yazıtlarında Güney ve Güneybatı Anadolu için çivi yazısıyla *lu-u-i-li* adı kullanılmıştır. Hititologlar bu sözün ne anlama geldiğini bilmiyor. Buradaki *lu-u*, Katıların Güney ve Güneybatı Anadolu'yu adlandırdıkları sözdür. Ardındaki *i-li* de, 'ülke' / 'halk' demek olan *él / il* adının belirtme durumu olan 'ili' / 'eli' demektir. Dolayısıyla *lu-u-i-li*, 'Luu Eli' demektir. Katıca sözlüklerde *lu* ya da *luu* diye bir söz de bulunmuyor. Bu sözün anlamını Eski Türkçede araştırırsak karşımıza üç değişik söz çıkıyor. Bunlar, 1) 'sazağan' (ejderha) ve 'yılan' anlamlarına gelen *lu / luu / lü*; 2) 'ulu', 'büyük', 'geniş', 'güçlü', 'aydınlık', 'yüksek' anlamlarına gelen *lu / uluğ* ve 3) 'mutluluk', 'baht', 'şans', 'pay', 'kısmet', 'kader', 'felek' anlamlarına gelen *ülü* sözleridir. Katı dilindeki *lu-u* sözü, bu üç anlamdan birini içermektedir. Kesin olarak hangisini içerdiğini uylamak (tahmin etmek) olanaksızdır, çünkü bu üç değişik söz de

bölgenin adı olmaya adaydır. Ancak Batılı sözde bilim adamları, *lu-u-i-li* sözünden "Luvi" diye bir toplum uydurarak, bunların eski bir "Hint-Avrupa" dili konuşmuş olduklarını savunmaktadır. Hem de hiç bir belgeye dayandırmadan.

Çarpıtma bu kadarla da bitmiyor. Batılı sözde bilim adamları, Kuşar kenti toplumunun "Hatti" değil, "Hitit" adında bir "Hint-Avrupalı" toplum olduğunu öne sürmektedir. Böylece "Uygar Hint-Avrupalılar", "Hattileri" tabınlıkları (hâkimiyetleri) altına alarak Hitit İmparatorluğu'nu kurmuş! Ancak geçmişte "Hitit" adında bir toplum hiç var olmadı. Batılılar bu "Hitit" adını Tevrat'tan aldılar ve "Hattilere" yapıştırarak, gerçekte hiç var olmamış olan bir "Hint-Avrupalı" toplum uydurdular. Yaptıkları bu düzmeciliği (sahtekârlığı) ise hiç yüzleri kızarmadan bugüne kadar savunabilmektedirler.

Tevrat'ın Yaratılış bölümünün 9. kesiminde şöyle yazar: "Gemiden çıkan Nuh'un oğulları Sam, Ham ve Yafet idi. Ham Kenan'ın babasıydı." 10. kesiminde de şöyle yazar: "Kenan, ilk oğlu olan Sidon'un babası ve Hethlilerin, Yevusluların, Amorluların, Girgaşlıların, Hivlilerin, Arklılarının, Sinlilerin, Arvatlıların, Semarlıların, Hamalıların atasıydı." Böylece Batılı sözde bilim adamları, Tevrat'ı kaynak göstererek Hethlilerden "Hititleri" uydurdular.

Tevrat'ı güvenilir bir kaynak gibi göstermek, büyük bir düzmecilik (sahtekârlıktır). Ancak bundan daha ilginç olanı, bizim yerli bilim adamlarımızın Batılıların yaptığı bu düzmeciliği gözü kapalı onaylamaları ve hiç sorgulamamalarıdır. Oysa Anadolu tarihi (tarihi) öncelikle bizim yerli bilim adamlarımızın alanı olmalıdır ve Batılıların yaptığı bu düzmeciliği sorgulamalıdır. Tevrat'taki

“Hethliler” sözü, “Hattiler” olarak da algılanabilirdi, ki bu çok daha sanalıdır (mantıklıdır). Kaldı ki Tevrat, kaynak gösterilecek bir tank bitiği (tarih kitabı) değildir. Tevrat ve daha sonraki İncil, Kur’an gibi Sami dinlerinin kutsal olduğu öne sürülen bitiklerindeki Nuh Tufanı öyküsü, Sümer destanlarından kalmadır. Destan (mitoloji) ise tank değildir.

Bu sözde bilim adamlarına göre “Hititler”, “Hatti” topraklarını ele geçirmiş ve “Hatti” toplumu “Hititlerin” ekinciyle (kültürüyle) kaynaşmış. “Hititler”, bölgeye göç etmiş olabilir mi ya da daha büyük olasılıkla iki toplum arasındaki düşmanlıklar başlamadan önce uzun yıllar “Hattilerin” yanında yaşamış olabilirler mi. MÖ 1650’ye gelindiğinde, “Hattuşili” komutasındaki “Hititler”, Kattuş’taki son “Hatti” direnişini kırmış ve bölgenin tabirihih (hâkimiyetini) ele geçirmiş. “Hattilerden” kalan tabletlerin bulunmaması nedeniyle “Hattilerin” gerçekte kim oldukları ya da nereden geldikleri günümüze dek bir gizlek (sır) olarak kalmış.

Öncelikle tank (tarih), varsayımlar üzerine yazılmaz. Yazılırsa, onun adı tank değil, sakı (hayâl / fantazi) olur ve yazarlar gerçeklikten uzaklaşır. Buradaki olay, Kattı kent hanlıklarının birbiriyle savaşması ve sonunda bir kent hanlığının diğer kent hanlıklarını yıkarak büyük bir hanlık kurmuş olmasıdır. Türk tarihi bu tür olaylarla doludur. Kaldı ki Orta Anadolu, hem Mısır hem de Asur yazıtlarında MÖ 630’a kadar Kattı Ülkesi (Khatti Mātu) olarak geçer. Eğer gerçekten “Hitit” diye bir toplum var idiyse, Asurlular ile Mısırlılar “Hititlere” “Hattiler” diyecek kadar salak mıydı?

Ayrıca Sümer kent hanlıkları da yüzyıllarca birbiriyile savaşmadı mı? Lagaş harı Eannatum Kiş, Uruk, Ur ve Larsa kent hanlıkları da içinde olmak üzere Sümer ülkesinin neredeyse tümünü ele geçirip tarıkta (tarikte) bilinen ilk kaşanlık (imparatorluk) olan Lagaş Kaşanlığı' nı kurmadı mı? Lagaşlılar "Hint-Avrupalı" mıydı? Eğer Sümerlilerden kalan tabletler olmasaydı, Batılı sözde bilim adamları Lagaşlıların da "Hint-Avrupalı" olduklarının öne sürecekti büyük bir olasılıkla. Ama yapamadılar. Ancak, MÖ 1700 yılları öncesinden "Hattilerden" kalan yazılı tabletler olmadığı için de ortamı boş bulmuş oldular ve "Hitit" diye bir toplum uydurup "Hint-Avrupalı" olduklarını ötüngediler (ilân ettiler).

Katuş, Kuşar ve Kaniş kentlerinin konumu

Katı Dili

Katıca konuşan toplumdan MÖ 1700 yıllarından önce kendi dillerinde yazdıkları hiçbir belge bulunamadı. Bunun nedeni, yazıyı bilmedikleri ve Sümer çivi yazısını henüz daha kullanmaya başlamadıkları olmalıdır. Bilinen çok az sayıdaki Eski Katıca sözler, MÖ 1700 yıllarından sonraki çivi yazılı belgelere dayanmaktadır. Dolayısıyla Batılı dilbilimciler, "Hatti" olarak adlandırdıkları bu toplumun yalıtlanmış (izole) bir dil konuştuğunu ve bu dilin "Hint-Avrupa" ya da Sami dillerinden ayrı olduğunu öne sürer. Ancak bunu savunanların bu dil üzerine ayrıntılı bir bilgisi yoktur, çünkü bu dil üzerine pek bilgi bulunmaktadır. Batılı dilbilimcilerin, çoğunlukla yanlış okunmuş olan birkaç söze dayanarak bu dilin yapısı üzerine bu tür bir yargıya varmaları, bilimsellikten uzaktır. Oysa anlamı bilinen çok az sayıdaki eski Katıca söz, anlam ve fonetik açıdan Sümerce ve Türkçe ile uyushmaktadır. Bu açıdan "Hattice" olarak adlandırılan Katıca, eski bir Türk dildir ve bugün "Hititçe" olarak adlandırılan dilin öncülüdür. MÖ 1700'den önceki Katıcadan birkaç örnek verecek olursak:

apa/wapa ata, baba – **apa** apa, ata, baba [Sümerce: **abba** ata, baba]

et / it koymak, yapmak, etmek – **et** etmek, eylemek [Sümerce: **ed** yıkmak, vurmak]

it git – **git/yit** (kaybol) [Sümerce: **gid** uzaklaşmak]

her / hir ermek, dağıtmak, yönetmek – **er** ermek, ulaşmak, yapmak [Sümerce: **iri** ermek, yükselmek, ulaşmak, ermek]

pun ölüm, acı, üzüntü – **bun/mung** sıkıntı, acı, üzüntü
[Sümerce: **mun** acı, kekre]

Ayrıca aşağıdaki eşleşmeler oldukça ilgi çekicidir:
paras pars, kaplan, leopar – **pars / bars** pars, kaplan,
leopar
pul olmak – **bol/ol** olmak
tera deri – **teri/deri** deri

Dolayısıyla, yalnızca bu sözler bile “Hatti” dilinin bir Erken Türk dili olduğunu kanıtlamaktadır.

Batılı sözde bilim adamlarına göre “Hitit” dili, Hint-Avrupa dil kümesinin Anadolu kolunun uzak bir üyesiymiş, çünkü Hititçedeki kılğların (fiillerin) yapısı ve bitişleri Latince ile Yunancaya çok benziyormuş. Ancak, “Hint Avrupa” dil kümesi altında toplanan “çekimli” dillerin birbiriyle oğuş (akraba) diller olduğu çarımı (tezi) zorlamadır ve dilbilimsel temelde kesirlikle doğrulanamaz. Kaldı ki bu çarımı savunan Batılı dilbilimciler, eklemeli dil özellikleri gösteren “Hint Avrupa” dillerinin hangi gerekçeyle “çekimli” diller altında kümelendirilmesi gerektiğini açıklayamazlar. Çekimli (ya da bükümlü) diller olarak adlandırılan diller de özünde eklemeli dillerdir.

Bir dildeki kılğların (fiillerin) çekimli özellikler göstermesi, o dilin henüz olgunlaşmamış ve yapısal evrimini bütünleyememiş olmasının göstergesidir. Çünkü bir eklemeli dil ne kadar az kılğı çekimi özelliği gösteriyorsa, o kadar çok yapılaşmış demektir. Kılğı çekimleri Sümerce ve Etrüskçe gibi eski eklemeli dillerde de var

olmuştur ve günümüzdeki bir çok eklemeli dilde kılı çekimi bulunmaktadır. Örneğin bir Erken Türk dili olan Sümercede *dug*, 'demek' / 'konuşmak' anlamına gelir; *di* ise *dug* kılığının geniş dönem çekimidir. Bu nedenle kılı çekimi özellikleri gösteren eklemeli dilleri ayrı bir "çekimli diller" altında kümelendirmek, üstelik buna bir de "Avrupa" ya da "Hindistan" gibi bölge adları yakıştırmak yanlış ve bilimsel değildir. Çünkü "çekimli" olarak adlandırılan diller de söz (kelime) köklerine ek almaktadır. Bu ekler söz sonuna olduğu gibi, söz önüne de gelebilmektedir. Kimi dillerde genellikle söz sonuna ek gelirken, kimi dillerde kimi durumlarda söz önüne de ek gelmektedir. Bu açıdan "çekimli" diller de özünde eklemeli dillerdir. Söz önüne de ek aldıkları için henüz olgunlaşmamış dillerdir. Örneğin Germen dilleri bu türden dillerdir.

Batılı dilbilimcilerin "Hint-Avrupa" dillerini "çekimli" diller olarak ayrı bir bölüm altında toplayabilmek için öne sürdükleri tez şudur: "Söz köküne gelen ekleme, sözü tanımayacak bir duruma sokarak ortaya çıkan yeni sözde kökü hatırlatacak bir ses ya da imge bulunmaz." Buna da İngilizcedeki -örneği çok az görülen- gitmek anlamına gelen *go-went-gone* çekimini örnek gösterirler. Ancak buradaki *went* sözünün *go* (gitmek) sözüyle aslında hiçbir ilgisi yoktur. Çünkü *went*, 'dönmek' anlamına gelir ve İskandinav dillerinde *vänd*, Almancada *wenden* olarak bulunmaktadır. İngilizcede *went* sözünün *go* sözünün geçmiş durumuna gelmesi dilde bir bozulmadır. Ama örneğin 'gelmek' anlamına gelen İngilizce *come-came-come*, Almanca *kommen-kam-gekommen* ya da İsveççe *komma-kom-kommit* çekimlerinde söz kökü açıkça tanınmaktadır.

Etrüskçe, bir Erken Türk dilidir ve Romak dili, Etrüskçenin ardıdır (devâmıdır). Romak dilinin günümüzdeki ardılları ise Latin dilleri ile Yunancadır. Latince ile Yunancanın söz dağarı ve dil yapısı incelendiğinde, Türkçe ile büyük bir benzerlik gösterdikleri ortaya çıkar. Latince ile Yunancadaki çekim kalıplarını Türkçedeki çekim kalıplarıyla karşılaştırsak, bu benzerlik açıkça gözüktür. Örneğin *gelmek* sözünün geniş dönem çekimini Türkçe, Latince ve Yunanca olarak karşılaştıralım:

gel-irim / ven-io / ér-tho
gel-irsin / ven-is / ér-kesay
gel-ir / ven-it / ér-ketay
gel-iriz / ven-imus / ér-kómaste
gel-irsiniz / ven-is / ér-kesay
gel-irler / ven-iunt / ér-kontay

Şimdi "Hitit dili, Hint-Avrupa dil kümesinin Anadolu kolunun uzak bir üyesidir, çünkü Hititçedeki kılğaların (fiillerin) yapısı ve bitişleri Latince ile Yunancaya çok benzemektedir." *çarımına* (tezine) dönersek; "Hititçedeki" kılğaların yapısı ve bitişleri Türkçeye de çok benzemektedir. Çünkü Türkçe, Latince ve Yunanca ortak bir kök dilden *evrilmiştir*. Bu kök dil, Erken Türkçedir.

Batılı sözde dilbilimciler, "Hitit" dilinin bir "Hint-Avrupa" dili olduğunu 'ekmek' demek olan *ninda* ile 'su' demek olan *watar* sözlerine dayandırmakta ve bunu kanıt olarak öne sürmektedir. Ancak 'ekmek' demek olan *ninda*, Katıca değil Sümercedir ve okunuşunun "nunda" olması

gerekir. Çünkü Sümerce, Elamca, Katıca gibi Erken Türk dillerinden kalan tabletler Akadça okunmaktadır ve Akadçada "ı" sesi bulunmaz. Batılı düzmecilerin (sahtekârların) "Hititçe" dediği Katıcada ise 'ekmek' *nin* demektir ve okunuşunun "nın" olması gerekir. Daha önce *nın* olarak söylenen bu söz, Türkçeye *nan* olarak evrilmiştir. Günümüzdeki Uygurca, Özbekçe, Kırgızca, Kazakça gibi Türk dilitlerine (lehçelerine) bugün de *nan* olarak söylenir. Farsçaya ve Hintçeye de Türkçeden hiç değişmeden *nan* olarak geçmiştir. Farsça ve Hintçe, Türkçe ile karışarak ortaya çıkmış olan dillerdir. Bu konuyu "Kuzey Hint Toplumlarının Kökeni" ve "İran Tarihinin Gerçeği" adlı bitiklerimde ayrıntılarıyla açıkladım.

"Hititçe" *watar* sözünün ise, İngilizce *water* (su) sözüyle hiçbir köken birliği yoktur. Germen ve Slav dilleri son bin yıl içinde Eski Türkçe ile Romak dilinin karışımından oluşmuş olan dillerdir. Bu konuyla ilgi "Germenlerle Slavların Kökeni" adlı bitişimde ayrıntılı bilgi bulunmaktadır. 'Su' demek olan Germen dillerindeki *water* (İngilizce), *Wasser* (Almanca), *watten* (İsveççe) ile Slav dillerindeki *voda* sözleri bu dillere Fin ve Urog dillerinden geçmedir. Fince *vesi*, Samoyetçe ve Mansice *vit*, Komice *va*, Macarca *viz*, 'su' demektir. Bu sözler Fin ve Urog dillerine, Sümerce 'donmak', 'pıhtılaşmak' anlamlarına gelen *muş* sözünden kalmadır. Sümerce *muş* sözü, Türkçeye de *buz* olarak evrilmiştir.

Ancak, "Hititçe" *watar* sözünün Türkçe ile yakın bir ilgisi vardır. Şöyle:

watar 1. su 2. sulama – **batır**

wataru kuyu – **batırı**

watku kalgımak, bağı olmak – **batkı**

watkunu uzaklaştırmak, görevden almak – **batkını**

Görüldüğü gibi, "Hititçe" *wat* ile başlayan tüm bu sözler, *wat* (batmak) kökünden türevidir.

Batılı sözde dilbilimcilerin "Hint-Avrupa" dili dedikleri "Hititçe", "Hattice" diye adlandırdıkları dilin ardıdır. Daha önce bir yazıları olmayan Katılar, MÖ 1700'lerden sonra Sümer çivi yazısını kullanmaya başladılar. Dolayısıyla "Hititçe" olarak adlandırılan bu dil, bir Erken Türk dilidir. Yalnızca aşağıdaki birkaç örnek bile bu dilin Erken Türk dili olduğunu kanıtlamaya yeterlidir:

ais ağız – **ağız** ağız

ana ana – **ana** ana

ata ata, baba – **ata** ata, baba

baştan süslü, işlemeli – **baştın** muhteşem, mükemmel

dapi tümü, hepsi – **topu** tümü, hepsi

er ermek, ulaşmak – **er** ermek, ulaşmak

hand dürüst, samimi – **and/and** ant, yemin

hark temiz, ak – **arık** temiz, ak

hes açmak, yarmak, kesmek – **kes** kesmek

imma yine – **yime/yeme** yine, gene

iş işlemek – **iş** işlemek

kan öğrenmek, farkına varmak, kabul etmek – **kan**
kanmak, doymak, kabul etmek

karu yaşlı – **karı** yaşlı

lal ışıldamak, yanmak – **yal** ışıldamak, yanmak

lal kaynak, pınar – **yul** kaynak, pınar

lala dil, konuşma – **yala** söz, iftira, lakırdı

may büyümek, gelişmek – **bay** baymak, yücelmek, büyümek

meni yüz, beniz – **beniz** / **mengiz** yüz, beniz

natki yatak – **yatkı** yatılan yer; yatak

par ortaya çıkmak, belirlemek, oluşmak – **bar** / **var** var olmak, belirlemek

pars bars, pars – **bars** / **pars** kaplan, pars

sak bilmek, tanımak – **sak** düşürmek, sanamak (hesap etmek)

sar karşı çıkmak – **sar** karşı çıkmak, kızmak, çıkışmak

tar toplamak, bir araya getirmek – **tar** / **ter** / **der** dermek, toplamak

teş düş (rüya) – **tüş** / **düş** düş (rüya)

ula birleştirmek, karıştırmak – **ula** bağlamak, katmak, eklemek, birleştirmek

zah sokmak, çarpmak – **çak** sokmak, çarpmak

Katica söz köklerine gelen ekler de Türkçe ekler ile büyük bir benzerlik göstermektedir. Ayrıca bu okunuşlar, Akadça / Asurca okunuşlardır. Dolayısıyla bu sözlerin Katı dilinde gerçekten böyle mi okunduğunu bilmiyoruz. Sümerce, Elamca, Katica gibi Erken Türk yazıtları bugün

Akadlıların okuduğu gibi okunmaktadır. Çivi yazısı, Çin imge yazısı gibi üyük (hece) düzenine dayanan bir yazı biçimidir. Çivi yazısıyla Akad dilinde yazılmış olan tabletlerin büyük çoğunluğu 19. yüzyıldan sonra çözülmüştür. Çünkü Irak'ta Akad diline benzer bir dili konuşanlar bulunuyordu. Bu yüzden Sümerce, Elamca, Katıca yazıtların gerçekte nasıl okunduğu henüz tam olarak bilinmiyor. Akadçada "c", "f", "ğ", "ı", "j", "o", "ö", "ü", "v" sesleri yoktur. Sümer, Elam ve Katı yazıtları Akadlıların okuduğu gibi okunduğundan, bu Erken Türk dillerinde de bu sesleri bulamıyoruz. Oysa, var olmaları gerekiyor. Bitiğin sonunda Katıca bir sözlük de bulunmaktadır.

Katı Hanlığı

Katı hanları ülkenin en üst yöneticisi olarak yalnızca başkomutan değil, bunun yanında gönüsel (adli) yönetici ve baş taşmandı (rahipti). Bununla birlikte kimi yetkililer yönetimin çeşitli alanları üzerinde bağımsız yetkiler kullanabiliyordu. Katı toplumundaki bu orunların (mevkîlerin) en önemlilerinden biri Hanlık Koruma Komutanı idi (Sümerce: *gal meşedi*, 'ulu bağatur'). [Sümerce *meš*, bağatur (kahraman) demektir.] Bu oruna genellikle teginler (prensler) atanıyordu. Hanlık elçerliğinin (bürokrasisinin) başında Baş Yazıcı (Sümerce: *gal dubsar*, 'ulu yazıcı') bulunuyordu, ancak yetkileri harun kişisel yazıcısı olan Han Yazıcısı'nı (Sümerce: *lugal dubsar*, 'han yazıcısı') geçmiyordu.

MÖ 1500 yıllarında, yüksek yaralga (mahkeme) işlevi de gören bir kurultay olan Pankuş kuruldu. Eski Türkçe *ban/pan*, 'toplanmak' demektir. Bu kökten türeyen *banıkış/panıkış*, 'toplantı' anlamına gelir. Pankuş, ölürgü (cinâyet)

gibi suçları da yargıladı. Hanların kendileri de Pankuş'ta yargılanabiliyordu. Pankuş ayrıca hanlar için bir danışma kurulu olarak görev yapıyordu. Pankuş'a göre sertlik (şiddet) bir suç değildi. Dönemin diğer ülkelerinde ölümle kınılanan (cezâlandırılan) ölürgü ve hırsızlık gibi suçlar, Katı yasalarına göre ölüm kınırı gerektirmiyordu. Gönüsel kınırların (adli cezâların) çoğu töleş (tazminât) içeriyordu. Örneğin hırsızlık durumunda o suçun kınırı (cezâsı), çalınan nesneyi eşit değerde geri ödemek biçimindeydi.

İlk Katı hanının adı Tabarana idi. Tabletlerde: *ta-ba-ar-na* ya da *la-ba-ar-na* olarak okunmaktadır. Katıca sözlüklere göre *tabarna* (Doğru okunuşu *tabarana* olmalıdır), 'yönetici' demektir ve 'yönetmek' demek olan *tab* / *tap* sözünden türevidir. Eski Türkçede de *tab* / *tap*; 'basmak', 'ezmek', 'yönetmek' anlamlarına gelir. Türk dil kurallarına göre bu kökten türeyen *tabaran* / *tabarana* da 'basan', 'ezen', 'yöneten' anlamlarına gelir. Dolayısıyla bu hanın gerçek adı bilinmiyor. Daha sonraki hanların bir kesimi *tabarna* sözünü bir san (ünvan) olarak kullanmıştır. Tabarana düşmanlarını alt ederek, hanlığın sınırlarını genişletmiş ve oğullarını birçok kente ilteber (vâli) olarak atamıştı. Böylece, kağanlığın temellerini atmış oluyordu.

Tabarana'dan sonra han olan Katus İliğ (Hattuşili), MÖ 1650 - MÖ 1620 yılları arasında hanlık yaptı. Hanlığı sırasında başkenti, Kaniş'ten Katus'a taşıdı ve bu yolla 'Katus hanı' anlamına gelen Katus İliğ (Hattuşili) sanı (ünvanı) aldı. MÖ 13. yüzyılda hem Katı hem de Akad dilinde yazılmış olan çivi yazılı bir tablet, yönetiminin beş yıllık ayrıntılarını verir. Katus İliğ bir tablette, topraklarını denize kadar genişlettiğini öne sürer. Akınlarının ilk yılında, Şinahuttum ve Zalpa kentlerine ulaştı.

Şinahuttum'u ele geçiremedi, ancak Zalpa'yı tutuyadı (fethetti). İkinci yılda ise, Karkamış'ın kuzeyinde bulunan Alalak ile Suriye'deki diğer kentleri boyunduruk altına aldı. Üçüncü yılda, Batı Anadolu'ya saldırarak, sığırları ve koyunları yağmaladı. Dördüncü yılda, beş aylık bir kuşatmanın ardından Şinahuttum'u ele geçirdi. Beşinci yılında, bugünkü Suriye'de bir dizi kenti ele geçirdi.

MÖ 16. yüzyıldan kalma Telipnu Yarlığı'na (fermanına) göre Katus İliğ, geniş bir bölgeyi tutuyan (fetheden) büyük bir savaşçıydı. Telipnu Yarlığı'ndaki bilgiler şöyledir: "Daha sonra Katus İliğ han oldu ve oğulları, erkek kardeşleri, kayın ataları, avul (âile) üyeleri ve orduları birleşti. Akına çıktığı her yerde düşman topraklarını ele geçirdi. Ülkeleri birbiri ardına yoketti, güçlerini onların elinden aldı ve onları denizin sınırları yaptı. Akından döndüğünde, oğullarının her biri bir ülkede bir yere gitti ve elindeki büyük kentler gelişti. Ancak daha sonra teginlerin udukçuları (prenslerin hizmetkârları) bozulunca, malları yemeye başladılar, efendilerine karşı sürekli pusu (komplo) kurdular ve kanlarını dökmeye başladılar."³

Bu yazılardan anlaşıldığı kadarıyla Katus İliğ, geniş avulunun (âilesinin) desteğiyle birleşik büyük bir hanlık kurmuş ve oğullarını ele geçirdiği bölgelere ilteber (vâli) olarak atamıştı. Ancak oğulları, udukçularının (hizmetçilerinin) kurdukları pusularla öldürülmüştü. Daha sonra Katus İliğ, son savaşından yaralanarak geri döndü. Ölüm döşegindeyken, sağ kalan oğlu olmadığı için torunu Murs İliğ'i (Mursili) terken tegin (veliaht prens) olarak atadı ve ordu ile kamu görevlilerini kendisine boyun eğmeye

³ *Catalogue of Hittite Texts (CTH)*, <https://www.hethport.uni-wuerzburg.de>

çağırıldı. Tabletlerde "Mursili" olarak okunan bu ad, Murs İliğ adıdır. Murs, 'pars' (leopar) demektir ve Katı sözlüklerinde *pars* olarak geçer, ancak *burs* / *murs* olarak da söylenmiş olmalıdır. Eski Türkçe de *bars* / *burs*, 'pars' demektir ve *burslan* olarak da söylenmiştir.

Küçük yaşta tahta çıkan Murs İliğ, MÖ 1620 – MÖ 1590 yılları arasında hanlık yaptı. Yetişkinliğe ulaştığında, dedesinin Kuzey Suriye'de yürüttüğü savaşları sürdürdü. Günümüz Suriye'sindeki başkenti Halep olan Martuların Yamgat ("Yamhad") Hanlığı'nı tutyadı (fethetti). Sümerce *martu*, 'batılı' demektir ve bu söz Akadçada *amarru* olarak söylenmiştir. Martular, günümüzdeki Suriye topraklarına yerleşmiş olan Kasların Yamgat boyuydu. Eski Türkçe *yamgat*, 'tabın' (hâkim) anlamına gelir. Murs İliğ daha sonra, MÖ 1595'te Mezopotamya'ya girerek Birinci Kas Hanlığı'nın başkenti Babil'i yağmaladı. Ancak, bölgeyi elinde tutamayıp geri çekildi. Bu saldırıdan sonra, Mezopotamya'daki küçük bir Kas hanlığı, MÖ 1570'de Babil'i ele geçirerek anılmış (zayıflamış) olan Birinci Kas Hanlığı'nı ortadan kaldırarak İkinci Kas Hanlığı'nı kurdu.

Murs İliğ ülkesine döndükten sonra, kayını Kant (Hant) ile Kant'ın damadı Sıdan'ın (Zidanta) kurduğu bir pusuyla öldürüldü ve Kant tahta çıkarak Kant İliğ (Hantili) adını aldı. Kant İliğ, MÖ1590 ile MÖ 1560 yılları arasında 30 yıl hanlık yaptı. Eski Türkçe *kant* / *karut*, 'hoşnut' (memnun); *sıdan* / *sudan*, 'atılğan' / 'saldırgan' demektir. Ancak Murs İliğ'in ölümü, toplumsal bir erinçsizliğe (huzursuzluğa) yol açtı. Telipinu Yarlığı'na (fermanına) göre Kant İliğ, Murs İliğ'in hanlık kupasını taşıyordu ve kız kardeşi Karapış İliğ (Harapşili) ile evliydi. Eski Türkçe *karapış* / *karamuş*, 'karaşın' (esmer) anlamına gelir.

Kant İliğ, hanlığı sırasında kendisinden önceki hanların yapmakta olduğu savaşları sürdürdü ve Suriye'deki denetimi sürdürmeye çalıştı. Uzunca bir süredir düşmanları olan Hurrilere karşı bir saldırı düzenlemek için Karkamış kentine yürüdü. Bu ~~alan~~ın başarılı olup olmadığı bilinmiyor. Bu savaştan sonra Katuş'a döndü. Başkente dönerken, bugünkü Sivas Gürün yakınlarındaki Takarama kentine uğradı. Telipinu Yarlığı, Kant İliğ'in burada Murs İliğ'i öldürdüğü için üzümlük duymaya başladığını yazar.

Kant İliğ öldükten sonra tahta çıkan damadı Sıdan (Zidanta), MÖ 1560 – MÖ 1550 yılları arasında 10 yıl tahtta kaldı. Yönetimi üzerine pek bilgi bulunmayan Sıdan, Kant İliğ ölünce, onun oğlu Basan'ı (Pişeni) ve çocuklarını öldürerek tahta çıkmıştı. Sözlüklerde, *passim/pişeni/peşna* biçimlerinde yazılan sözün 'erkek' / 'er kişi' anlamına geldiği yazılmış. Ancak Sümercesi de *lu* olarak verilmiş. Sümerce *lu*, 'erkek' ve 'yönetici' anlamlarına gelir ve Eski Türkçeye 'en yüksek', 'yönetici', 'komutan', 'başkan', 'güçlü' anlamlarına gelen *uluğ* olarak evrilmiştir. Dolayısıyla Katıcada de 'erkek' ve 'yönetici' anlamlarına gelmesi gerekir, çünkü Katıca *paş / peş*, 'basmak' / 'yutmak' / 'yönetmek' / 'ovmak' anlamlarına gelir ve "paş / peş" yerine "pas / pes" olarak okumak daha doğru olur. Eski Türkçede de *bas/pas/pes*, 'basmak' / 'yönetmek' demektir ve bu kökten türeyen *basan/basın/basım* sözleri, 'yöneten' / 'yönetici' anlamına gelir.

Sıdan'ın oğlu Amun (Amumuna), babasını öldürerek tahta çıktı ve MÖ 1550 – MÖ 1530 yılları arasında hanlık yaptı. Eski Türkçe *amun/amul/amıl*, 'barışçı' / 'yumuşak' / 'sessiz' gibi anlamlara gelir. Yönetimi sırasında hanlık büyük ölçüde toprak yitirdi. Bir ara, baş kaldıran Karuş

kentine saldırarak yağmaladı, ancak kısa bir süre sonra yeniden ayaklanan bu kente bir kez daha saldırdı. Böylece, Batılı sözde bilim adamlarının "Hititler" olduklarını öne sürdükleri Karışlılar, kendi hanlıklarına karşı ayaklanmış oluyordu! Bu bile, "Hititler" düzmeciliğini (sahtekârlığını) sorgulamaktadır.

Telipinu Yarlığı'na göre, Amun'un öldürülmesi sırasında pusucular (suikastçılar) Tıttı (Titiya) ile Kant İliğ'i de öldürdüler ve böylece Yuçi / Yaşı (Huişiya) tahta çıktı ve MÖ 1530 - MÖ 1525 yılları arasında 5 yıl hanlık yaptı. Bu yazılanlardan Tıttı ile Kant'ın, Amun'un oğulları olduğu ve Yuçi'nin tahta geçmesine yol açmak için öldürüldükleri anlaşılmaktadır. İliğ sanı taşıdığı için Kant'ın terken tegin (veliaht prens) olması gerekiyor. Katıca *tit*, 'koymak' / 'yerleştirmek' demektir. Eski Türkçe *tit*, 'koymak' / 'atmak' anlamlarına gelir. Katıca *huiş* / *huş*, 'yaşamak' ve 'yaşam' demektir. Eski Türkçe de *yaş*, 'yaşam' demektir. Eski Türkçe 'parlak', 'baştın' (mulhteşem) anlamlarına gelen *yuçi* ve *yaşı*, Eski Uygur belgelerinde kişi adı olarak da geçer.

Yuçi'nin, Işpara (İşparaya) adında eski han Amun'un oğlu Telip (Telipnu) ile evli olan bir kız kardeşi vardı. Katıca sözlüklerde *tel*, *telip* ya da *telip[inu]* diye bir söz bulunmuyor. Eski Türkçe *tel* (delmek) kökünden türev olan *telip* ve *talıg* / *telök* / *telik* sözleri 'dalık' / 'delik' / 'deli' gibi anlamlara gelir ve Eski Uygur belgelerinde Telip ve Telök, erkek adları olarak da geçer. Katıca *işpar*, 'yaymak' / 'saçmak' demektir. Eski Türkçe kişi adı olan Işbara'nın ne anlama geldiği ise bilinmiyor, dolayısıyla 'yayan' / 'saçan' anlamına geliyor olması gerekir. Ancak daha sonra Telip, Yuçi'yi devirerek Işpara ile birlikte sürgüne gönderdi ve böylece babasının tahtını geri almış oldu. Tüm burlardan

anlaşıldığı kadarıyla Yuçi, Amun ile iki oğlunu öldürerek tahtı kurmuş (gaspetmiş), ancak o sırada küçük yaşta olması gereken Telip'i sağ bırakmış ve daha sonra onu kız kardeşi İşpara ile evlendirmişti. Dolayısıyla Yuçi'nin bir tegin (prens) ve olasılıkla Amun'un yeğenlerinden biri olması gerekiyor.

Telip'in yönetimi sırasında Yuçi ile onun beş erkek kardeşi öldürüldü. Tahtı ele geçirmek isteyen Telip'in çerikleri (rakipleri), daha sonra Telip'in oğlu ile karısını öldürdüler. Pusucular (suikastçılar) yakalandı ve ölümle yargılandı. Telip, daha çok kan dökülmesine son vermek için onları yokatmak (idam etmek) yerine sürgüne gönderdi. Ancak bu pusucuların çoğu daha sonra öldürüldü ya da gizemli bir biçimde öldü. Telip, daha sonra Mitannilerden biraz toprak ele geçirdi. MÖ 1525 - MÖ 1500 yılları arasında tahtta kalan Telip öldükten sonra hanlık geçici bir karanlık çağa girmişti.

Telip, Katı tahtının ardılık (verâset) yasalarını yaptığı yarlıkla (fermanla) ünlüdür. Bu yarlık, hanlığı yarpıslaştıran (istikrarsızlaştıran) ve toprak yitirilmesine neden olan önceki yıllardaki hanlık ölümlerini (cinâyetlerini) durdurmak için tasarlanmıştı. Yarlığa göre yalnızca birinci atamuktan (dereceden) olan bir oğul han olabilirdi. Burada "birinci atamuk" teriminin, küngeden (câriyeden) değil, hatundan (kraliçeden) doğan oğul anlamına geliyor olması gerekir, çünkü eski Türk geleneklerine göre kural böyledir. Eğer birinci atamuktan bir oğul yoksa, bu durumda ikinci atamuktan (demeli küngeden) bir oğul han olabilirdi. Eğer hiç bir oğul ya da tegin (prens) yoksa, ki bu tegin erkek kardeş, amca oğlu ya da onların oğlu olabilir, bu durumda birinci atamuktan olan han kızı bir koca almalı ve onu han

dönemi üzerine pek bilgi bulunmuyor. II. Kant İliğ, olasılıkla Kizzuvatna hanı Paddatissu ile antlaşma yapan handı. Kuzeydeki Kaşgalar da ilk olarak bu dönemde ortaya çıkar. Katıların kutsal kentlerinden biri olan Nerik ile diğer bir kenti Tiliura, bu dönemde Kaşga (Ḥašḡa) boyunun denetimine geçti. Eski Türk boylarından biri olan Kaşgaların, Kasların bir kolu olması gerekir. Yaylak-kışlak göçü yapan Kaşgalar, bugünkü Orta ve Doğu Karadeniz bölgesinde yaşıyordu. Eski Türkçe *kaşga*, 'akıtmalı' / 'sakarlı' (ak yüz-lü) demektir. Yaşadıkları bölge, tabletlerde Pala (çivi yazısıyla: pa-la-a) olarak geçer. Eski Türkçe *bala*, 'az' / 'küçük' / 'çocuk' gibi anlamlara gelir.

II. Sıdan, II. Kant İliğ'in ardından tahta çıkmış olabilir, çünkü Toğurbay İliğ'in tam olarak hangi handan sonra tahta çıktığı bilinmemektedir. II. Sıdan'dan önceki han Toğurbay İliğ de olabilir. Ancak bunu gösteren bir belge yoktur. Daha büyük bir olasılıkla, II. Kant İliğ döneminde koruma (muhafız) alayı komutanı olarak görev yapmış olan Kaşu İliğ'in (Ḥaššūili) oğludur. Katıca Ḥaššū sözünün 'bey' / 'tegin' anlamlarına geldiği sanılmaktadır. Eski Türkçe *kaşu* / *kazu* / *kazgu*, 'kazanmış' / 'elinde tutmuş' anlamına gelir. Katı sarayındaki en önemli orunlardan (mevkilerden) biri olan koruma alayı komutanlığına genellikle hanın kardeşi ya da oğlu gibi yakınları atanmaktaydı. Dolayısıyla II. Sıdan, teginlerden biriydi. II. Sıdan'la ilgili en önemli belge, güneydeki Kizzuvatna ülkesi harı Pilliya ile yapılan antlaşmadır. Kizzuvatna ile yapılan bir dizi antlaşma arasında Kizzuvatna'yı bağımsız olarak tanıyan son antlaşma budur. Daha sonraki dönemlerde Kizzuvatna, Katı tabınlığı (hâkimiyeti) altına girdi.

II. Sıdan'dan sonra tahta II. Yuçi çıktı ve MÖ 15. yüzyılın ikinci yarısında hanlık yaptı. II. Sıdan'ın ardından tahta çıktığı için onun oğlu olabilir, ancak bunu da gösteren bir belge yoktur. II. Yuçi dönemine ilişkin de çok az belge bulunur. Bu belgelerin çoğu, toprak bağış belgeleridir. Güneydeki Kizzuvatna ülkesi hanı Paddatissu ile yapılan antlaşmayı II. Yuçi de yapmış olabilir.

Daha sonra koruma alayı komutanı Muğa Talığ (Muwatalli), bir pusuyla II. Yuçi'yi öldürerek tahta çıktı. "Muwa", kasırga iyesinin sanıdır (ünvânıdır), ancak anlamının ne olduğu bilinmiyor. Eski Türkçe *muğa/muka / boğa / buğa / buka*, 'boğa' demektir. Dolayısıyla, *murwa* sözünün 'boğa' anlamına gelmesi gerekir. Katıca sözlüklerdeki *tal[ʔ]i* sözünün ne anlama geldiği bilinmiyor. Daha önce de belirttiğim gibi *talığ / telök / telük* sözleri 'dalık' / 'delik' / 'deli' gibi anlamlara gelir. Teginlerden biri olması gereken Muğa Talığ'ın, Yuçi'nin bir yakını olması gerekir. Çünkü koruma alayı komutanlığına genellikle teginler atanmaktaydı. Yuçi dönemindeki bir takım saray görevlilerinin, I. Muğa Talığ döneminde de görevlerinde kalmış olmaları, II. Yuçi'ye karşı kurulan pusuya sarayın da katıldığını gösterir. Ancak, bu görevlilerden ikisi daha sonra Muğa Talığ'ı da öldürecek.

Muğa Talığ tahta çıkınca koruma alayı komutanlığına oğlu olduğu sanılan Muğa ("Muwa") adlı birini getirdi. Ayrıca II. Yuçi dönemindeki yüksek orunlardaki görevliler yine yerlerini korudu. Bu görevlilerden ikisi olan Kımuğ İliğ (Hımuili) ile Kantuş İliğ'in (Kantuşili / "Kantuzili), Muğa Talığ'ın öldürülerek devrilmesinde önemli bir rol oynadıkları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Muğa Talığ'ın

hanlık süresinin çok uzun olmadığı söylenebilir. Katıca *ima*, 'kimi' / 'gibi' anlamına gelir, ancak sözlüklerde *himu* diye bir söz yoktur. Eski Türkçe *kımuğ* / *komuğ* / *kumuğ*, 'coşkun' / 'heyecanlı' demektir. Katıca *kan* / *gan*, 'tanımak' / 'onaylamak' / 'kanmak' (hoşnut olmak, iknâ olmak) demektir. Eski Türkçe *kan* sözü de 'kanmak', 'onaylamak' anlamlarına gelir. Bu sözden türeyen Eski Türkçe *kantuş* / *kanıtüş*, 'kanıtar' (hoşnuteden) anlamına gelir.

Muğa Talığ'ın hanlığı dönemine ilişkin pek bilgi bulunmamakla birlikte, güneydeki Kizzuvatna ile yalbaral (diplomatik) ilişkiler kurmuş olduğu ve kuzeydeki Kaşgalarla savaştığı sanılıyor. Muğa Talığ'ın ölümünden sonra koruma alayı komutanı Muğa, bir süre daha Kantuş İliğ ile oğlu Tudalı'nın (Tuthaliya) yönettiği güçlere karşı utruştı (mücadele etti), ancak sonunda yenildi ve Tudalı tahta çıktı. Sözlüklerde *tutha* ya da *tuthaliya* diye bir söz bulunmuyor. MÖ 1700 öncesi Katı dilinde *turwi*, korku demektir. Eski Türkçe *tuda* / *tuta*, 'tehlike'; *tudalı* / *tutalı* da 'tehlikeli' demektir. Dolayısıyla tabletlerde "Tuthaliya" olarak okunan ad, 'tudalı' (tehlikeli) anlamına gelir.

Kantuş İliğ ile oğlu Tudalı'nın koruma alayı komutanı Muğa ile utruştığı dönemde (Olasılıkla MÖ 1420 - 1400), Katus İliğ adlı birinin bir süreliğine tahtı ele geçirdiği sanılıyor. Ancak han adak çizelgelerinde Katus İliğ adı bulunmaz. Bu da Katus İliğ'in han soyu dışından olması ya da sonraki dönemde han olarak görülmesi biçiminde yorumlanabilir. Bu kargaşa döneminde bir süreliğine hanlığını ötüngemiş (ilân etmiş) ve hanlık topraklarının bir kesimini denetimi altına almış biri de olabilir. II. Katus İliğ dönemine ilişkin hiçbir belge ya da mühürün bulunmamış olması, varlığını kuşkulu duruma getirmektedir. Bu hanın

varlığını destekleyen en önemli kanıt, II. Muğa Talığ'ın Suriye'deki Yarıgat Kaslarıyla yaptığı antlaşmada, geçmişte olan olayların anlatıldığı bir bölümde Katus İliğ adlı bir handan söz edilmesidir. Kimi tarıkçılar (tarihçiler) bu belgede sözü edilen Katus İliğ'in I. Katus İliğ olduğunu öne sürse de, anlatılan olayların sırası Tudalı'dan daha sonra hanlık yapmış birini belirtir. II. Katus İliğ'in varlığı ile ilgili bir iki belge daha ileri sürülmüşse de bunlar oldukça tartışmalıdır.

MÖ 1400 – 1390 yılları arasında hanlık yapan Tudalı'nın dönemi ile ilgili bilgi veren en önemli kaynaklar, Tudalı'nun yıllıkları ile ondan sonraki han Arnuwan'ın yıllıkları olarak bilinen belgelerdir. Katıca *arnu*, 'yerleşmek' / 'taşınmak' gibi anlamlara gelir; *arnuwan* da 'yerleşen' anlamına gelir. Eski Türkçe *arna* ʈ → *orna*, 'yerleşmek' / 'konmak'; *arna* ʈan ʈ → *orna* ʈan, 'ormayan' / 'yerleşen' / 'konan' anlamına gelir. Tudalı'nın ilk akını Aşşuwa'ya karşı oldu. Aşşuwa, Batı Anadolu'daki 22 kent hanlığının oluşturduğu bir birlikti. Katıca *aş[ş]u*, 'iyi' / 'uygun' / 'yararlı' anlamlarına gelir. Bu söz Eski Türkçede 'yararlı' / 'uygun' anlamlarına gelen *asığ* / *aşığ* olarak bulunmaktadır.

Tudalı yıllıklarında, bölgeye arka arkaya yaptığı akınlarda başarılı olduğunu ve bir akınında tutsak edilen 10 bin düşman çerisini (askerini) ve 600 savaş arabasını Katus'a getirdiğini söyler. Boğazköy'de bulunan üzeri yazılı bir kılıçta, Tudalı'nın başarılı Aşşuwa akınından söz eder. Bu başarılarla karşın Katılar bölgede güçlü bir tabiri (hâkimiyet) kurmaya çalışmadılar. Yalnızca "Madduvatta" adlı bir Arzawa teginini yalıtık (tampon) bölgede oluşturulan yeni bir hanlığın başına getirmekle yetindiler. Tudalı yıllıklarında, batıdaki Aşşuwa akınları sırasında doğudaki

Kaşgaların kendi yokluğundan yararlanıp Katı topraklarına saldırarak çeşitli kentleri yağmaladıklarını ve döndüğünde Kaşgalara karşı yaptığı savaşlarda başarılı olduğunu yazar. Ancak Kaşgalar hiçbir dönemde tümüyle boyunduruk altına alınamadı ve Katı Hanlığı'nın yıkılışına kadar sorun yaratmayı sürdürdü.

Tudalı, güneyde Hurrielerin kurduğu Mitanni'ye karşı da başarılı oldu. Tudalı ile Çukurova bölgesindeki Kizzuvatna hanı Şunaşşura arasında yapılan antlaşma, daha önce Katı boyunduruğundan koparak Mittani yanına katılmış olan Kizzuvatna Hanlığı'nın, Tudalı döneminde yeniden Katı denetimi altına girdiğini gösterir. Bu antlaşmadan, Mitanni ile olan çatışmanın güneydoğuda İsuva bölgesinde de sürdüğü anlaşılmaktadır. Çukurova bölgesinin Katı denetimine girmesi, Tudalı'ya Suriye kapısını da açmış oldu. Mitanni ve uyruklarına (vasallarına) karşı savaşarak Halep kentini ele geçirdi.

Bilgiler kısıtlı olmakla birlikte Suriye'deki Tunip ve Aştata hanlıklarıyla yapılan antlaşmalara ilişkin tabletlerin de Tudalı dönemine karışlı (ait) olduğu düşünülmektedir. Bu da Kuzey Suriye'de Katı denetiminin bu dönemde oldukça arttığını gösterir. Bütün bu başarılarla karşın ne Batı Anadolu'da ne de Kuzey Suriye'de kalıcı bir Katı tabınlığı kurulamadı. Tudalı'nın ölümünden sonra yerine geçen ve MÖ 1390 - 1380 arasında hanlık yapan damadı Arnuwan, Kaşgalara karşı yoğun bir savaşa girişti, ancak diğer bölgelerde bir etkinlik göstermedi.

II. Tudalı öldükten sonra MÖ 1350'de yerine oğlu III. Tudalı tahta çıktı, ancak o yıl kardeşi Şupi Lul (Şuppiluliuma) onu devirerek öldürdü. Eski Türkçe *çöpiğ/çübiğ*, 'bulanık'; *yul*, 'kaynak' / 'pınar' demektir; *şupi lul*,

‘çübiğ yul’ (bulanık pınar / bulak) anlamına gelir. Katı taşmanları (râhipleri) daha sonra Şupi Lul’un III. Tudalıyı öldürdüğünü, Şupi Lul’un oğlu ve ardılı II. Murs İliğ’e bildirerek bunun tüm hanlığın bir suçu olduğunu öne sürdüler. Murs İliğ’e göre Genç Tudalı, Katı’nın yöneticisi olduğu için teginler (prensler), noyanlar (asiller), komutanlar, subaylar, Katı’nın bütün yaya ve atlıları (savaş arabalıları) ona bağlılık andı içmişti. Babası da bağlılık andı içmişti. Ancak babası Tudalı’ya karşı yanlış davrandığında, Katı’nın bütün teginleri, noyanları, komutanları ve subayları babasının yanına geçmişti. Ona bağlılık andı etmiş olmalarına karşın Tudalı’yı yakalamışlar ve öldürmüşlerdi. Ayrıca, onun yanını tutan bütün kardeşlerini de öldürmüşlerdi.

Şupi Lul, babasının baş danışmanı ve sengünüydü (generaliydi). Tahtta kaldığı süre (MÖ1344 - 1322), hanlığın en parlak dönemi oldu. Ülkenin dört bir yandan saldırıya uğramasıyla küçülen ülkeyi yeniden toparlayarak, güçlü bir hanlık durumuna getirdi. Henüz daha teginliği döneminde Katı topraklarının büyük bir kesimini ele geçiren düşmanlarla savaşmaya başlamıştı. Tahta çıktıktan sonra deneyimli ve yetenekli bir komutan olarak Kaşgalarla yaptığı savaşlarda başarılı oldu. Sınır bölgelerinde kaleler ve turalar (tahkimatlar) yaptırdı. Katus kentini onardı. Azzi-Hayaşa ve Arzava’ya başarılı akınlar düzenledi. Aşağı Murat boyundaki İşuva ülkesi ile çatıştı.

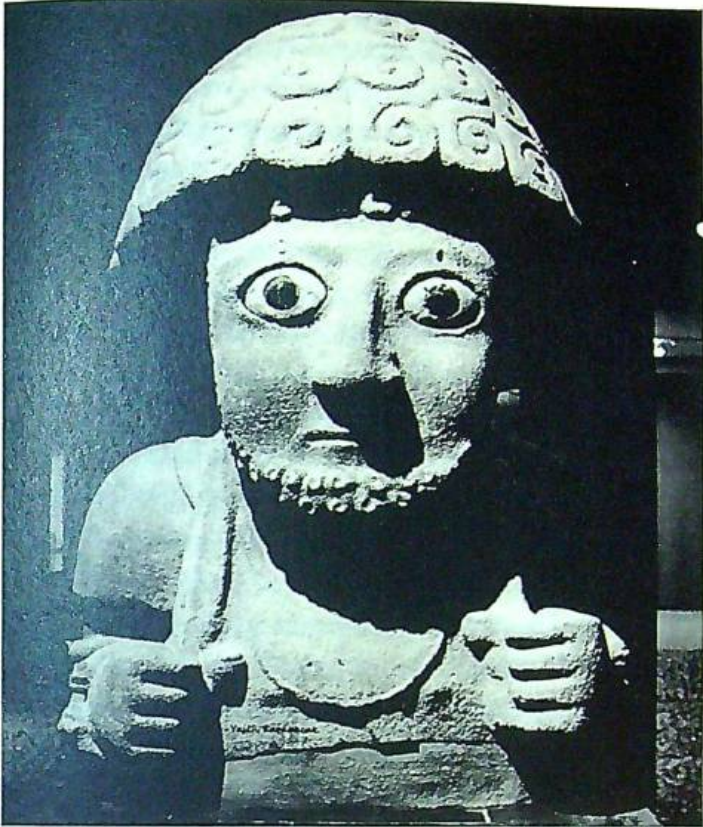
Şupi Lul daha sonra Mısır’daki çalkantılı dönemden yararlanarak Suriye’deki Mısır topraklarının denetimini ele geçirdi ve birçok Mısır uyruk beyliğini ayaklandırdı. Şupi Lul’un yönetiminin büyük bir bölümü doğudaki Mitanni Hanlığı’na karşı yürüttüğü savaşlar ve Suriye’de yeniden

sağlam bir denetim kurmaya yönelik girişimlerle geçti. Mitanni hanı Tuşratta ile Kuzey Suriye için savaştı. Ancak Toros geçitleri ve Kizzuvatna üzerinden Mitanni Hanlığı'na saldırma girişiminin sonuç vermemesi üzerine ilk akırında başarılı olamadı. Bu arada ülke içindeki karışıklıkları bastırmakla uğraştı. Hayaşa hanı Hukkana ile bir antlaşma yaparak, kızını onunla evlendirdi ve kendisi de Hukkana'nın kız kardeşiyle evlendi. Ayrıca bir Babil kunçuyu (prensesi) ile de evlenerek Arzawan topraklarını Hapalla'ya kadar geri aldı. Yöngesel (siyâsi) gücünü artırmak amacıyla Kizzuvatna hanı Şunaşşura ile anlaşarak, Mitanni ile arasında bir yalıtık (tampon) bölge oluşturdu.

Daha sonra Şupi Lul, Kuzey Suriye üzerine yürüdü. Fırat'ı daha kuzeyden geçip Mitanni başkentini arkadan çevirerek Suriye'nin kuzeyindeki Mitanni savunmasını aştı ve Mitanni başkentini ele geçirerek yağmaladı. Ardından Fırat'ı geçip güneye yönelerek Mısır'ın yönetimindeki güney Suriye'ye girdi ve Ugarit, Kadeş, Martu gibi küçük beylikleri Katı tabınlığı altına aldı. Tutankamon'un MÖ 1352'de ölümü üzerine onun dul kalan karısı ve üvey kızkardeşi olan Mısır hatunu (kraliçesi) Anhesenamen, Şupi Lul'la gizlice yazışarak bir Mısırlı ile evlenemeyeceğini ve Şupi Lul'dan oğullarından birini kendisine eş olarak göndermesini istedi. Mısır yasalarına göre Anhesenamen'in yeni kocası firavun olacaktı. Bunun üzerine Şupi Lul Mısır'a bir tegin gönderdi. Ancak gönderdiği tegini, Mısır sarayındaki çeriklere (rakiplere) bağlı çeriler yolda yakalayarak öldürdü. Bu olay Şupi Lul'un sert tepkisine ve ileride yıllarca süren ve Kadeş Antlaşması'yla biten savaşa yol açacaktı.

Şupi Lul daha sonra oğlu Telip'i Suriye'de bırakarak

dinsel görevlerini üstlenmek için Katus'a döndü. Ancak uzun süredir Mitannilere bağımlı olan Asur'un bağımsızlığını kazanarak bölgede yeni bir güç durumuna gelmesi üzerine Suriye'ye hemen yeni bir akın düzenledi. Büyük bir komuntal (stratejik) önem taşıyan Karkamış kentini aldıktan sonra oğlu Telip'i Halep, öbür oğlu Beğiz İliğ'i (Peiaşili) de Karkamış beyi atayarak Suriye'nin kuzeyindeki Katı tabınlığını güçlendirdi. Eski Türkçe *beğiz* † → *bekiz*; 'bilinen', 'görünen', 'belli' anlamlarına gelir. Bu sırada, Mitanni hanı Tuşratta'nın öldürülmesi sonucu Mitanni tahtına geçen Artatama ile bozuştı. Tuşratta'nın kendisine sığınan oğlu Mattivaza ile anlaşarak kızını onunla evlendirdi ve Mattivaza'yı Mitanni hanı yaptı. Mattivaza'yla bir karşılıklı yardım antlaşması yaparak, Suriye'deki Katı topraklarını büyüyen Asur keyneminden (tehdidinden) koruyan bir Mitanni yalıtık (tampon) hanlığı oluşturdu. Şupi Lul bundan kısa bir süre sonra Mısırlı savaş tutsaklarının Orta Anadolu'ya taşıdığı salgına yakalanarak öldü.

Şupi Lul'un yontusu

Şupi Lul'un yerine geçen en büyük oğlu II. Arnuwan MÖ 1322 - 1321 yılları arasında kısa bir süre tahtta kaldı. Arnuwan, terken tegin (veliaht prens) olarak babasının yanında Mitanni ve Mısır'a karşı yapılan savaşlarda yer almıştı. Kendisini başarılı bir savaşçı olarak kanıtlamış ve babasının döneminde terken tegin olarak tahta timenmişti (hazırlanmıştı). Babasının yakalandığı salğından II. Arnuvanda da etkilendi ve yaklaşık bir yıl sonra öldü.

Arnuwan'ın ölümünden sonra tahta çıkan II. Murs İliğ'in yönetiminin başlarında çok sayıda ayaklanma çıktı. Bunlardan en önemileri Kaşgaların ve Arzawa ile Hayaşa-Azzi birliğinin ayaklanmalarıydı. Bunun nedeni, Arnuwan'ın erken ölümü nedeniyle tahta çıkan Murs İliğ'in deneyimsiz bir han olarak algılanmasıydı. Murs İliğ, hanlığın kuzey sınırlarını güvence altına almak için yönetiminin ilk iki yılında Kaşgalara başarılı saldırılar yaptı. Daha sonra Katı bağlaşıklarını (müttefiklerini) kendi yanına çekmeye çalışan Arzawa haru Uhhaziti'nin saldırganlığına karşı batıya yöneldi. Hanlığının dokuzuncu yılında Hayaşa ordusunu yenerek, Hayaşa-Azzi'yi Katı uyruğu durumuna getirdi. Yaklaşık 27 yıllık bir yönetimden sonra öldü ve yerine en büyük oğlu II. Muğa Talığ geçti.

II. Muğa Talığ da babası gibi Katı Hanlığı'nu başarılı bir biçimde yöneterek, Mısır'a karşı güney sınırlarını genişletti. Bu dönemde Kaşgaların saldırıları sürdü, ancak Muğa Talığ Kaşgalara karşı savaşı, ülkenin kuzeyine ilteber (vâli) atadığı kardeşi Katus İliğ'e bırakarak kendisi daha çok Mısır'a karşı yürüttüğü savaşla ilgilendi. Bu nedenle başkenti Katus'un güneyindeki Tarkuntaş (Tarhuntaşsa) kentine taşıdı ve Katus'un yönetimini Katus İliğ'e bıraktı. Muğa Talığ'ın ölümünden sonra başkent yeniden Katus'a taşındı.

Kadeş Savaşı, Muğa Talığ'ın hanlığının MÖ 1295 – MÖ 1272) sonlarına doğru MÖ 1274'te güney Suriye'deki Kadeş kenti yakınında oldu. Mısır tahtında II. Ramses bulunuyordu. Katların daha önce Güney Suriye'yi ele geçirmesinden sonra Martu Kaslarının Katların yanına geçmesi ve Şupi Lul'un Mısır hatunu ile evlenmek için bir tegin göndermesi, Kadeş savaşının başlıca nedenleriydi. Her ne

kadar II. Ramses Karnak tapınağındaki ve çeşitli diğer anıtlarındaki yazıtlarda savaşı bir Mısır yengişi (zaferi) olarak belirtmişse de, bunların iç propaganda amaçlı abartılar olduğu düşünülmektedir. Katı kaynaklarında savaşla ilgili bir ayrıntı bulunamamıştır, ancak Muğa Talığ'ın kardeşi Katus İliğ dönemine karaşlı (ait) bir belgede Mısır ordusunun yenildiğı yazar. Dolayısıyla Katlar da bunu kendi yengişleri olarak görmüşlerdir. Genel kanı, iki ülkenin de kesin bir üstünlük sağlayamadığı, ancak savaş sonrasında Mısır ordusunun geri çekilmesi ve tartışmalı bölge olan Martu ile Amka'nın Katı yönetiminde kalmış olması nedeniyle sonuçların daha çok Katlar yararına olduğunu biçimindedir.

Aslında Savaşı'nı ne Mısırlılar ne de Katlar kazanmıştı. Ancak çerisel (askerî) açıdan Katlar daha başarılı olmuştu. Savaşın ardından yaklaşık 15 yıl sonra III. Katus İliğ döneminde Mısır'la Kadeş Antlaşması yapılarak Suriye paylaşıldı. Antlaşmaya göre, iki ülkeden birine içeriden ya da dışarıdan yapılacak her türlü saldırıda ülkeler birbirlerine yardım gönderecek ve Mısır'dan Katı'ya ya da Katı'dan Mısır'a kaçan / sığınan kişiler kendi ülkelerine geri gönderilecek, ancak bu kişiler ağır kıyınlara (cezâlara) çarptılmıyacaktı.

III. Murs İliğ, babası II. Muğa Talığ'ın ölümünün ardından MÖ 1272 yılında tahta çıktı, ancak yalnızca birkaç yıl hanlık yaptıktan sonra amcası III. Katus İliğ onu tahttan indirilerek sürgüne gönderdi. Bunun nedeni, III. Murs İli'nin kendi babası döneminde alınan kimi arkuları (kararları) değiştirmesi ve amacası Katus İliğ'in buna karşı çıkmasıydı. Murs İliğ, Muğa Talığ'ın küngesinden (cârîyesinden) doğan oğlu olduğu için tahta çıkmasıyla ilgili

tartışmalar yaşanmıştı. Buna karşın III. Katus İliğ, Murs İliğ'in tahta çıkmasını kardeşi II. Muğa Talığ istediği için başlangıçta desteklemişti. III. Murs İliğ, babası döneminde Tarkuntaş'a taşınmış olan başkenti yeniden Katus'a aktardı. Bu, hanlığın güneydeki gücünü azaltmıştı. Murs İliğ daha önce sürgüne gönderilen babasının eşini de bağışlayarak geri getirdi. Yine babası döneminde görevinden alınmış olan uyruk beyleri ülkelerine geri gönderdi. Ülke yönetiminde çeşitli görevlerde de değişiklik yaptı. Bu dönemde Asurlular, Katıların eski uyruk beyliği olan Mittanileri tabınlıkları altına aldılar.

Katus İliğ'in kendi ağzından anlatılan ve Katus İliğ'in Ötücü (özürü) olarak bilinen belgelere göre III. Katus İliğ, yeğeninin yaptıklarına yedi yıl dözdü (tahammül etti), ancak kendi ilteberliği (vâliliği) altında bulunan bölgeleri de elinden almasıyla serinci (sabrı) taşarak yeğeniyle savaşa girdi. Bu savaşta Katı noyanlarının (asillerinin) büyük bir bölümü Katus İliğ'i destekledi. Sonunda Katus İliğ, Murs İliğ'i yenerek Suriye'ye sürgüne gönderdi ve tahta kendisi çıktı. III. Murs İliğ iki kez sürgün yerinden kaçtı ve ikinci kaçışından sonra Mısır'a sığındı. III. Katus İliğ, Mısır firavunu II. Ramses'ten Murs İliğ'i geri vermesini istedi, ancak II. Ramses Murs İliğ'in Mısır'da olduğunu tanıladı (inkâr etti).

III. Katus İliğ yaklaşık MÖ 1267 – 1237 yılları arasında hanlık yaptı. II. Murs İliğ'in en küçük oğluydu. Tahta çıkmadan önce bir taşman / kam (rahibe) olan, Puduğ Kep (Pudu 𐎧𐎶𐎵) ile evlendi. Katca sözlüklerde *pudu* ve *kepa* sözleri bulunmuyor. Eski Türkçe *buduğ* / *puduğ*, 'büyük'; *kep* / *kip*, 'örnek' / 'kalıp' demektir. Dolayısıyla Puduğ Kep, 'büyük örnek' anlamına gelir. Katus İliğ daha önce orduda

etkin görevlerde bulunmuş ve uzun yıllar kuzeydeki Kaşgaların elinde kalmış olan eski ve kutsal Katı kenti Nerik'i ele geçirmişti. En büyük oğluna da Nerik İliğ (Nerikkaili) adını vermişti. Katıca sözlüklerde *nerik* diye bir sözyoktur. Eski Türkçe *niruğ/iriğ*, 'belirti' / 'güzellik belirtisi' anlamına gelir. Katuş İliğ sengün (general) olarak Kadeş Savaşı'nda (MÖ 1274) ağabeyi Muğa Talığ'ın yanında komutanlık yapmış ve büyük bağıturluk (kahramanlık) göstermişti.

III. Katuş İliğ Kadeş savaşından yaklaşık 15 yıl sonra, kendi hanlığı sırasında Mısır firavunu II. Ramses ile Kadeş Antlaşması (MÖ 1274) olarak bilinen barış antlaşmasını yaptı. Bu antlaşmanın ardından birkaç yıl sonra kızlarından birini II. Ramses'le evlendirdi. Dönemin diğer büyük güçleri olan Mısır, Babil ve Asur ile barışçı bir yönge (siyâset) izledi. Hem kendisi hem de eşi Puduğ Kep, II. Ramses'le pek çok kez yazıştı. Ayrıca Babil'in Kas hanları Kadaşman Turgu (MÖ 1281-1264) ve II. Kadaşman Enlil (MÖ 1263-1255) ile de yazıştığı bilinmektedir. Kuzeydeki Kaşgalara ve batıdaki Luu Eli ("Luvi") bölgesine karşı çeşitli akınlar yaptı. III. Katuş İliğ öldükten sonra MÖ 1236'da tahta oğlu Tudalı geçti.

III. Katuş İliğ'den sonra tahta geçme önceliği IV. Tudalı'nın değil, ağabeyinindi. Ancak Katuş İliğ, Tudalı'yı geleceğin hanı olarak yetiştirmişti. Han olmadan önce kendisine önemli görevler verildi. Katuş İliğ'in birçok üst düzey yöneticileri IV. Tudalı döneminde de görevlerini sürdürdü. Babasının kurduğu barışçıl yalbaral (diplomatik) ilişkiler onun döneminde de sürdü. Hanlıklar arasında kan bağları kuruldu. IV. Tudalı, hatun (kraliçe) yaptığı bir Babil Kas kunçuyuyla (prensesiyle) evlendi. II. Ramses'e de bir

kız kardeşini eş olarak verdi. Asur'la da barış sürmekteydi. Bu süreç MÖ 1230'da Asur harı I.Tukulti Ninhura ile yapılan Nihriya Savaşı ile son buldu. Savaşı Katı ordusu yitirdi. Bu dönemde IV. Tudalı tahtını kısa süreliğine yitirerek, yerine tahtta yetkisi (hakkı) olduğunu öne süren II. Muğa Talığ'ın oğlu Kurunta'nın geçtiği ve bir yıl sonra IV. Tudalı'nın yeniden tahta çıktığı sanılmaktadır. Kurunta, bir iye adıdır; anlamı bilinmemekle birlikte, Eski Türkçe 'kurum' ve 'sis' anlamlarına gelen *kurun* sözünden geliyor olmalıdır.

Katı belgelerine göre Muğa Talığ, oğlu Kurunta'yı küçük yaşta kardeşi Katus İliğ'in korumasına vermiş ve Kurunta, Katus İliğ'in oğullarıyla birlikte büyümüştü. Babasının ölümünden sonra tahta Kurunta'nın ağabeyi III. Muş İliğ geçmiş, ancak birkaç yıl sonra amcası III. Katus İliğ ile taht kavgasına girdiğinde, Kurunta amcasını desteklemişti. III. Katus İliğ tahta çıktığında, Kurunta'yı Orta Anadolu'nun güneyindeki Tarkuntaş kentine bey olarak atayarak ödüllendirmişti. IV. Tudalı ile Kurunta arasında yapılan bir antlaşma ile Kurunta'nın Tarkuntaş üzerindeki tabınlığı (hâkimiyeti) yeniden güvence altına alınmış ve ek ödümler de verilmişti. Bu ödümlere karşın daha sonra Kurunta hanlıkla ters düşmüştü. Kurunta'nın nasıl öldüğü konusunda bir bilgi yoktur.

MÖ 1215 yılında IV. Tudalı öldükten sonra yerine oğlu III. Arnuwan geçti. Ancak Arnuwan'ın kısa bir süre sonra ölmesi üzerine tahta kardeşi son Katı harı II. Şupi Lul çıktı. III. Arnuwan'ın hanlık süresi tam olarak bilinmemekle birlikte bir ya da iki yıldan çok olmadığı sanılıyor. Dolayısıyla dönemine ilişkin çok az belge bulunuyor. Hanlığını belgeleyen ve adını taşıyan bir tane hanlık

mühürü Boğazköy’de bulunmuştur. III. Arnuwan’ın neden öldüğü bilinmemekle birlikte, öldüğünde bir oğlu olmadığından tahta kardeşi II. Şupi Lul geçmişti. Şupi Lul bir belgede, bu konuda kendisinin hiç bir arıncı (günahı) olmadığını, ağabeyi hiç ardıl bırakmadan öldüğü için onun yerine tahta çıktığını belirtir.

II. Şupi Lul döneminde Katı ülkesinde büyük bir kıtlık başladı. Mısır firavunu Merenptah’ın Kamak tapınağındaki yazıtlarında, Katı ülkesini carlı tutabilmek için üyür (tahıl) gemilerinin gönderildiği belirtilir. Ülkedeki kuraklık, hanlığın anılmasına (zayıflamasına) yol açtı. MÖ 1170’lerin sonunda, Katı Hanlığı yıkıldı. Batılı tarıkçılar (tarihçiler) bunun nedenini “deniz boylarının” ve Kaşgaların saldırısıyla ilişkilendirmektedir. II. Şupi Lul’dan sonra başka bir büyük han yoktur, ancak Büyük Han sarı (ünvanı), kimi Geç Katı hanlıklarında bir süre daha kullanıldı.

Katı Hanlığı

“Deniz boyları”, Tunç Çağı’nın sonlarına doğru özellikle MÖ 1276 – 1178 yılları arasında Anadolu, Suriye,

Levant, Kıbrıs ve Mısır'a yönelen saldırılardan sorumlu görülen savaşçı ve denizci topluluklardır. Bu saldırılarla ilgili herhangi bir belge bulunmadığından, saldırıların kimlikleri ve geldikleri bölgeler kesin bir biçimde belirlenememiştir. Ürke (antik) dönem yazıtlarının hiçbirinde “deniz boylarından” söz edilmez. Yalnızca Mısır hiye- roglifiyle yazılmış olan Karnak Yazıtı'nda “denizin yabancı toplulukları” denilmektedir. Ürke yazıtlarda bu toplulukların denizden ya da adalardan geldiği ileri sürülür, ancak hangi deniz ve hangi ada olduğu belirtilmez. Dolayısıyla, Katı Hanlığı'nın gerçek yıkılma nedeni bu ne olduğu belirsiz “deniz boylarının” saldırıları değildir. Sanasal (mantıkî) olarak denizden saldırı korsanlar yalnızca kıyı bölgelerini artatabilir (tahrib edebilir), ancak büyük bir hanlığı yıkamaz. Oysa Katı Hanlığı Orta Anadolu'ya yayılmış olan büyük bir ülkeydi. Katı Hanlığı, diğer Türk boyları olan Kaşgalar ile Friglerin saldırısı sonucu yıkıldı. Friglerle birleşen Kaşgalar, büyük bir saldırıyla hemen hemen tüm Katı kentlerini ele geçirerek yakıp yıktılar.

Katı Hanlığı yıkıldıktan sonra, Anadolu ve Suriye'de bir takım küçük Katı hanlıkları ortaya çıktı. Bu Geç Katı hanlıklarının en büyüğü Topul'du. Batılı tarihçilerin (tarihçilerin) “Tabal” dediği *topul*, eski Türkçe ‘toplu’ / ‘bir araya gelmiş’ demektir ve Eski Uygur belgelerinde Topula, erkek adı olarak geçer. Topul Hanlığı Kayseri, Niğde, Nevşehir ve Aksaray'ı kapsıyordu. Başlangıçta küçük kent hanlıkları topluluğuydu, ancak daha sonra bu küçük hanlıklar tek bir hanlık altında birleşti. II. Sargon döneminde Topul, Asurlulara karşı koymak için Boşgılar ve Karkamış ile bağlaş (ittifak) kurdu. MÖ 8. yüzyılın sonlarına doğru topraklarının bir kesimini Asurlulara yitirdi. MÖ 640'da

Topul hanı Muğal (Akadça: *Mugallu*), Kimerlerden güç alarak Asur hanı Aşur Banipal'e saldırdı, ancak yenildi. Eski Türkçe *muğal* / *mungal*, 'beğenilen' / 'şaşılan' anlamına gelir. Topul Hanlığı'nın geçim kaynakları tarım, at yetiştiriciliği ve kuyculuktu (madencilikti).

Kaman (Asurca: *Kammanu*) Hanlığı, Toros Dağları'nın kuzeyinde ve Fırat Irmağı'nın batısında, bugünkü Malatya Ovası'nda kuruldu. Eski Türkçe *kaman*, 'vuran' / 'döven' / 'yere seren' anlamlarına gelir. En büyük kenti, bugünkü Malatya yakınlarındaki Arslantepe höyüğü olan Balıt'tı (Katıca: *Malid*, Akadça: *Meliddu*). Eski Türkçe *balıt*, 'bağlı' / 'sağlam' anlamlarına gelir. Kılak (Asurca: *Hilakku*) Hanlığı günümüzdeki İçel ile Antalya arasındaki toprakları kapsıyordu. Eski Türkçe *kılak*, 'gerçekleştirilen' / 'yaratılan' anlamına gelir. Kuğ (Asurca: *Kua* / *Kue*) Hanlığı, günümüzdeki Adana ile çevresini kapsıyordu. Eski Türkçe *kuğ* / *kuk* / *kuu*, 'ülke' demektir. Korkum (Asurca: *Gurgum*) Hanlığı, günümüzdeki Maraş ve çevresini kapsıyordu. Eski Türkçe *korkum*, 'korkunç' / 'korkutucu' / 'ürkütücü' anlamına gelir. MÖ 711 yılında Asur hanı II. Sargon döneminde Korkum Hanlığı Asur tabınlığı altına girdi. Kumuk (Asurca: *Kummulu*) Hanlığı, Yukarı Fırat'ın batısında, günümüzdeki Adıyaman ve Urfa-Birecek bölgelerini kapsıyordu. Eski Türkçe *kumug* / *komg*, 'çoşmuş' / 'coşkun' demektir. Kumuk Hanlığı MÖ 886 yılında Asurlulara vergi ödemeye başladı.

Kargamış (Katıca: *Kargamiš*), günümüzdeki Antep ile güneyindeki Suriye topraklarını kapsıyordu. Eski Türkçe *kargamış*, 'lânetlemiş' demektir. Balıştın (*Palistin*) Hanlığı, günümüzdeki Hatay ile doğusundaki ve güneyindeki Suriye topraklarını kapsıyordu. Eski Türkçe *balıştın*[g],

'bağlanmış' / 'sağlamlaştırılmış' anlamlarına gelir. MÖ 11. yüzyılda kurulmuş olan bu hanlık, yaklaşık iki yüzyıl boyunca varlığını sürdürdü. Batın (*Patina*) Hanlığı, bugünkü Antakya ile Amik Ovası'nı kapsıyordu. Eski Türkçe *batın*, 'çukurluk' / 'düzlük' anlamlarına gelir. Batın Hanlığı, MÖ 857'de Asurlulara vergi ödemeye başladı. MÖ 738'de ise, Asurluların tabınlığı altına girdi. Bunların dışında bugünkü Suriye'de birçok küçük Katı hanlığı bulunuyordu. Bunlardan en önemlileri Halep'te, Rasulayn' da, Afrin'de, Azez'de, Şam'da ve Hama'da kurulmuş olan küçük Katı hanlıklarıydı. Dolayısıyla günümüzdeki Suriye toprakları, Eski Türk boylarının yurdu olan bir bölgeydi. Araplar Suriye'ye (ve Irak'a) MS 4. yüzyılda Arap Yarımadası'ndan göç ettiler.

Geç Katı Hanlıkları

KASLAR

MÖ 7. binyılda Orta Asya'dan başlayan ve birkaç bin yıl süren göç sırasında bir Türk topluluğu da Doğu Anadolu ve Güney Kafkasya'ya yerleşti. Kür-Aras ikinci (kültürü) olarak da adlandırılan Karaz ikinci, Bakır Çağı'nda (MÖ 5000 - MÖ 3000) Kür ile Aras çayları arasında başladı ve Tunç Çağı'nda (MÖ 3000 - MÖ 1000) Doğu Anadolu, Güney Kafkasya ve Kuzeybatı İran'a yayıldı. Bu topraklar günümüzdeki Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Çeçenistan, Dağıstan, İnguşetya, Kuzey Osetya, Kuzeybatı İran ve Doğu Anadolu'yu kapsar. Ardından da bu uygarlık, Doğu Anadolu üzerinden günümüzdeki Suriye ve Levant'a kadar genişledi.

Akad dönemi belgelerinden "Hurrilerin", MÖ 3. binyılın sonlarında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaşadıkları anlaşılmaktadır. Akalılar bu ülkeyi ve toplumu *Hu-ur-ri* olarak adlandırdılar. Katıca tabletlerde *hur-li-li* olarak geçen söz, 'Kurluca' anlamına; *hur-li* de, 'Kurlu' anlamına gelir. Burada "Kurlı" olarak okunması gereken *hur-li*, 'Kurlu'; "Kurlılı" olarak okunması gereken *hur-li-li*, 'Kurluca' (Kurlu dili) anlamlarına gelir. Sümerce *kur*, 'yer' ve 'ülke' anlamlarına gelir. Bu söz Eski Türkçede de 'yer' anlamına gelen *kur* olarak bulunmaktadır. Dolayısıyla bir elgin (etnos) adı olmayan Kur, bir bölge adıdır ve Akadlılar ile Katılar, Kasları bu dönemde 'yerli' anlamlarına gelen *Kurlu* olarak adlandırmıştır. Sümerce *gaz/kaz* 'vurmak', 'ezmek', 'dövmek', 'kırmak', 'öldürmek' anlamlarına gelir. Bu söz Türkçeye *kasmak*, *kazmak* ve *kesmek* olarak evrilmiştir. Yeni Asur döneminden (MÖ 900 - MÖ 700) kalan yazıtlarda ise Kaslar, "Lulubi Turukki" olarak adlandırılır. "Lulubi Turukki", 'Türk topluluğu' demektir. Sümerce 'topluluk'

demek olan *lulu* sözü, Asurcaya *lulubi* olarak geçmiştir. Sümerce *lulu* sözü Eski Türkçeye, 'topluluk' anlamına gelen *alug/aluk/alku* olarak evrilmiştir. Tüm bunlardan, eski bir Türk boyu olan Kasların kendilerini Türk olarak da adlandırdıklarını anlamış bulunuyoruz.

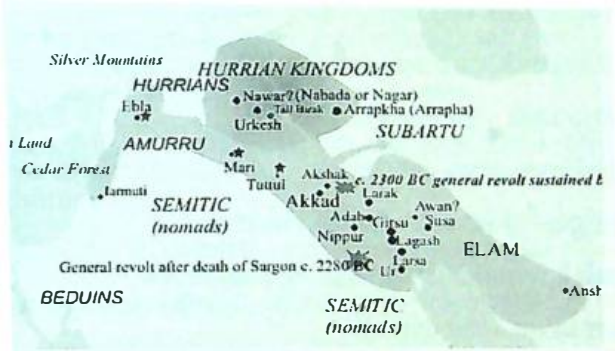
Kaslardan ilk olarak MÖ 3. binyılın sonlarındaki Elam belgelerinde söz edilir. Daha sonra Kasların bir kolu MÖ 2. binyılda Mezopotamya'ya inerek, bugün "Birinci Babil Hanedanlığı" (MÖ 1894 - MÖ 1595) ve "İkinci Babil Hanedanlığı" (MÖ 1595 - MÖ 1155) olarak adlandırılan Kas hanlıklarını kurdular. (Bu hanlıkları, "*İran Tarihinin Gerçeği*" adlı bitişimde yazdığım için burada yeniden vermiyorum.). Daha sonraki yüzyıllarda Kasların bir kolu, Kafkasya ve kuzeyinde As / Az, Kasar / Hazar ve Kasak / Kazak (Rusça: *Kosak*) boylanı oluşturdular. Bu üç Türk boyunun adı da *Kas* adından evrilmiştir.

Habur Irmağı koyağı (vâdisi) bin yıl boyunca Kas ("Hurri") topraklarının ortunu (merkezi) oldu. Bilinen ilk Kas hanlığı, MÖ 3. binyılda bugünkü Kuzeydoğu Suriye'deki Urkeş (günümüzdeki Tell Mozan) kenti çevresinde ortaya çıktı. Başlangıçta Akad Hanlığı ile bağlaş (ittifak) kurarak, bir süre Akad tabınlığı (hâkimiyeti) altına girdiler ve bu dönemde Akadça yazı dilini kullandılar. Akad Hanlığı'nın yıkılmasından sonra bağımsızlığa kavuşarak bir takım küçük hanlıklar kurdular. Ancak Sümerlerlilerin, Üçüncü Ur Hanlığı döneminde bölgeyi denetim altına almaları sonucu güçten düştüler.

Akad Hanlığı MÖ 2190'da yıkıldıktan sonra Kaslar, Mezopotamya'da ortaya çıkan güç boşluğunu doldurmuşlardı. Büyük bir Kas kağanlığı yoktu, ancak Kas beylerinin yönettiği bağımsız kent hanlıkları gevşek bir konfede-

rasyon içinde bir araya gelmişti. Bu kent hanlıkları sık sık birbirleriyle çatışyordu. Urkeş ve Nagar, en önemli Kas kentleriydi. MÖ 3. binyılın sonunda, Uruk hanı Utuhegal (MÖ 2117 -2111) ve Ur hanı Şulgi (MÖ 2029 - 1982) dönemlerinde Sümerliler Kas kentlerine saldırarak birçoğunu ele geçirdi. Buna karşın Kasların ana toprakları ile başkentleri Urkeş bağımsız kaldı. MÖ 2. binyılın başlarında Kaslar batıya ve güneye doğru doğru yayılarak, Doğu Anadolu ile Kuzey Suriye'ye göç etmeye başladılar. Yukarı Mezopotamya'nın bir bölgesi olan Hanigalbat, Kasların daha sonra kurduğu "Mitanni" Hanlığı'nın (MÖ 1500-1240) ortunu (merkezi) durumuna geldi.

Mari'de bulunan tabletlerde, Asurca "Turukki" (Türk) olarak adlandırılan Kasların, yiyecek yağmaladıkları yazar. Kayseri yakınlarındaki Kültepe'de bulunan çivi yazılı tabletlerde Kaslarla ilgili çok sayıda belge de bulunmuştur. MÖ 18. yüzyılda bugünkü Kuzey Suriye ile Hatay ve Adana'ya kadar yayılan Kasların bir kolu, Başkenti Halep olan Yamgat (YamḪad) Hanlığı'nı kurdu. Sümerliler Yamgat Kaslarını *martu* (batılı) olarak adlandırdılar. Katlar daha sonra Yamgat Hanlığı'nı yıkarak bölgeyi ele geçirdi.

Kurlu Toprakları

Batılı dilbilimcilere göre "Hurri" dili, soyu tükenmiş bir Hurro-Urartu diliymiş. "Hurri" dili, "Urartu" dili ile yakından ilişkilymiş. Bu iki dil, "Hurro-Urartu dil kümesini" oluşturuyormuş. Ancak bu dil incelendiğinde, eski bir Türk dili olduğu kolayca ortaya çıkmaktadır. Anlamı bilinen az sayıdaki söz, anlam ve fonetik açıdan Türkçe ile eşleşir. Birkaç örnek verirsek:

ar vermek - ver vermek

atta ata, baba - ata, baba

ed gövde ed gövde; et et

en iye (kutsal ruh), "tanrı" - ong yönetici, sağ, doğru

haş işitmek - işit işitmek

hem bağlamak - kam kamınak; yere sermek,
yere yatırmak

hük hastalanmak iş işlemek; hastalanmak

hil bilgilendirmek, bilmesini sağlamak - bil bilmek,
anlamak, öğrenmek

hud övmek üg/ög öğmek / övmek

id vurmak, çarpmak, itmek - it itmek, çarpmak, vurmak
itt gitmek - git gitmek

kad konuşmak, söylemek - kav kavmak, ilgilenmek

kelgel kaldırmak - kaldır kaldırmak

keb koymak kep damga, mühür, örnek

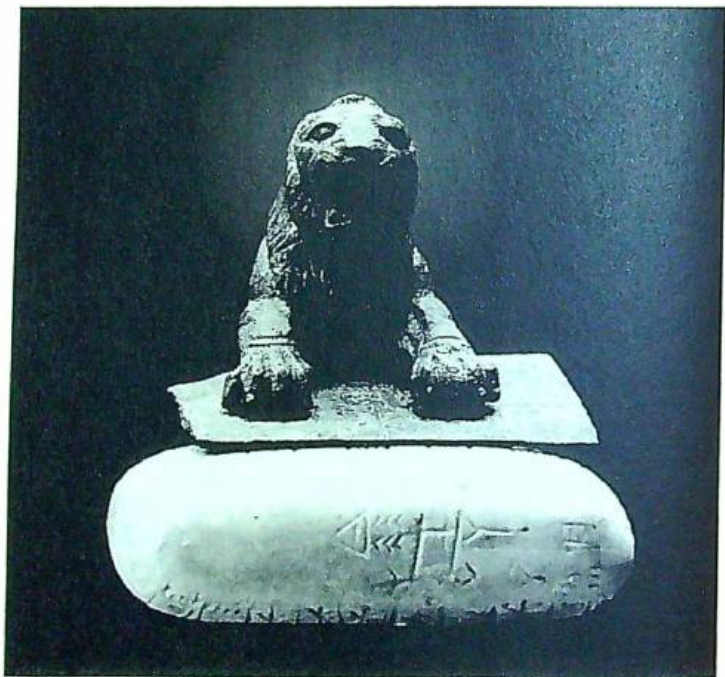
ker uzun - ker germek

kud düşmek - kay kaymak, düşmek

kul konuşmak, söylemek – **küle** külemek; övmek,
yüceltmek
kun yere sermek, yere çalmak – **kun** kunmak; soymak,
çalmak, zor kullanarak ele geçirmek
nah oturmak – **yak** yakmak; yapışmak, ilişmek,
yaklaşmak
nak kovmak, uzaklaştırmak – **yokat** yokatmak; ortadan
kaldırmak
pa yapmak, kurmak – **ba** bağlamak, birleştirmek,
kurmak
pağ yıkmak – **yık** yıkmak
pal bilmek – **bil** bilmek
pas/ paş göndermek – **bas** basmak, yayılıp kaplamak,
her yanı sarmak
pen[d] dön[dür]mek – **dön[dür]** dön[dür]mek
pid dans etmek – **büdi** büdümek; dans etmek
şir yeterli, nitelikli – **şir** katı, sert, sağlam, sağlıklı
tab/ tav tavlamak, (metale) tav vermek **tab/ tav**
tavmak; tavlamak, (metale) tav vermek
tad sevmek – **tatı** tatımak; tatmak, zevk almak, tadını
çıkarmak
tal çıkarmak, yolmak – **yol** yolmak, çıkarmak
tan yapmak, kılmak – **tan** tanımak; inkâr etmek;
tun tırmak; kapanmak, tıkanmak

tup var olmak, bulunmak – tap tapmak, tapınmak,
bulmak, bulunmak
undo şimdi amtı/emdi/imdi şimdi
uri görünüş – görü görünüş

Dolayısıyla, ortada soyu tükenmiş “Hurro-Urartu” diye bir dil yoktur, eski bir Türk dili vardır. Batılıların bu türden temelsiz savlar ileri sürmeleri doğaldır, çünkü amaçları geçmişte Türklerle ilgili ne varsa ortadan kaldırmak ve Türkleri tanrıdan (tarihten) silmektir.

Bilinen ilk Kurlu (Kas) dilindeki tablet

Bitan Hanlığı

Mezopotamya'daki Birinci Kas (Babil) Hanlığı'nın MÖ 1570'de yıkılmasından sonra Habur koyağının çevresindeki bölgede, tabletlerde *Mi-ta-an-ni* ya da *Mi-it-ta-ni* olarak yazılan yeni bir Kas hanlığı ortaya çıktı ve giderek büyüdü. "Mitani" adı, Eski Türkçe 'gelişmek', 'büyümek', 'olgunlaşmak', 'erginleşmek' anlamlarına gelen *bit* / *bit* / *biit* sözünden türev olup, *bitan* (gelişen, büyüyen) sözünden dönüşmüştür. Yetiştirdiği atlarla ünlü olan bu toplum, MÖ 1600 - MÖ 1260 yılları arasında batıda bugünkü Adana'dan doğuda Kuzeybatı İran'a, kuzeyde Doğu Anadolu'dan güneyde Kuzey Suriye ve Irak'a kadar yayılan güçlü bir hanlık kurdu. Ancak Asurlular daha sonra bu hanlığı ortadan kaldırdı.

Hanlığın kurucusu, MÖ 1540 dolayında yöneticilik yapan Kirt (Akadça: *Kirta*) adlı biriydi. Eski Türkçe *kirt*, 'kısa' anlamına gelir. Daha sonra tahta geçen oğlu Sutaran (Akadça: *Šuttarna*), MÖ 16. yüzyılın sonunda hanlık yaptı. Eski Türkçe *sud* / *sut*, fırlatmak', 'atmak', 'akıtmak', 'tükürmek' gibi anlamlara gelir. Dolayısıyla *sutaran* / *suturan*, 'atan' / 'fırlatan' anlamına gelir. Sutaran'dan sonra tahta çıkan kardeşi Bardıran (Akadça: *Barattarna*), MÖ 1510 - MÖ 1490 yılları arasında hanlık yaptı. Eski Türkçe *bardıran*, 'vardıran' / 'ulaştırın' anlamına gelir. Bardıran, bugünkü Hatay'daki Alalak Hanlığı ile İskenderun'daki Kizzuwatna Hanlığı'nı kendisine bağlı beylikler durumuna getirdi. Onun döneminde hanlık, doğuda Arrafa'ya (bugünkü Kerkük), güneyde Terqa'ya (bugünkü Deyr el Zor) ve batıda Kizzuwatna'ya (bugünkü İskenderun) kadar uzanıyordu. Mısır firavunu III. Tutmose (MÖ 1479 - 1425), yönetiminin 33. yılında Bitan'a (Mitani'ye) savaş açtı, ancak

pek başarılı olamadı. Bardıran'dan sonra tahta çıkan oğlu Savaş Tatar (Asurca: *Şauş Tatar*), Bitan'ı büyük bir bölgesel güç durumuna getirdi. Eski Türkçe *savaş* / *savuş*, 'savaş' / 'saviş' anlamına gelir; *tatar* da 'döğüşken', 'çetin', 'zorlu' demektir. Savaş Tatar, Asur Hanlığı'na saldırarak başkent Aşşur'u yağmaladı. Ardından ordusunu Fırat'ın batısına götürerek, Akdeniz kıyılarına kadar Kuzey Suriye'deki tüm küçük hanlıkları kendi tabınlığı (hâkimiyeti) altına aldı. Güney Suriye ise, Bitan için bir keynem (tehdit) oluşturan Mısır'ın etki alanı içindeydi.

Savaş Tatar'ın oğlu Artatma (Asurca: *Artatama*), MÖ 15. yüzyılın sonlarında hanlık yaptı. Eski Türkçe *artatma*; 'yok etme', 'yıkma', 'yerle bir etme', 'ortadan kaldırma' (Arapça "mahvetme") anlamlarına gelir. Artatma'nın hanlığı, Mısır firavunları II. Amenhotep ile IV. Tutmose'nin dönemlerine denk gelir. Kuzeyde Katılar ve güneyde Mısırlılar olmak üzere iki kamakta (cephede) birden savaşıma tudasıyla (tehlikesiyle) karşı karşıya kalan Artatma, II. Amenhotep'e Suriye'deki tartışmalı toprakların barışçıl olarak bölünmesini önerdi. Ancak Mısırlılar kötü bir oyundan kuşku lanarak bunu uzun yıllar onaylamadı. Daha sonra IV. Tutmose, Artatma'nın kızı ile evlenmek istediye de, Artatma bu isteği geri çevirdi. Tutmose toplam yedi kez istedikten sonra Artatma sonunda onaylayarak kızını Tutmose'ye verdi. Böylece Artatma, bir sonraki Mısır firavunu III Amenhotep'in dedesi olacaktı.

Artatma'dan sonraye oğlu II. Sutaran geçti. Sutaran, yeğeni (kız kardeşinin oğlu) Mısır Firavunu III. Amenhotep'in sağlam bir bağlaşığydı (müttefikiydi). İki ülke arasındaki dostluğu pekiştirmek için kızı Kılı Kep'i (Akadça: *Kilu 𒌦𒉌𒉌𒉌*) yeğeni Amenhotep'le evlendirdi ve

karşılığında büyük bir sepin (çeyiz) aldı. Buradaki “sepin”, bizim bildiğimiz başlık parası anlamına gelmektedir. Eski Türkçe *kılı / kılı*, ‘saygın’; *kep / kip*, ‘örnek’ demektir. Dolayısıyla Kılı Kep, ‘saygın örnek’ anlamına gelir. Sutaran’ın yönetimi sırasında, Bitan Hanlığı güç ve erincin (refahın) doruğuna ulaştı. Asur ile doğudaki Arrafa (Kerkük), Bitan’ın uyruk beylikleriydi. Bu dönemde Katı Hanlığı, Bitan’ın kuzey topraklarını ele geçirmeye çalıştı, ancak Bitan Hanlığı’na yenildi.

II. Sutaran’dan sonra yerine oğlu Art Samar (Akadça: *Artasumara*) geçti, ancak hanlığı çok kısa sürdü, çünkü atabey (naip) Tuğ (Akadça: *Tuḫi*) onu öldürmüştü. Eski Türkçe *art*, ‘yardım’ / ‘destek’ ve ‘sıradağ’ anlamlarına gelir; *samar* da ‘sürekli’ / ‘her zaman’ demektir. (Erken Türkçede önad tamlamaları genellikle terstir.). Eski Türkçe *tu* 𐎢𐎣, ‘bayrak / ‘sancak’ demektir. Ardından kardeşi Tuşur Ata (Asurca: *Tušratta*), MÖ 14. yüzyılın sonlarında tahta geçti. Eski Türkçe *tuşur*, ‘kavuşturan’ / ‘birleştiren’ anlamına gelir.

Tuşur Ata tahta çıktığında oldukça gençti. Ağabeyinin öcünü almak ve atabey Tuğ’un elinde bir kukla olmamak için onu öldürdü. Tuşur Ata, kızı Tadu Kep’i (Akadça: *Tadu 𐎢𐎣𐎶𐎶𐎵*) halasının oğlu Mısır firavunu III. Amenhotep’le evlendirdi. Eski Türkçe *tadu / tatig*, ‘tat’ / ‘zevk’ ve ‘iksir’ anlamlarına gelir. Böylece Amenhotep, dayısının kızından sonra dayısının oğlunun kızıyla da evlenmiş oluyordu. Tadu Kep, Amenhotep öldükten onun oğlu Akenaten (IV. Amenhotep) ile evlendi.

Katı hanı I. Şupi Lul, Bitan yönetimindeki Kizzuwatna’yı (İskenderun bölgesi) tutuydu (fethetti). Ardından Fırat’ın batı kesimine saldırarak Yamgat boyunun yaşadığı

bölgeyle Nuhaşşe'yi (günümüzdeki Hama ile Halep arasındaki bölge) ele geçirdi. Kaslar, Katılara epey toprak yitirmişti. Şupi Lul, Tuşur Ata'nın kardeşi ve çeriği (rakibi) Artatma ile bir antlaşma yapmıştı. Fırat'ın batı yakasındaki toprakları yağmalayan Şupi Lul, Lübnan Dağı'nı da topraklarına kattı. Katılara karşı koyamayan Tuşur Ata, Şupi Lul'u tek bir kuzu ya da çocuk bile çalınırsa Fırat'ın ötesine saldırmakla keyneyebildi (tehdit edebildi) ancak.

Katı ordusu daha sonra Bitan'ın başkenti bugünkü Rasulayn yakınlarındaki Yasagan'a (Akadça: *Waššukanu*) doğru yürüdü. Eski Türkçe *yasagan* / *yasayan*, 'kuran' / 'inşa eden' anlamına gelir. Şupi Lul, kenti yağmalayarak çok sayıda engke (ganimet), tutsak (esir), sığır, koyun ve at ele geçirdiğini ve Tuşur Ata'nın kaçtığını öne sürer. Katılar yaptıkları ikinci saldırıda, Fırat'ı yeniden geçerek Halep, Antakya, Humus ve Batı Suriye'yi Kasların elinden aldı. Daha sonra Şupi Lul ile Tuşur Ata'nın oğlu Satı Basa (Akadça: *Šattiwaza*) ya da diğer adıyla Kurt Basa (Akadça: *Kurtiwazza*) arasında yapılan bir anlaşmaya göre, Karkamuş'un düşmesine yol açan üçüncü bir Katı saldırısından sonra Tuşur Ata'nın oğullarından birinin önderliğindeki bir küme, Tuşur Ata'yı öldürdü. Bu olayı, Şupi Lul'un Satı Basa'yı Bitan tahtına geçirmesiyle sona eren bir iç savaş dönemi izledi. Eski Türkçe *sata* / *satı* / *satu*, 'mercan' demektir. Eski Uygur belgelerinde erkek adı olarak da geçen *basa*, 'basan' / 'yöneten' anlamına gelir. Yine Eski Uygur belgelerinde *kurt*, kişi adı olarak da geçer.

Tuşur Ata'nın öldürülmesinden sonra tahtı kısa süreliğine Tuşur Ata'nın kardeşi Artatma'nın oğlu III. Sutar ele geçirerek, amcasının oğlu Satı Basa'yı öldürmeye çalıştı. Bunun üzerine Satı Basa kaçarak Katı hanı Şupi Lul'a

sığındı ve daha sonra Şupi Lul'un kızıyla evlendi. Ardından bir Katı ordusuyla Bitan'a döndü. Bu sırada, Aşşur Uballit önderliğindeki Asurlular güçlenmeye başlamıştı. Sutar, Asurlulardan yardım istedi, ancak Katı ordusuyla başkente giren Satı Basa, Sutar'ı devirerek tahta çıktı. Satı Basa'dan sonra tahta çıkan oğlu Satı Ara (Asurca: *Šattuara*), Asur hanı Adad Nirari'ye MÖ 1263'te yenildikten sonra Asur'un bir uyruk beyi durumuna dönüştü. Eski Türkçe 'aldatan' / 'kandıran' anlamına gelen *ara*, Eski Uygur belgelerinde kişi adı olarak da geçer. Daha sonra Asurlulara karşı ayaklanan Satı Ara, yakalandıktan sonra Asur hanına bağlılık andı içti.

Satı Ara'dan sonra tahta çıkan oğlu Basa Satı (Asurca: *Wasašatta*) da babası gibi bir Asur uyruk beyi idi. Asur hanı Adad Nirari'ye karşı ayaklandı ve Katılardan yardım istedi, ancak yardım gelmedi. Asurlular ayaklanmayı bastırarak Bitan'ı artattı (harap etti). Kas hanlık avulu (âilesi) yakalanarak Asur'a getirildi. Bundan sonra Basa Satı'ya ne olduğu bilinmiyor. Basa Satı'nın oğlu ya da yeğeni olan son Kas beyi II. Satı Ara, Asur hanı Şalmaneser döneminde (MÖ 1263 – 1233) Bitan'ı yönetti. Satı Ara, MÖ 1250 dolayında Katıların yardımıyla Asur boyunduruğuna karşı ayaklandı. Ordusu iyi donanmış ve bütün dağ geçitleri ile su kuyularını ele geçirmişti. Bu nedenle Asur ordusu ilerlerken susuzluk çekmişti. Bununla birlikte, Şalmaneser, Kas ve Katı ordularını yendi. Bundan sonra Kasların Bitan Hanlığı ortadan kalktı.

I. Şalmaneser döneminden (MÖ 1274) kalan Asur yazıtları, bölgeden küçük hanlıkların gevşek bir birliği olarak söz eder. Hanlık başlangıçta küçük Kas hanlıklarının birleşmesiyle Van Gölü çevresindeki kuruldu. Asur Hanlığı, MÖ 8. yüzyılın ilk yarısında on yıllarca süren geçici bir durgunluk dönemine girmişti. Bu süreçte Bayan İli bölgenin en büyük ve en güçlü ülkelerinden biri durumuna geldi. Hanlığın kurucusu, MÖ 858 - 844 yılları arasında yöneten Aram'dır. Eski Türkçe *aram*, 'sevinç' anlamına gelir ve Eski Uygur belgelerinde kişi adı olarak da geçer. Asur Hanı III. Şalmaneser (MÖ 859 - 824) döneminde yaşayan Aram, Asur Hanlığı'na karşı savaştı. Ancak Asurlular, günümüzdeki Malazgirt yakınlarındaki Bayan İli başkenti Art Aşkın'ı ele geçirdi. Art Aşkın, 'sıradağları aşmış' anlamına gelir.

Ulu Tepir'in, (Asurca: *Lutipri*), Bayan İli'ni MÖ 844 - 834 yılları arasında yönettiği sanılıyor. Eski Türkçe *tepir*, 'davranan' / 'depreyen' gibi anlamlara gelir. Ancak Ulu Tepir'in yönetim dönemi Aram ile çakışmaktadır. Dolayısıyla Ulu Tepir'in bölgedeki başka bir Kas hanı olması gerekiyor. Bundan sonraki hanlar, Ulu Tepir'in soyundan gelir. MÖ 834 - 828 arasında hanlık yapan Ulu Tepir'in oğlu Yastar Tur (Asurca: *İştarduri*), hanlığın başkentini Turuşbağ'a (bugünkü Van'a) taşıdı. Eski Türkçe *yastar*, 'yaslanan' anlamına gelir; *tor* / *tur* da, 'yiğit' / 'bağatur' (kahraman) demektir ve bu sözler Eski Uygur belgelerinde kişi adları olarak geçer. Eski Türkçe *turuş bağ*, 'yaşam bağı' anlamına gelir.

Turuşbağ kalesinin bir duvarı üzerinde bulunan Asur çivi yazısıyla yazılmış bir yazıtta, şunlar yazar: "Bu, büyük han Ulu Tepir'in ("Lutipri'nin") oğlu, savaşmaktan

korkmayan güçlü han, baştın (muhteşem) çoban, bulgakçları (isyancıları) yöneten han Yastar Tur ("İştarduri") Han'ın yazıtıdır. Ben Ulu Tepir'in oğlu, hanların hanı ve tüm hanların artutunu (haraçını) alan han Yastar Tur'um. Ulu Tepir'in oğlu Yastar Tur şöyle der: Bu taş parçalarını Alniunu kentinden getirdim. Bu duvarı ben yaptım."⁴

Yastar Tur'un oğlu Yaş Bunu (Asurca: *İşpuini*) MÖ 828 – 810 arasında hanlık yaptı. Eski Türkçe *yaş*, 'yaşam', *bun* da 'kaynak' demektir. Dolayısıyla Yaş Bunu, 'yaşam kaynağı' anlamına gelir. Yaş Bunu daha sonrahanlığın dinsel ortunu (merkezi) durumuna getirilen Mang ("Manay") Türklerinin Erdini (Akadça: *Musasir*) kentini tutyadı (fethetti). Eski Türkçe *erdini*, 'mücevher' demektir. Kaslar daha sonra Asurluların saldırısına uğradı. Ancak Yaş Bunu, bu savaşta Asur hanı Şamşi Adad'ı yendi.

Yaş Bunu'dan sonra tahta çıkan oğlu Bey Noğay (Asurca: *Meinua*), komşu ülkelerle yaptığı bir dizi savaşla hanlığı genişletti. Eski Türkçe *noğ/noh*, 'yeniden doğmak' / 'yeniden dirilmek' anlamına gelir. Bu kökten türeyen ve 'yeniden doğmuş' / 'yeniden dirilmiş' anlamlarına gelen Noğay ve Nohoy adları Eski Uygur belgelerinde kişi adı olarak geçer. Bey Noğay, ortunal (merkezî) bir yönetim yapısı örgütledi ve kaleler yaparak, kentlerin savunmasını güçlendirdi. Ayrıca, hanlık boyunca uzanan bir suvak (kanal) yaptırarak bir sulama düzeni kurdu. Bunlardan en önemlisi, Hoşap'tan Van'a uzanan yaklaşık 60 km'lik bir suvaktır. Bu suvakların birçoğu bugün bile kullanılmaktadır.

⁴Livius. Org Artcles on Ancient History. <https://www.livius.org/articles/place/tuspa-van/>

Bey Noğay'dan sonra tahta geçen Arkış Tığ (Asurca: *Argištī*), MÖ 786'dan MÖ 764'e kadar hanlık yaptı. Eski Türkçe *arkış*, 'kervan' ve 'büyümlü' anlamlarına gelir, *tı* da 'katı' / 'sert' demektir. MÖ 782'de, şimdiki Erivan olan Ere Buru kalesini kurdu. Eski Uygur belgelerinde kişi adı olarak da geçen *ere*, 'varlık' / 'oluşma' anlamına gelir. Dolayısıyla Ere Buru, 'varlık kaynağı' anlamına gelir. Dolayısıyla Erivan adı, Ere Buru adından dönüşmüştür. Arkış Tığ, Asur hanı IV. Şalmaneser ile bir dizi sonuçsuz savaşa girdi. Suriye'nin kuzeyini tutyadı (fethetti) ve Bayan İli'ni Anadolu'nun en güçlü hanlığı yaptı. Ayrıca hanlığı kuzeydeki Sevan Gölü'ne kadar genişleterek Doğu Karadeniz bölgesindeki Türk Dayan (Asurca: *Daiaeni*) boyunun topraklarıyla Ağrı Ovası'nı tutyadı (fethetti). Yeni ele geçirdiği bölgelerin toplumları ayaklanınca, onları sınır dışı ederek boşalan toprakları hanlığın diğer bölgelerinden gelenlerle doldurdu.

Arkış Tığ'dan sonra tahta çıkan oğlu II. Yastar Tur, MÖ 764 - 735 arasında hanlık yaptı ve yönetimi sırasında Asur da içinde olmak üzere birçok komşu ülkeyle başarılı savaşlar yaptı. MÖ 743'te Kumuk (bugünkü Adıyaman) dolayında yapılan bir savaşta, III. Tiglat Pileser komutasındaki Asurlular, Yastar Tur'u yenerek, Kasları Fırat'ın karşısına geri dönmeye zorladı. Ancak II. Yastar Tur, Bayan İli'ni Güneydoğu Anadolu'ya kadar genişletti ve Anadolu topraklarını Asur'dan geri almayı başardı.

II. Yastar Tur'dan sonra yerine oğlu Urus / Uruz (Asurca: *Ursa* ya da *Urza*) geçti. Daha önce de belirttiğim gibi, Eski Türkçe *uras* / *uraş* / *urus* / *uruş* / *uruz* biçimlerinde söylenen söz 'döğüş' / 'savaş' / 'darbe' anlamlarına gelir ve Eski Uygur belgelerinde Urus ve Uruz, erkek adı olarak

geçer. Urus, Van yakınlarındaki Toprakkale’de Urus’un İli (Yanlış okumayla: *Rusahin ili*) kalesini kurdu. Bu dönemde Asurlular Bayan İli’ne birçok kez saldırdı. Urus, MÖ 734 ile MÖ 727 yılları arasında arasındaki bir savaşta Asurluları ağır bir yenilgiye uğrattı. Ancak, yapılan bu uzun süreli savaşlar Bayan İli başkarna (ekonomisine) büyük bir kora (zarar) vermişti. Kaslar sonunda ele geçirdiği toprakları Asurlulara kaptrarak artut (haraç) ödemek zorunda kaldılar. Asur hanı II. Sargon, MÖ 715’te Bayan İli’ne savaş açtı. Asurlular, Kasların bağlaş (müttefiki) Mangları (“Manaylar”) yendikten sonra Kaslara saldırdı. Urus bu savaşta yenilerek Asur’a yıllık büyük bir artut (haraç) ödemek zorundakaldı. Urus, Kimerlerle yaptığı savaşlarda da yenilgiye uğradı. Bu yenilgilerin ardından MÖ 714’te kendini öldürdü.

Urus’un oğlu II. Arkış Tığ, MÖ 714’ten MÖ 680’e kadar tahtta kaldı. Arkış Tığ, Kas-Asur Savaşı sırasında Kasların karşı saldırılarını düzenlemekten sorumluydu. Ordusu, Asurluları savaş öncesi sınırın ötesine sürdü ve Urmiye Gölü çevresindeki kentleri yeniden ele geçirerek güneyde Dicle kıyısındaki Nemrut kentine kadar olan bölgeyi tutuyadı (fethetti). Bu yengişler (zaferler), Asurluları uzun bir barışı onaylamaya ve Dicle’nin kuzeyindeki geniş toprakları terk etmeye zorladı. MÖ 680 ile MÖ 639 yılları arasında hanlık yapan Arkış Tığ’ın oğlu II. Urus ile MÖ 639 ile MÖ 635 yılları arasında hanlık yapan II. Urus’un oğlu III. Yastar Tur üzerine pek bilgi bulunmuyor.

MÖ 7. yüzyılın sonlarında (III. Yastar Tur döneminde ya da sonrasında), Saklar ile Gutlar (Madalılar) Bayan İli’ne saldırmaya başladılar. Mada kağanı Kuyak Sarğ (Romeyka: Kuāṣārṣ Kuaksáris), MÖ 612’de önce Asur’u tutuyadı

(fethetti). Eski Türkçe *kuyak*, 'zırh'; *sarı*..., 'sarı' demektir. Asur Hanlığı yıkıldıktan sonra toprakları Madalılarla Babiller arasında bölündü. Kuyak Sarıg ardından MÖ 609'da Bayan İli'nin başkenti Turuşbağ'a (Van'a) saldırarak kenti ele geçirdi. Babil kaynakları, MÖ 608'de Bayan İli'ne ortak bir Mada-Babil saldırısından ve bir Sak kolunun Madalıları katıldığından söz eder. Bu saldırı, Bayan İli'nin yıkılmasıyla sonuçlandı. Kaslar daha sonra sırasıyla Gut Türklerinin Mada ("Med") Kağanlığı'na, Batlıların "Pers İmparatorluğu" olarak adlandırdığı Elam Kağanlığı'na ve Part Kağanlığı'na (Part ve "Sasani) bağlı beylikler olarak varlığını sürdürdü.

Part kağanı II. Kavut, MS 628'de Buğra soyundan Ermen nökeri Tarıt'ı Part Ermen bölgesinin marbarı (uç beyi) olarak atamıştı. Eski Türkçe *tarıt* 'işleyen', 'üreten' anlamına gelir. Buğra adı Haycaya *Բագրատունի* *Bagratuni* olarak dönüştürülmüştür. Buğra soyunun bir kolu da, Arap yönetimi döneminde Abbasilere bağlı olarak Ermen beyliği yaptı. Bu Ermen beyleri kendilerini "işhan" (Hayca: *իշխան* *işkhan*) olarak adlandırıyordu. Eski Türkçe *iş*, 'iş' / 'görev' demektir (bugün de bu anlama gelir). İşhan, 'bir üst yöneticiye bağlı olan han' anlamına gelir. Doğu Roma, Ermen'deki Buğrat Beyliği'ni 1045'te ortadan kaldırdı. Son Buğrat beyi Kakıg (Hayca: *Գագիկ* *Gagik*), 1042'den 1045 yılına kadar yönetimde kaldı. Eski Uygur belgelerinde erkek adı olarak da geçen *kakıg*, Eski Türkçe 'kızgın' / 'öfkeli' demektir. [Ermenilerin oluşumu ile ilgili ayrıntılı bilgi "*İran Tarihinin Gerçeği*" adlı bitişimde bulunmaktadır.].

Bayan İli Hanlığı

TÜRÜKLER

Bugün "Traklar" olarak adlandırılan Türükler Batı Türkleridir ve Avrupa'nın tümüne yayılmışlardır. "Trak", Türük sözünün *Thraci* biçimindeki Romak ve *Thraklı* ya da *Thrake* biçimlerindeki Romeyka söylenişlerinden gelir. Türük adı; 'büyük', 'ulu', 'güçlü', 'iyi' ve 'üstün' anlamlarına gelen Sümerce *diri/dirig* biçiminde söylenen sözden evrilmiştir. Günümüz Türk dilindeki *diri*, *dirik*, *dirlik*, *Türk* (Türük), *türümek* (ya da *türemek*) sözleri Sümerce *diri/dirig* sözünden evrilmiştir (*dirig* > *tirik* > *türük*). Kırım Kimerleri Romak dilinde *Tauri*, Romeyka dilinde *Taurii* olarak adlandırılmıştır ve *diri* ya da onun evrilmiş biçimi olan *türü* sözünün bir söylenişidir. Bu Kimer kolu, Kırım'daki en eski Türk boyu olan Türilerdir.

Kendilerini Kimer olarak da adlandırmış olan Türükler, Avrupa'ya MÖ 7. binyılda Orta Asya'dan başlayan büyük göçle yerleştiler. Daha sonra kendilerini Sak ("İskit") olarak

da adlandırıldılar. Kimer, 'soylu' anlamına gelen *king* sözünden gelir. Bu sözün Eski Türk dilindeki -r çoğul ekiyle çoğul biçimi, *kinger* ya da *kingir* olarak söylenmiştir. Eski Türk dilinde *kinger* / *kingir* olan bu söz *kimer* / *kinir* olarak da söylenmiştir. Sak, Eski Türk dilinde 'sağ', 'sağlam', 'iyi', 'arı' (temiz) ve 'özerli', 'aydın', 'ömeli' (dikkâtlı) anlamlarına gelen *sağ* / *saq* sözünden gelir.

Çok sayıda boya bölünmüş olan Balkanlar'daki Türük-ler, uzun süreler küçük hanlıklar olarak varlığını sürdürdükten sonra, güçlü hanlıklar kurmaya başladılar. Tutanaklara (kayıtlara) geçen ilk "İllirya" hanlığı, MÖ 8. yüzyılda bugünkü Arnavutluk'taki İşkodra ile bugünkü Makedonya'daki Ohri'de kurulan "Ençele" Hanlığı'dır. "İllir" adı, Eski Türkçe 'ülkeler / halklar' demek olan *iller* sözünden Romeyka diline Ἰλλυριοί *İllirii* olarak; "Ençele" adı, Eski Türkçe 'huzurlu' demek olan *ençli* sözünden Romeyka diline Εγχελος *Ençelis* olarak dönüşmüştür. Diğer İllirya hanlıkları yaklaşık MÖ 400'de kuruldu ve MÖ 167'de sona erdi.

Günümüzdeki Arnavutluk, Kosova, Karadağ ve Bosna-Hersek'in güneyindeki Adriyatik kıyısı, kuzeyde Konyaç, batıdaki Neretva Irmağı, güneydoğudaki İşkodra Gölü'ne kadar uzanan "Ardiya" Hanlığı MÖ 230'da kuruldu ve MÖ 167'de sona erdi. Adriya adı, Eski Türkçe 'ayrı' demek olan *adri* sözünden dönüşmüştür. Romeyka diline Βάρδυλις *Bárdylis* olarak dönüşen Adriyatik kıyısındaki "Bardili" (Bartı İli) Hanlığı MÖ 448'den MÖ 358'e dek sürdü. Eski Türkçe *bartı* 'yikan', 'ezen', 'kıran' anlamlarına gelir. Diğer bir Türük hanlığı olan "Makedon" Hanlığı, MÖ 358 yılında kuruldu. Avrupa Kun Kağanlığı da Türüklerin kurduğu hanlıklardan biridir.

Romeyka yazılışıyla Τροία *Troya* ya da diğer adıyla Τῑιον *İlion*, Kaz (İda) Dağı eteklerindeki bir kentti. Eski Türkçe 'kutsal' anlamına gelen *ıduk* sözü, Romeyka diline Ἰδα *İda* olarak dönüşmüştür. Turuya, Çanakkale il sınırları içinde, günümüzde Hisarlık olarak adlandırılan bölgede yer alır. Turuyalılar Batı Anadolu'daki çok eski bir Türuk toplumuydu. "Truva", Etrüskçe *Turuya* biçimindedir ve Etrüskçe *Turuyal*, 'Turuyalı' demektir. Etrüskçe *tur*; 'gürbüz', 'güçlü', 'sağlam' ve 'boğa' gibi anlamlara gelir. Eski Türkçe de *tur*, 'yiğit' / 'bağatur' (kahraman) anlamına gelir. Turuyalılar kentlerini *Turuya* ya da *İlen* olarak adlandırdılar. Eski Türkçe *ilen* / *elen*, 'yöneten' anlamına gelir. Bu söz Romeykaya Τῑιον *İlion* olarak dönüşmüştür. Turuya kentinin ilk kalıntıları MÖ 3. binyıla kadar uzanır. Kent, Roma döneminde MS 1. yüzyıla kadar varlığını sürdürdü. Batı Anadolu Türuklerinin bölgedeki diğer yerleşimleri İyonya, Karya, Milet, Likya, Lidya, Misya gibi kent hanlıklarıydı.

Türüşükler

Büyük göçle gelen bir kol da süreç içinde İtalya'ya yerleşerek Etrüsk, Rae, Ligur, Lepon, Umbri, Oscan, Venete gibi uygarlıkları kurdu. Bu uygarlıklardan Etrüskler, parlak bir kültür yaratarak süreç içinde tüm İtalya yarımadasına tabın (hâkim) oldu. Eski Türkçe 'türemiş' / 'yaratılmış' anlamlarına gelen *Türüşük*, daha sonraki Romak diline *Etrusc* (Etrüsk) olarak dönüşmüştür. Türüşükler bir Anadolu toplumu değildi. Ancak onların ardılları olan Romalılar, Anadolu'yu uzun bir süre elinde tuttuğu için burada Türüşükleri ele almak gerekiyor.

Batılı tarıkçılar (tarihçiler) Türtüşüklerin kökeri üzerine bugün çeşitli çarımarda (iddialarda) bulunuyor. "Latinlerin" bir kolu olduklarını, Anadolu kökenli olduklarını, İtalya'ya MÖ 1600 yıllarında ya da MÖ 700 yıllarında geldiklerini öne sürenler var. Türtüşüklerin İtalya'nın yerli toplumu oldukları, Lidyalıların oğuşları (akrabaları) oldukları, Pelasgların İtalya'ya göçen bir kolu oldukları gibi savlar da bulunuyor. Herodot, Türtüşüklerin Lidya kökenli olduğunu belirtirken, Halikarnaslı Dionysius, Türtüşüklerin yerli bir toplum olduğunu ve hem Pelasglardan hem de Lidyalılardan ayrı bir boy olduğunu yazar.

Türtüşükler İtalya'daki öteki Erken Türk toplumlarından çok daha ileri bir uygarlık düzeyine ulaştılar. Roma Uygarlığı, Türtüşük Uygarlığı'nın ardılıdır. Kubbe, kemer gibi Avrupa'daki ilk bayıncıl yasıncıları (mimari teknikleri) kullananlar, kent tasarımcılığı (planlamacılığı) yapanlar, yunak (hamam) geleneğini yerleştirenler, demir, tunç, altın ve gümüş işçiliğini geliştirenler Türtüşüklerdir. Ayrıca Türtüşükler atı ve savaş arabalarını Avrupa'ya tanıttılar, gelişmiş bir tarım uyguladılar, sakış (takvim), abece (alfabe) ve "sexagesimal" sayı sistemi gibi buluşları gerçekleştirdiler. Dilleri ve ekinçleriyle (kültürleriyle) Avrupa'ya büyük bir etki yaptılar. Örneğin "Roma rakamları" diye bilinen sayılar, aslında Türtüşük sayıları, "Latin alfabesi" olarak bilinen abece de aslında Türtüşük abecesidir. Türtüşükler bu abeceyi Avrasya bozkırlarından getirdiler. Ünlü "Roma Hukuku" bile, dinsel törenlerin (âyinlerin) önemli bir yer kapladığı Türtüşüklerin Tengricilik dininden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla Roma uygarlığı, Türtüşük Uygarlığının ardılıdır.

Söylentiye (efsaneye) göre, MÖ 600 ile MÖ 500 arasında, bugün Türişük Birliği, Türişük Federasyonu ya da "Dodecapolis" olarak bilinen on iki Türişük yerleşimi arasında bir bağlaşın (ittifakın) kurulduğu bir dönem vardır. On iki Türişük kentinin birliğini, Tarkan ("Tarchon") ile kardeşi Tiren ("Tyrrhenus") kurdu. *Tiren*, 'diren' demektir. Eski Türkçe *tarkan* / *terken*, hem 'veliaht' / 'han çocuğu' anlamına, hem de 'bitiren', 'yok eden' anlamına gelir. Tarchna ya da Tarquinnüi kentinin adı, Tarkan'dan gelir. Avrupalı tankçılar (tarihçiler) arasında hangi kentlerin bu birlikte olduğu konusunda bir görüş birliği olmamasına karşın Arretium, Caisra, Clevsin, Curtun, Perusna, Pupluna, Veii, Tarchna, Vetluna, Volterra, Velzna ve Velch şehirlerinin bu birlikte oldukları ileri sürölür.

Ancak her nedense Türişüklerin kurduğu bir kent olan ve Türişüklerin sürekli ortun (merkez) kenti olma özelliğini koruyan Roma, bu birlik içinde gösterilmez. Bunun nedeni, Türişükleri Romalılardan ayrı bir toplum olarak gösterme çabasıdır. Türişükçe *ruma*, 'geçit' / 'çığır' (patika) gibi anlamlara gelir. Türişük birliği genellikle başkaral (ekonomik) ve dinsel bir birlikti ya da gevşek bir konfederasyondur. Oniki kent hanlığı yılda bir kez bir araya gelir ve birliği ataklanması (temsil etmesi) için birini seçerdi. Bunun dışında iki Türişük birliği daha vardı. Bunlar, ortun (merkez) kenti Capua olan Campania ve kuzey İtalya'da Bologna, Spina ve Adria'yı içeren Po Ovası kent hanlıklarıydı.

Türişükler MÖ 4. yüzyıldaki Gal ("Kelt") saldırısının ardından, Po Ovası ile Adriyatik kıyısı üzerindeki etkilerini yitirdiler. Ancak daha sonraki Türişük genişlemesi hem Apenin Dağları'nın ötesindeki kuzeye, hem de

Campania'ya doğru oldu. MÖ 6. yüzyıldaki kimi küçük kentler bu süre içinde ortadan kalkarak daha büyük ve daha güçlü Türişük kent hanlıklarının denetimi altına girdi. Kuy (metal), özellikle de bakır ve demir kuculuğu (madenciligi) ve ködüsü (ticâreti), Türişüklerin zenginleşmesine ve İtalya yarımadası ile Batı Akdeniz'deki etkilerinin genişlemesine yol açtı. Bu sırada çıkarları, bugünkü Yunanistan topraklarında yaşayan Türklerle çatışmaya başladı. Bu durum, Kartaca ile bağlaşık (müttefik) olmalarına yol açtı.

Alalia Savaşı, MÖ 540 dolayında batı Akdeniz'de yeni bir güç dağılımına neden oldu. Savaşın kesin bir kazanarı olmamasına karşın Kartaca etki alanını genişletmeyi başardı ve Türişükler, Korsika'nın ve Kuzey Tiren Denizi'nin denetimini ele geçirdi. MÖ 5. yüzyılın ilk yarısından sonra güney bölgelerini yitirdikten sonra Türişüklerin gücü azalmaya başladı. MÖ 480'de Türişüklerin bağlaşık olan Kartaca, Sirakuza ile Sicilya'nın önderliğindeki bir birliğe yenildi. Birkaç yıl sonra, MÖ 474'te Sirakuza, Cumae Savaşı'nda Türişükleri yendi. Böylece Türişüklerin, Lazio ile Campania kentleri üzerindeki etkisi azaldı.

Eski çağ tarıkçıları (tarihçileri), Roma Hanlığı'nın (krallığının) başlangıcını MÖ 753 olarak verir. Batılı tarıkçılara göre Türişükler, üzerinde tabınlık (hâkimiyet) kurmuş oldukları "Latin" köylerini birleştirip Roma kentini kurarken, yerli "Latin" toplumunu kentin kurulmasında zorla çalıştırmışlar. Bu durum iki toplumun arasını açmış ve "Latinler" ayaklanarak Türişük hanını kovmuşlar ve Roma Kamuluğu'nu (cumhuriyetini) kurmuşlar. Böylece "Latinler", her yıl toplumun seçtiği bir senatonun danışmanlığındaki iki konsülün başkanlık ettiği bir

yönetim getirerek kamuluk (cumhuriyet) dönemine geçmiş.

Ancak bu tariğin (tarihin) gerçekte hiç bir ilgisi yoktur ve tümüyle uydurmadır. Çünkü ortada dönemden kalan ve "Latin" adında bir toplumun varlığını kanıtlayan hiç bir tutanak (kayıt) yoktur. Roma Hanlığı (krallığı) üzerine çok az bilgi bulunmaktadır. Çünkü o dönemi anlatan az sayıdaki belge, kamuluk (cumhuriyet) ve kağanlık (imparatorluk) dönemlerinden kalmadır. Bu belgelerin doğruluğu ise oldukça tartışmalıdır.

Söylentilere göre Roma Hanlığı, kentin MÖ 753 dolaylarında kurulmasıyla, Orta İtalya'daki Tiber Irmağı boyunca Palatine Tepesi çevresindeki yerleşimlerle başladı. Hanlık dönemi, MÖ 509 dolayında kamuluğun (cumhuriyetin) kurulmasıyla sona erdi. O yıl Türlüşük noyanları (asilleri) Roma'nın son Türlüşük hanuru devirerek kamuluğu kurdular. Livy (MÖ 64-MS 12), Halikarnas'lı Dionysius (MÖ 60- MS 7) ve Plutarch'ın (46-120) verdiği bilgilere göre, Roma'yı ilk yüzyıllarda art arda yedi hanın yönettiği anlatılır. Gallar, MÖ 390'da Allia Savaşı'ndan sonra kenti ele geçirdiklerinde Roma'daki tutanakların (kayıtların) çoğunu yok ettiler. Bu açıdan günümüze kaldığı öne sürülen tutanakların tümü özenle sorgulanmalıdır. Ayrıca bu eski yazarlar "Latin" adlı bir toplumdan hiç söz etmemişlerdir.

Türlüşük Hanlığı ("Roma Krallığı") döneminde Roma kentinin destansı kurucusu olan Romulus dışındaki hanların hepsini, Roma toplumu yaşam boyu udunmak (hizmet etmek) üzere seçerdi ve hiçbir han taht kazanmak ya da tahtı korumak için çeri gücü kullanmazdı. Türlüşük Roma hanlarının nişanları; baltalı fasyaları taşıyan on iki

“lictor”, “Curule”ye (taht) oturma yetkisi, mor “Toga Picta” (süslü pelerin), kırmızı ayakkabılar ve başın çevresindeki ak taçtı. Tüm bu nişanlar arasında en önemlisi mor pelerin idi, çünkü soyluluk imgesiydi. Hanın yönetimi ömür boyu sürerdi ve eylemleri için yargılanamazdı. Sonsuz bir yürütme / yönetme gücü vardı. Tüm Roma ordusunun komutanı olarak yetkisi kesindi. Bir han öldüğünde, Senato Roma’nın bir sonraki hanını aday göstermek amacıyla beş günlük bir süre için bir senatör atardı. Beş günün sonunda hiçbir han aday gösterilmezse, Senato yeni bir beş günlük dönem için başka bir Senatör atardı. Bu süreç yeni bir han seçilene kadar sürerdi. Hanlığa uygun bir aday bulunduğu, hanın seçimi sırasında atanmış olan senatör, Senatoya başkanlık ederdi.

Söylentiye göre Romulus, Roma’yı kurduktan sonra kent için bir kurul (konsey) görevi yapacak olan en soylu erkekleri (yasal eşleri ve çocukları olan zengin erkekleri) kişisel olarak seçerek Senato’yu kurmuştu. Senato, hanın danışma kuruluymuş ve 300 Senatörden oluşuyordu. Han, ülkenin yöngesel (siyasî) gücünün çoğunu elinde tuttuğu ve Senato’nun onayı olmadan bu yetkileri kullanabildiği için, Senato’nun çok az gücü ve yetkisi vardı. Senato’nun ana işlevi hanın danışma kurulu olarak görev yapmak ve yasama düzenleyicisi olarak davranmaktı. Hanın verdiği yasa tasarıları Comitia Curiata’yı (halk meclisini) geçtikten sonra, Senato bunu veto edebilir ya da yasa olarak onaylayabilirdi. Han genellikle Senato’nun önemli konularla ilgili önerilerini alırdı ve Senatonun önerilerini onaylamak ya da onaylamamakta özgürdü. Senato’nun toplanma yetkisi dışında, yalnızca hanın Senato’yu toplama yetkisini vardı.

MÖ 509'da Lusiyyus Yuniiyyus Brutus önderliğindeki soylular, Roma'nın son Türişük hanı Lusiyyus Tarquiniyyus Superbus'u devrilerek kamuluk (cumhuriyet) kuruldu. O yıl Lusiyyus Tarquiniyyus Superbus, tahtı yeniden ele geçirmek için birkaç başarısız girişimde bulundu. MÖ 509 yılından sonra kamuluk ile birlikte değişen durum, hanın yerini iki konsülün alması ve Senato'nun bu konsülleri bir yıllığına seçilmesi idi. Böylece konsüller birbirini dengelemekte ve konsüllerden biri gücünü kötüye kullanırsa, diğeri onu yargılamaya kadar götürmekteydi. Konsüller birbiriyle uyum içinde davrandıklarında ise, eski hanlardan hiç bir ayrımı kalmıyordu.

Bu olay, büyük bir değişiklikti. Ancak bunu "Latinler" değil, Türişüklerin kendileri yapmıştı. Çünkü Türişük hanını devirenler, Türişük soylularıydı. O dönemde ve hiç bir dönemde "Latin" diye bir toplum var olmadı. Türişüklere geçmişin belli bir döneminden sonra "Latin" adını yapıştırıp geçmişini çarpıtmaya çalışmakla bir kısım tarihçi (tarihçi) bu işi yüzüne gözüne bulaştırarak bir linguistik alkıncına (faciasına) da yol açtı. Çünkü Türişükçe *latini*, 'yorgun' demektir. Türişükler kamuluk (cumhuriyet) dönemiyle birlikte büyük bir ülke olmaya başladıkça, kendilerini Romalı, konuştukları dili de Romak (Romaca) olarak adlandırdılar. Ancak dillerini hiçbir dönemde "Latince" ve kendilerini de "Latin" olarak adlandırmadılar.

Roma Kamuluğu (cumhuriyeti), MÖ 509'da Roma Hanlığı'nın devrilmesiyle başlayan ve MÖ 27'de Roma Kağanlığı'nın (imparatorluğunun) kurulmasıyla biten dönemidir. Bu dönemde Roma'nın tabınlığı (hâkimiyeti) tüm Akdeniz çevresine doğru genişledi. Kamuluğun kurulmasından sonra Raeler, Ligurlar, Veneteler, Oscanlar,

Umbriler v.b. gibi İtalya'nın öteki eski Türk toplumları Türüşüklerin yönetimi altında birleştirilerek ülke toprakları genişlemeye başladı. Kamuluk altındaki Roma toplumunu yasama, yargı, çerisel (askerî) ve dinsel yetkileri olan iki konsül yönetiyordu. Her yıl seçim yapılıyordu. Ancak Kamuluk bir demokrasi değil, az sayıda güçlü avulun (âilenin) yönetimi altındaki bir oligarşiydi.

Batılı dilbilimciler MÖ 3. yüzyıl ile MÖ 75 yılları arasındaki dili "Eski Latince"; MÖ 75 ile MS 3. yüzyıl arasındaki dili "Klasik Latince", 3. yüzyıl ile 6. yüzyıl arasındaki dili "Geç Latince", 6. yüzyıl ile 15. yüzyıl arasındaki dili "Ortaçağ Latincesi", 15. yüzyıl ile 18. yüzyıl arasındaki dili "Rönesans Latincesi" ve 18. yüzyıldan sonraki dili de "Çağdaş Latince" olarak adlandırmaktadır. Ancak bu kabıllandırma (sınıflandırma) yanlıştır.

"Eski Latineden" kalan yazılar Batılı dilbilimciler için "anlaşılmayan" bir dildir. Eski Latince ile Klasik Latince arasında ise keskin bir ayrım yoktur. Eğitilmiş seçkinlerin ölçekleştirerek (standartlaştırarak) kullandığı yazı dili, bugün "Klasik Latince" olarak adlandırılıyor. Bugün "Kaba Latince" olarak adlandırılan dil de, günlük konuşma diliydi. Dolayısıyla 3. yüzyıla kadar konuşulan "kaba" dil, bir Erken Türk dili olan Türüşükçenin evrim sürecidir ve bu süreç içinde özgün yapısından oldukça değişmiştir. Eğitilmiş seçkinlerin ölçekleştirdiği dil ise torluk (resmî) dil olan Romak dilidir ve artık Erken Türçeden dönüşerek Eski Türkçe ile birbirinden ayrı bir dil durumuna gelmiştir. "Kaba Latince" olarak adlandırılan dilden, günümüzdeki Latin dilleri oluştu. Erken Türçeden evrilen Eski Türkçe de kendi evrimini geçirerek özgün yapısından oldukça değişti. Bu değişim, aşağıda yaptığım yazıt okumasında

gözükmektedir. Böylece Türkçe ile Latin dilleri birbirinden ayrı diller durumuna gelmiş oldu. Ancak kökenleri birdir.

Roma İmparatorluğunun 395 yılında Batı ve Doğu olmak üzere ikiye ayrılmasından sonra, Batı Roma İmparatorluğu 476 yılında yıkıldı. Böylece Romak dili, MS 6. yüzyıldan başlayarak bugün "Latince" olarak adlandırılan dile dönüşmeye başladı.

Trüüklerin yayılma alanı

Perusinus Taşı

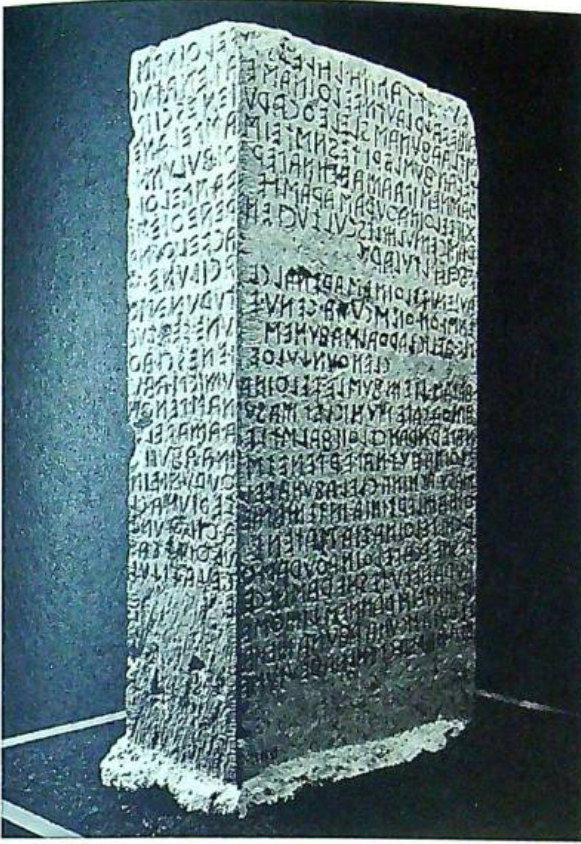
Perusinus Taşı, 1822'de İtalya'nın Perugia kenti yakınlarındaki San Marco tepesinde ortaya çıkarılan bir taş tablettir. Tablette 46 satır kazınmış Türişük (Etrüsk) yazısı bulunur. Taş, Perugia'dan Velthina ile Chiusi'den Afuna avuları (âileleri) arasında, üzerinde Velthinaların bir kurganının bulunduğu bir barkın (mülkün) ortak kullanımına ilişkin yasal bir sözleşmeye adanan bir yazıttır. Perugia Ulusal Arkeoloji Müzesi'nde korunan taşın MÖ 3. ya da MÖ 2. yüzyıldan kalma olduğu varsayılmaktadır. Yazıt bugüne kadar okunmamamıştır. Yazıtı Türişükçe ve Eski Türkçe ile okudum. Büyük biçilerle (harflerle) yazılı olan birinci dize Türişükçe, ikinci dize ise Eski Türkçedir. Türişük abecesinde (alfabesinde) F biçisi (harfi), V olarak, C ile X biçileri K olarak okunmaktadır ve S, Ş ve Z sesleri ise yalnızca S biçisiyle yazılmaktadır. Yazıtın günümüz Türkçesine dönüşümü şöyledir:

"Yurt yargı sözleşmesi Veltina ile Avuna avulları (âileleri) arasında olur. Sarnıcı, onaylanmış belgeler [ile] an (temiz) tutma gönüdüdür (âdildir). Kişiler kurganın sürekli kullanıcısıdır. 12 Veltina avulu (âilesi), ortak malın ve belirlenmiş sınırların kullanımına bakım yardımı yapar. Veltina avulu kaplıcanın korunarak kullanılmasından hoşnut olur. Avunalar'dan Alartalaş ödemeyi yaptı. Eksiklik, hastalık, sıkışma [durumunu] mutlu Veltina [avulu] kendisi belirler. Böylece yeraltı odasını almayı isterler. Kurgan süslemesindeki, katlı kaplıcadaki ve dört Veltina kurgan kabartmasındaki eksiklikleri (zararı) isterlerler [ve] Avunalara bildirirler. Veltinalar kötülükleri düşmanlıkları sınar [ve gerekirse] yüce gönüllü Veltinalar, yönetici yargıçta [sözleşmeyi] bozar. Veltina avulları

(âileleri) dağara (türbeye) üzülür. Yargıç kişi, yargıçlar gönü (âdil) kişiler gibidir, yayılnuş gözlemcilerdir. Sürekli kullanıcı Avunalar kurgana o denli gönüllü [ve] ağırılı (şerefli) udunurlar (hizmet ederler). Eğer ortak mala, [bu] görkeme ziyan gelirse, Veltina soyu ziyan kıyını (cezâsı) ister. Bark iyesi (mülk sahibi) Veltinalar, ziyan görmüş ortak mala gözlemci (müfettiş) belirler. Soylu Avunalar ödeyen olur. Veltinalar [ile] Avunalar belirlemenin serimini onaylar, sözleşmeyi yerine getirir (sözleşmeye uyar). Bu tümüyle yukarıya yazılıdır.”

İngilizcesi şöyledir:

“The land jurisdiction agreement is between the Veltina and Avuna families. It is fair to keep the cistern clean with approved documents. People are permanent users of the grave. The 12 Veltina family provides maintenance assistance to the use of the common property and defined boundaries. The Veltina family is pleased that the spa is used sparingly. Alartalaş from Avunas made the payment. The happy Veltina family determines the deficiency, illness or trouble conditions. So they [Veltinas] want to take the underground chamber. They demand compensation for the damages to the shrine decoration, the storied spa and the four Veltina tomb reliefs [and] report it to the Avunas. The Veltinas test the evil [and] hostilities [and if necessary] the magnanimous Veltina break [the contract] at the presiding judge. The Veltina families feel sorry for the shrine. Judges are like righteous people, diffused observers. The Avunas, who are regular users, serve the shrine so justly [and] honorably. If the common property, [this] glory is damaged, the Veltina lineage demands punishment. The owner Veltinas appoint an observer (inspector) to the damaged common property. Noble Avunas will pay. Veltinas [and] Avunas approve the laying of the designation, fulfill the contract. It is all written above.”

Yazıtın Okunuşu:

EURAT TANNA LAREZUL

YURT TANGA ALARIŞILI

“Yurt yargı sözleşmesi”

eurat *yurt*; yurt, konut, orun, yer

tanna *tanga*; yargı (hüküm), bağlama, sarma, basma

larezul *alarışılı* † → *alışı*; alışverişi, sözleşmesi, anlaşması

AME VAXR LAUTN VELTHİNAŞ

AMA YAGUR AVULUTUN YELTİNAŞ

“olur arasında avullarının (âilelerinin) Yeltinalar”

ama/ ame ama/ amar/ amur; olur, sağlar, gerçekleşir

vaxr yagur; karşılıklı, arasında, yaklaşan

lautn aulutun † → avulutun (-t çoğul eki ile); avullarının (âilelerinin), soylarının

Velthinaş Yeltinaş (-s / -ş çoğul ekiyle); Yeltinalar; yeltin † → yigid: genç

EŞTLA AFUNAŞ SLELETHC ARU

İŞTE AVUNAŞ SİLİLİTİĞİ ARI

“ve bu Avunalar [ile]. Sarnıcı arı (temiz sarnıcı)”

eştle işte; ve bu

Afunas Avunas (-s / -ş çoğul ekiyle); Avunalar; avına / avuna: neşeli

slelethc sililitigi; sarnıcı, havuzu; silig: temiz; sililitik: temizlenmiş

aru arı; temiz

TEZAN FUŞLERİ TESNŞ TEİŞ

TEŞEN YASLARI TESİNİŞ TEĞİŞ

“onaylanmış belgeler [ile] koruma gönü[dür] (âdildir)”

tezan teşen; deşilmiş, yazılmış, onaylanmış

fuşleri yasları; dayanakları, belgeleri

tesnş *tesiniş / tesiş*; bakıcı, bekçi; *tesiş † → keşiş / kâziş*:
bekçilik, bakım, koruma

teiş *teğiş*; ulaşma, varma, rastlaşma, uyuşma, göntü (âdil)

RAŞNEŞ İPA AMA HEN NAPER

YAŞANAŞ EP AMA HAN YAPIR

“kişiler sürekli kullanıcı kurgan”

raşneş *yaş(a)naş* (-ş çoğul ekiyle); kişiler; *yaş(a)na † →*
yaşaglı: yaşayan, canlı, kişi

ipa ama *ep ama*; hep olur, sürekli

han / hanu / hen *han † → kanıg*: oturan, kullanıcı, mal
sahibi

naper *yapır*; sığınak, kapalı yer, örtülü yer, kurgan
(mezar)

XII VELTHİNA THURAŞ ARAŞ PERAŞÇ

XII YELTİNA TURAŞ YARAŞ VARAŞIGI

“12 Yeltina avulu (âilesi) kullanış varışını”

thuraş *turaş* (-ş çoğul ekiyle); avullar (âileler), köyler;
tura: avul (âile), köy

araş *yaraş / yarış*; yarma, yapma, kullanış

peraşç *varaşığı / varışığı*; varışını, gidiş gelişini

EMUL MLES CUL ZUCİ

EMEL YÖLEŞ KIL SUKI

“bakım yardımı yapar ortak (bölünmüş)”

emel/emul *emel*; bakım, yönetme, işleme, sağaltma, iyileştirme

mles *yöleş*; yardım; *yüleş* † → *yöleş*: destek, yardım

cul *kıl*; kılar, yapar

zuci *suki*: bölünmüş (ortak), bölüm, parça

ENEŞCİ EPL TULARU

ENGESİKİ YAPILI ÇULLARI

“malı [mala], yapılı sınırları”

eneşci *engeşiki*; malı, barkı (mülkü) *eñeşik* † → *agışık*: mal, bark (mülk), zenginlik

epl *yapıl*; yapılı

tularu *çulları*; sınırları; **tul** *tul* † → *çul*; taş, sınır taşı, sınır

AULEŞİ VELTHİNAŞ ARZNAL

AVULUŞU YELTİNAŞ YARAŞNALI

“avulu (âilesi) Yeltinalar kullanımı”

auleşi *avuluşu*; avulu (âilesi), soyu

Velthinaş Yeltinalar; Yiğitler

arznal, araşnal *yaraşnalı / yarışnılı*; yarmayı, yapmayı, kullarışı, kullanımı

CLENŞİ THİİ THİL SCUNA CENU

KÜLENİŞİ YUĞ YUL SAKAN KANA

“isteği kaplıca gözleyen hoşnut olur”

clenſi *kiileniſi*; külünüſü, iſteği

thii thil *yuğ yul*; kaplıca

scuna *sakana / sakan*; düşünen, gözleyen, gözlemci

cenu *kana*; kanar, hoşnut olur, gerçekleşir

EPLC FELİC LARTHALŞ AFUNEŞ

YAPILIK YELİK ALARTALAŞ AVUNAŞ

“yapılı ödeme Alartallar Avunalar”

eplc *yapılık*; yapılık, yapılı, yapılmış

felic *yelik* † → *yelim*: tutkal, süre (vade), gider (maliyet),
ödeme

Larthals *Alartalaş* (kişi adı); *alar*: alaca; *talaş*: yonga, parça,
kıntı

FALAŞ XEM FUŞLE VELTHİNA

YALAŞ KEM YUŞLA YELTİNA

“eksiklik, hastalık, sıkışma [durumunu] Yeltina [avulu]”

falaş *yalaş* † → *yılış*; gecikme, sapma, eksiklik

xiem *kem*; hastalık

fuşle *yuşla*; sıkışma

Velthina Yeltina; Yiğit

CLEN THUNX ULTHE

KÜLEN TUNUK ULUTA

“isteyerek kendisi belirler”

clen küllen; gülen, isteyen, mutlu
thunx tunuk; yalnız, kendisi; *tun*: ilk, tek, bir, yalnız
ulthe uluta † → *uluglata*; yüceltir, karar verir, belirler

HINTHA CAPE MUNICLET MASU

ANTAG KAPA MUNIKLIT BASA

“Böylece alır yeraltı odasını ister”

hintha anta; şöyle ki, böylece

cape kapa; kapar, alır

municlet muniklit † → *maruklit †* → *baruklit*; yeraltı odası

masu basa; basar, üsteler, ister

NAPER SRAN CTL THİİ FALŞTI

YAPIR SARAN KATLI YUĞ YALAŞTI

“kurgan süslemesi katlı kaplıca eksiklikleri”

naper yapır; sığınak, kapalı yer, örtülü yer, mezar

sran saran; tasarım, süsleme, biçim

ctl katlı

thii yuğ; kaplıca

falşti yalaştı † → *yılıştı* (-t çoğul ekiyle); eksiklikleri

VELTHİNA HUT NAPER PENEZŞ

YELTİNA TÖRT YAPIR BENİZİŞİ

“Yeltina dört kurgan benizleri”

hut tört; dört

naper *yapır*; sığınak, kapalı yer, örtülü yer, mezar
penezş *beniziş*; benizler, yüzler, görünüşler; kabartmalar

MASU ACNİNA CLEL AFUNA

BASA AGİNİNİ KÜLEL AVUNA

“ister ağınını (mülkünü) övünür Avuna”

masu *basar*; basar, üsteler, ister

acnina *agınını*; barkını (mülkünü)

clel *külel*; söyler, bidirir

VELTHİNA MLER ZİNİA İNTE MAMER

YELTİNA YELER SİNA İNTE MAR

“Yeltina kötülükler sınar düşmanlıklar yüce”

mler *yeler*; cinler, şeytanlar, kötüler, kötülükler; *yel*: cin, şeytan, tutku, düşkünlük

zinia *sına / sınağ / sınav*; araştırma, deneme, tasarım, sınav

inte *inte † → ıntın*; olumsuz, ters, düşmanca, öteki, öbür

mamer, mam, mar, maru *mar, mara*; büyük, yüce, bay, bey

CNL VELTHİNA ZİA ŞATENE

KÖNÜLÜ YELTİNA SİA ŞATANA

“gönülü (adaletli) Yeltina bozar yönetici”

cnl *könülü*; gönülü (adâletli), istekli, bilinçli

zia *sın*; bozar, kırar; *sımak*: kırmak, ezmek, bozmak, parçalamak, yemek

şatene şadana / şatana; yönetici

TEŞNE ECA VELTHİNA THURAŞ

TEŞEN KU YELTİNA TURAŞ

"yargıç bu Yeltina avulları (âileleri)"

teşne teşen; *deşen*, yaran, yargılayan, yargıç

eca ku; bu

thuraş turaş (-ş çoğul ekiyle); avullar (âileler), köyler;
tura: avul (âile), köy

THAURA HELU TEŞNE RAŞNE CEİ

TAĞARA KALA TEŞEN YAŞANA Kİ

"dağara (türbeye) üzülür. Yargıç kişi ki"

thaura tağara; dağara, mezara, türbeye

helu kala † ; üzülür, çıldırır; *kal*: çıldırmış, deli; *kalmak*:
kalmak, durmak, var olmayı bitirmek

teşne teşen; *deşen*, yaran, yargılayan, yargıç

raşne yaş(a)na † → *yaşaglı*: yaşayan, canlı, kişi

cei ki, kim; ki, öyle, o denli, o kadar, eğer, böylece

TESNŞ TEİŞ RAŞNEŞ XİMTH

TEŞENŞ TEĞİŞ YAŞANAŞ KİMİT

"yargıçlar gönü (âdil) kişiler gibidir"

teşne *teşen*; deşen, yaran, yargılayan, yargıç
teiş *teğiş*; ulaşma, varma, rastlaşma, uyuşma, gönü (âdil)
raşneş *yaş(a)naş* (-ş çoğul ekiyle); kişiler; *yaş(a)na* † →
yaşaglı: yaşayan, canlı, kişi
ximth kimit † → *kimi* † → *kibi/gibi*; gibi

SPELTHUTA SCUNA AFUNA MENA
SEPELTİT SAKANA AVUNA MENGÜ
“yayılmış gözlemci[dirler]. Avuna sürekli”
spelthuta sepeltit; dağılmış, yayılmış
scuna sakana/sakan; düşünen, gözleyen, gözlemci
mena mengü; sonsuz, sürekli

HEN NAPER Cİ CNL HARE UTUŞE
HAN YAPIR Kİ KÖNÜL AĞAR UTUŞA
“kullanıcı kurgana o denli istekle ağar[la] udunur
(hizmet eder)”

han/hanu/hen han † → *hanıg/kanıg*: oturan, kullanıcı,
mal sahibi

naper yapır; sığınak, kapalı yer, örtülü yer, kurgan
(mezar)

ci ki, kim; ki, öyle, o denli, o kadar, eğer

cnl könüli; gönülü, istekli, bilinçli

hare ağar; ağırlık, şeref

utuşe uduşa/utuşa; gerçekleştirir, izler, udunur (hizmet
eder)

VELTİNAŞ ATENE

YELTİNAŞ ATANA

“Yeltina soyu”

atena / atene atana † : bir atadan, avul (âile), boy, soy

Taşın sol yanı:

ZUCİ ENEŞCİ İPA SPELANETHİ FULUMXVA

SUKİ ENGEŞİKİ EP SEPİLENTİ YULUMUKA

“ortak mala eğer dağılıntı (zarar) görkeme”

zuci parça **suki**: bölününüş (ortak), bölüm, parça

eneşci engeşiki; malı, barkı (mülkü) **eşşik †** → **agışık**: mal, bark (mülk), zenginlik

ipa ep; hep, eğer, ne zaman

spelanethi sepelenti; dağılıntı (zarar)

fulumxva yulumuka † → **yulaya**; ışığa, parlaklığa, görkeme

SPELTHİ RENETHİ ESTAC VELTHİNA ACİLUNE

SEPELTİ ERİNTİ İSTEK YELTİNA AGILANI

“dağılış (zarar) kıyın (ceza) ister Yeltina bark iyesi (mülk sahibi)”

spelthi sepelti; dağılış (zarar)

renethi erinti; kızma, kıynama (cezalandırma), kıyın (ceza)

estac istek; istek, ister

acilune *agılanı*; bark iyesi (mülk sahibi)

TURUNE SCUNE ZEA ZUCİ ENESCİ ATHUMİCŞ

TURUNA SAKANA SIĞI SUKI ENGEŞİKİ ATAMIKŞ

“belirler gözlemci (müfettiş) bozulmuş bölünmüş barka (mala) soylular”

turune *tıruna* † → *turur / turgur*; yerleştirir, koyar, kurar, yöneltir, saptar, belirler

scune *sakana / sakan*; düşünen, gözleyen, gözlemci

zia *sığı*; bozuk, kırık; *sımak*: kırmak, ezmek, bozmak, parçalamak, yenmek

zuci parça *suki*: bölünmüş, bölüm, parça

eneşci *engeşiki*; malı, barkı (mülkü) *erşik* † → *agışık*: mal, bark (mülk), zenginlik

athumicş *atamukş* (-ş çoğul ekiyle) † → *atanmışlar*: soylular

AFUNAŞ PENTHNA AMA VELTHİNA AFUN[A]

AVUNAŞ PENİTEN AMA YELTİNA AVUNA

“Avuna ödeyen olur Yeltina. Avuna”

penthna *peniten*; yerine getiren, ödeyen; *pen / ben* † → *pın / bin* → *bun / pun*: temel olmak, kaynak olmak, ödemek

ama / ame *ama / amar / amur*; olur, sağlar, gerçekleşir

THURUNİEİN ZERİ UNA CLATHİL THUNXUL
THUL

TURUNİYİN SERİ UNA KILATILI TUNGULU TUL

“belirlenmenin serimini onaylar anlaşmayı yerine getirir (sözleşmeye uyar)”

thuruniein *turunıyın* † → *tururgının / turgurgunun*;
yerleştirmenin, saptamanın, belirlemenin

zeri seri/serig; serimini, görüntüsünü, görünümünü

una una/ona; onar, onaylar

clathil kılatalı; kılıgıyı (fiili), yaratıyı, gerçekleştirmeyi, belirlemeyi; sözleşmeyi, anlaşmayı

thunxul tungulu; kapanmayı, donmayı, arkuyu (kararı), yargıyı (hükmü)

thul tul † → *tolur / tolgur*; yerine getirir, başarır

İX CA CEXA ZİXUXE

EG KU KÖKE ÇEKÜKE

“tümüyle bu yukarıya yazılı”

ic, ix eg † → *er*; tümüyle

ca ku; bu

cexa köke; göğe, yukarıya

zixuxe çeküke † → *çakuka / çakıka*: çakılı, kazılı, yazılı

Bulaşığlar, Akalar ve Turlar

Orta Asya'dan büyük göçle gelenlerin bir kesimi Balkanlar'a ve bugünkü Yunanistan topraklarına yerleşti. Bugünkü Yunanistan topraklarına ilk yerleşenler "Pelasglardı" (Romeyka: Πελασγός *Pelasgós*). Sümerce *bala* sözü, yönetim, 'tabınlık' (hâkimiyet) ve 'ayaklanmak', 'karıştırmak', 'altüst etmek' gibi anlamlara gelir. Bu söz Eski Türkçeye 'bulamak', 'karıştırmak', 'öfkeliendirmek', 'altüst etmek' anlamlarına gelen *bula/bulga* olarak evrilmiştir. Bu kökten türemiş olan *bulaş/bulgaş* kılığı (fili) 'karmakanşık olmak' / 'karmakanşık bir durumda bulunmak' anlamına gelir. Bu kılığıdan türemiş olan Eski Türkçe *bulaşığ/bulgaşığ* önadı da 'kavgacı', 'savaşçı' anlamlarına gelir. Dolayısıyla Romeyka Πελασγός *Pelasgós* adı, Eski Türkçe *Bulaşı* adından dönüşmüştür.

Herodot, bugünkü Yunanistan'ın tüm topraklarına başlangıçta "Pelasgia" denildiğini belirtir. Limni "Pelasglarının" adayı tutyamak (fethetmek) için gelen Atinalılar olduğunu yazar. Homeros'a göre "Pelasglar", Turuya (Troya) savaşlarında Akalara karşı savaşan Turuyalıların bağlaşıklarındandı (müttefiklerindendi). Thucydides'e göre Deucalion'un oğlu Hellen döneminden önce, ülkenin "Pelasgların" adını aldığını yazar. Ephorus, çerisel (askerî) bir yaşam biçimi sürdüren "Pelasgların" adlarını tüm ülkeye verdiklerini ve Girit'i sömürgeleştirdiklerini belirtir. Halikarnas'lı Dionysius, Pelasgların bugünkü Yunanistan topraklarının gerçek toplumu olduğunu ve öncelikle Peloponnes'te yerleştiklerini yazar.

Tüm bunlardan anlaşılacağı gibi, bu toplumun en eski adı *Bulaşığ*dır. Daha sonra Avrupa'daki eski Türk boylarından Akalar (Ἀχαιοί *Akaii*) ile Turlar da (Δωριεῖς *Doriis*)

Yunanistan topraklarına göç etti ve giderek Bulaşığlarla karıştılar. Sümerce *aga* sözü 'taç', 'yönetici' gibi anlamlara gelir. Bu söz Eski Türk diline *aka/aga*, günümüz Türk diline de *ağa* olarak bulunmaktadır. Eski Türkçe *tor/tur* da 'yiğit' / 'bağatur' (kahraman) anlamına gelir.

Bulaşığların bugünkü Yunanistan topraklarına hangi dönemde geldikleri tam olarak bilinmiyor. MÖ 7. binyılda Orta Asya'dan başlayan büyük göç birkaç bin yıl sürdüğüne göre, Bulaşığların bu topraklara ulaştığı dönem MÖ 5 bin dolayları olmalıdır. Bu dönem, kurulan kent hanlıkları, yazı düzeni ve uzun (sanat) yapıtlarıyla bugünkü Yunanistan topraklarındaki ilk gelişmiş uygarlıktır. Batılıların "Dor istilası" ile başladığını ileri sürdükleri "Karanlık Çağ", gelişmiş güzel bir adlandırmadır. Bunun dışında, "Makedon" Hanlığı döneminin "Helen" ile hiç bir ilgisi yoktur. Hellen, bir kişi adıdır.

Yunanistan topraklarında Bulaşık döneminden sonra Aka dönemi başlar. Akaların, MÖ 1800'lü yıllarda kuzeyden bugünkü Yunanistan'a göç ettikleri öne sürülür. Homeros, İliyada'da bugünkü Yunanistan toplumu için genel bir terim olarak Akalılar adını kullanır. Homeros burada, bugün "Miken" olarak adlandırılan dönemi (MÖ 1150'den önce) anlatır. Bununla birlikte, "Miken" döneminde Yunanistan toplumunun kendini tanımlamak için bu adı kullandığına ilişkin herhangi bir kanıt bulunmuyor. "Miken", Batılıların sonradan uydurduğu bir addır. Geçmişte "Miken" adında bir toplum hiç var olmamıştır.

Akalardan sonra bugünkü Yunanistan topraklarına yayılan Turlar, daha önce kuzeydeki dağlık bölgeler olan bugünkü Makedonya ve Epirus'ta yaşıyordu. İçinde bulundukları kötü koşullar Turların güneye, Mora

Yarımadasına ve birkaç Ege adasıyla Girit'e göç etmelerine neden oldu. Böylece Turlar giderek Batı Anadolu ile Girit ve Rodos'un da içinde olduğu birçok adaya yayıldı. Örneğin Sparta, Turların kurduğu bir kenttir. Dolayısıyla, ürke (antik) çağda bugünkü Yunanistan topraklarındaki toplumun kalıcı bir elgin (etnos) adı olmadı. Toplum genellikle, tabın (hâkım) olan boyların adlarıyla adlandırıldı ve buna bağlı olarak da ürke tarıkçıların (antik tarihçilerin) tanımları nedeniyle, bölgede çok sayıda birbirinden ayrı elginlerin bulunduğu gibi yanlış bir izlenim doğdu. Batılı tarıkçılar da bu destansı (mitolojik) ürke tarihi kullanarak değişik etnoslar uydurarak işi içinden çıkılmaz bir duruma soktular. Bulaşığlar, Akalar, Turlar gibi boy adlarından türeyen elginler yaratıp, alt üst edilmiş bir tarık uydurdular.

Batılı tarıkçılar (tarihçiler) Yunanistan tarihini MÖ yaklaşık 1600-1100 yılları arasını "Miken Uygarlığı", MÖ 1100-MÖ 800 yılları arasını "Karanlık Dönem", MÖ 800-MÖ 490 "Arkaik Dönem", MÖ 490-MÖ 323 yılları arasını "Klasik Dönem", Büyük İskender'in öldüğü MÖ 323 ile Roma egemenliğinin başladığı MÖ 146 yılları arasını "Helenistik Dönem", MÖ 146 yılından sonraki dönemi de "Roma'ya Uyum Dönemi" olarak adlandırırlar. Bu doğal olarak yanlış bir kronolojidir ve işi daha da sarpa sardırmaktan başka bir nerse (şey) değildir. Gerçekte, İskender'in babası Bilip'in (Φίλιππος *Filippos*) Orta Yunanistan topraklarına girdiği MÖ 339 yılında, o güne dek süren dönem sona erer. Dolayısıyla MÖ 339'dan MÖ 146'ya dek olan dönem, "Makedon" dönemidir. Eski Türkçe *bilip*, 'bilgili' / 'bilmiş' demektir.

Lelantine Savaşı (MÖ 710-650), belgelenmiş en eski savaşıdır. Bu savaş, Euboea'nın Lelantine ovası üzerinde

önemli kent hanlıkları olan Chalcis [Kalık: gök, yukarı kat] ile Eretria [Eret / Erat: topluluk] arasında oldu. Her iki kent de uzun savaşın sonucu olarak bir çöküş yaşadı, ancak savaşı Kalık kazandı. MÖ 680’de paranın kullanılmaya başlamasıyla bir ködücü kabili (tüccar sınıfı) ortaya çıktı. Kent hanlıklarının noyanları (aristokratları), yeni ortaya çıkan ködücülerin zenginliğinden etkilenmeye başladılar. Noyanlar, MÖ 650’den başlayarak devrilmemek için savaşmak zorunda kaldılar.

Artan karaçu (nüfus) ve toprak kıtlığı, birçok kent hanlığında yoksullar ile zenginler arasında bir çelişki yarattı. O dönemde “helot” [Türüşükçe *hel*, “eğil” demektir.] olarak bilinen boyun eğdirilmiş olan toplum, Spartı’da (Σπάρτα *Spárta*) çiftçilik yapıyordu. Eski Türkçe *sapartı* / *sapırtı*, ‘saplatmış’ / ‘katmış’ / ‘eklemiş’ anlamlarına gelir. Her Spartılı erkek yurttaş sürekli bir çeri (asker) olarak Spartı ordusunun bir eri olmuştu. Noyanlar da çeri olarak yaşamak ve eğitilmek zorundaydılar. Bu ortaklık, zengin ve yoksul yurttaşlar arasındaki toplumsal çatışmayı etkisizleştirdi. Komünalist ve militarist odaklı bu onargaları (reformları) gerçekleştiren kişi, Spartılı Ala Kurguş (Λυκοῦργος *Lykoúrgos*) idi. Eski Uygur belgelerinde kişi adı olarak da geçen *ala*, ‘alaca’; *korguş*/*kurguş*, ‘korku’ demektir.

Atan (Αθήνα *Athína*), MÖ 7. yüzyılın sonlarında bir toprak ve tarım bunalımı yaşadı ve bu da iç çekişmelere neden oldu. Eski Türkçe *atan* $\rightarrow$ *esen*; ‘iyi’, ‘sağlıklı’, ‘sağlam’ anlamlarına gelir. MÖ 594’te Salan’ın (Σόλων *Sólon*) ılımlı onargaları (reformları), yoksulların çoğunun durumunu düzelterek Atan’a bir yarp (istikrar) getirdi, ancak noyanlığı da (aristokrasiyi) udağa (iktidara) sıkıca oturtmuş oldu. Eski Türkçe *salan*, ‘toplu duruma getiren’

anlamına gelir. MÖ 6. yüzyılda Atan, Sapartı, Koruntu (Κόρινθος *Kórinthos*) ve Tepe (Θήβαι *Thíbe*) gibi birçok kent, etkin kent hanlıkları olarak ortaya çıktı. Eski Türkçe *koruntu* / *korut*, 'çitle çevrilmiş yer' anlamına gelir. Her biri çevresindeki kırsal alanları ve daha küçük sazakları (kasabaları) denetim altına aldı. Atan ile Koruntu kentleri, deniz ve ködü (ticaret) güçleri durumuna geldi. MÖ 8. ve 7. yüzyıllarda hızla artan karaçu (nüfus), birçok kişinin Güney İtalya, Sicilya, Batı Anadolu ve daha uzak bölgelerde sömürgeler kurmak için göç etmesiyle sonuçlandı.

Göç, MÖ 6. yüzyılda sona erdi. Ancak bu kentler, kurdukları sömürgeleri daha sonra denetleyemez duruma geldi ve onlarla yalnızca ködüs (ticârî) bağlarını korudular. Bu göç süreci ayrıca, bugünkü Yunanistan topraklarındaki kent hanlıklarının Sicilya'daki Sirakuzalılar ve Kuzey Afrika'daki Kartacalılar ile uzun bir çatışma içine girmesine neden oldu. Bu çatışmalar MÖ 600'den MÖ 265'e kadar sürdü. Roma, bu çatışmalardan kurtulabilmek için Sirakuzalılar ve Kartacalılar için çalışan ködücülerle (tüccarlarla) bağlaş (ittifak) kurdu. Böylece Roma, bölgedeki yeni bir baskın güç durumuna geldi. MÖ 264'te de Birinci Pön Savaşı başladı.

Elam kağanı Tarğ (Δαρείος *Dareios*), MÖ 490'da Atan'ı ele geçirmek için bir donanma kurdu. Eski Türkçe 'soy', 'köken', 'tohum' ve 'geçmiş' anlamlarına gelen *tarğ*, Eski Uygur belgelerinde erkek adı olarak da geçer. Elamlılar sayıca daha çok olmalarına karşın, öteki kent hanlıklarının desteklediği Atanlılar, Maraton Savaşı'nda Elam ordusunu yenince, Elam donanması geri çekildi. On yıl sonra Tarğ'ın oğlu Kur (Κύρος *Kýros*), ikinci bir saldırı başlattı. Eski Türkçe *kur*, 'kaya' anlamına gelir. Kimi kent hanlıkları,

Kur'un ordusuna karşı direniş göstermeden tutuzdu (teslim oldu). Ancak Atan ve Sapartı da içinde olmak üzere 31 kent hanlığının birliğı Elamlılara karşı direndi.

Ardından Atan ile Sapartı birbirine düşererek, aralarında uzun bir savaş dönemi başladı. Sonunda MÖ 445 yılında çatışmaları sona erdiren otuz yıllık bir barış yaptılar. Ancak MÖ 431'de yine savaşa başladılar ve 10 yıl sonra yine barış yaptılar. Ülke böylece MÖ 4. yüzyıla Sapartı'nın tabınlığı (hâkimiyeti) altında girdi. MÖ 395'te Atan, Argu (Ἀργος Ἄργος), Tepe ve Koruntu kentleri, Sapartı tabınlığına karşı çıkarak Koruntu Savaşı'nı (MÖ 395-387) başlattı. Eski Türkçe *argu*, 'iki dağ arası' / 'uçurum' anlamlarına gelir. Sapartı tabınlığı 16 yıl daha sürdü. Daha sonra Sapartı MÖ 371'de Tepe'ye yenildi.

Ancak, yeni kurulan Tepe tabınlığı kısa sürdü. Birbirini yiyen kent hanlıkları sonunda arılarak (zayıflayarak), "Makedon" hanı II. Bilip'in avucuna düştü ve Bilip, yirmi yıl içinde tüm ülkeyi tabınlığı altına aldı. Ardından Balkanlar'daki tüm Türük ("Trak") boylarını da boyunduruk altına aldı. Böylece MÖ 339'da Bilip'in tabınlığı ile eski dönem sona erip "Makedon" dönemi başladı. MÖ 146'da da ise "Makedon" dönemi sona ererek, Roma dönemi başladı.

Roma döneminden önce bugünkü Yunanistan ile Batı ve Orta Anadolu topraklarında Erken Türkçe konuşuluyordu. Bulaşığların, Akaların, Turların, Katlıların, "Friklerin", "Lidyalıların" v.b. toplamından oluşan bu Erken Türk toplumu, Roma döneminde kendilerini Romalı olarak görmeye başlayarak, giderek Romak dilini de benimsedi. Roma İmparatorluğu bölündükten sonra Romak dili, Doğu

Roma döneminde değişerek Romeyka diline dönüştü. Bu dil, bugün Batılıların "Eski Yunanca" dediği dildir. Roma dönemi öncesinde "Eski Yunanca" diye bir dil hiç var olmamıştır. Çünkü, Roma dönemi öncesinden kalan "Eski Yunanca" herhangi bir yazıt yoktur. O dönemden kalan tek yazıt Limni taşıdır, ancak o da Erken Türkçedir.

Ermen olarak adlandırılan Doğu Anadolu ise, Roma yönetimi altına girmeyip, Part tabırlığı altında kalmıştı. Bu nedenle Romak ve daha sonraki Romeyka dilleri Doğu Anadolu'yu etkileyemedi ve tüm Part Kağanlığı topraklarında olduğu gibi Doğu Anadolu'da da konuşma dili Eski Türkçe olarak kaldı. Selçuklular Anadolu'ya girdiklerinde Doğu Anadolu'da Eski Türkçe, Orta ve Batı Anadolu'da ise Eski Türkçe ile Romeyka dili konuşuluyordu.

Osmanlı'dan bağımsızlığını kazandığı yıllara dek Yunanistan'da konuşulan dil, artık oldukça değişmiş ve dönüşmüş olan Romeyka diliydi. Yunanistan'ın kurulmasından sonra ülkenin torluk (resmî) dili, 'arı dil' demek olan "Katharevusa" olarak adlandırıldı. Bu dil Romeykanın diriltilmeye çalışılmış bir biçimidir. Katarevusa, Romeykanın süreç içinde aşınarak ve basitleşerek o güne dek ulaşmış ve yalınlaşmış bir biçimidir. Bağımsız Yunanistan kurulurken buna ek olarak, Yunancaya yabancı dillerden giren sözler atılıp yerine Romeykadan sözler konuldu ya da eski köklerden yeni sözler türetildi. Okullarda ve torluk (resmî) kurumlarda yalnızca bu dil kullanıldı.

Ancak toplum bu dili anlamadığından, evlerde ve sokaklarda Toplum Yunancası (Demotiki) konuşulmayı sürdürdü. Demotiki dilinde birtakım bozulmalar başlayınca 1964'te okullarda Demotikin de okutulmasına boşu

(izin) verildi. Bu çift dilli durum, 1976 yılına kadar sürdü ve 1976'da yapılan bir yasa ile Katharevusa ülkenin torluk dili olmaktan çıkarılarak, Demotiki torluk dil durumuna getirildi. Böylece okullarda, torluk kurumlarda ve evlerde konuşulan dilin bir olması sağlandı.

Yunanlılara "Helen" adını yakıştıran kişi, bir Almandır. Alman tarihçi (tarihçi) J.G. Droysen, 19. yüzyıl ortalarında yazdığı "Geschichte des Hellenismus" (Helenizm Tarihi) adlı kitabında, "Helene" sözünün anlamını bilmeden bu adı ortaya attı, ardından da bu ad yaygın olarak kullanılmaya başlandı. Türüşükçe 'eğilmek' anlamına gelen *hel* sözünden gelen *helene*, 'eğilen' / 'kendini alçaltan' demektir. Ayrıca 'kösnü' (şehvet) gibi bir anlamı da vardır. Böylece Helen, 19. yüzyılı sonlarında Yunanlıların ulusal adı durumuna getirildi. Oysa o döneme dek Yunanlılar kendilerini Romey (Romalı / Rum) olarak adlandırıyordu.

Burada Anadolu sözünün kökenini de ele almak gerekiyor. Romeyka dilinde ἀνατολή *anatolí*, 'yükselen'; ἀνατολάς *anatolás* da 'doğu' anlamına gelir. (Ancak Yunancada ἀνατολή *anatolí*, 'doğu' anlamını kazanmıştır.) Eski Türkçe *aɲmak* † → *aǵmak*, 'yükselmek' / 'doğmak'; *aɲıtmak* † → *aǵıtmak*, 'yükseltmek' demektir. Bu kökten türeyen *aɲıtılı* † → *aǵıtılı*, 'yükseltili' / 'yükselen' ve *aɲıtlı* † → *aǵıtlı* da 'yükseltiliş' anlamına gelir. Görüldüğü gibi Romeyka *anatolí* ile Eski Türkçe *aɲıtılı* ve Romeyka *anatolás* ile Eski Türkçe *aɲıtlı* sözleri, Erken Türkçeden evrilmiş olan Romeyka ve Eski Türkçedeki değişik söyleniş biçimleridir.

Limni Taşı

MÖ 6. yüzyıldan kalmış olan Limni Taşı, Limni Adası'nda 1885 yılında bir kilisenin duvarına örülmüş olarak bulundu. Bulaşığlardan (Pelasglardan) kalan bu yazıt şimdiye dek doğru çevirilemedi. Ancak bu yazıt üzerine çok spekülasyon yapıldı, çünkü yazıtı çevirmeye kalkanlar günümüzde konuşulan Latin dilleri, Slav dilleri, Arnavutça ya da Türkçe ile bu işi yapmaya çalıştılar. Bu dili herhangi bir Avrupa dili ile çevirme çabaları boştur, çünkü bu dil bir erken Türk dilidir. Ancak bu yazıtı günümüz Türk dilleri ile çevirmeye çalışmak da boş bir çabadır. O dönemin Türk dilleri, günümüzde konuşulan Türk dillerinden oldukça değişikti. Dolayısıyla, erken Türk yazıtlarını uydurmalar, benzetmeler ve uylaplarla (tahminlerle) çevirmeye çalışmak bilime aykırıdır.

2014'te yazdığım "*Türklerin Gerçek Tarihi*" adlı bitişimde bu yazıtı yalnızca Türişükçe (Etrüskçe) ile çevirmiştim. Ancak, anlamı bilinen Türişükçe sözlerin bir bölümünün anlamı yanlış biliniyor. Bu açıdan, daha önce yaptığım çeviride yanlışlıklar olduğunu gördüm. Bu kez çeviriyi Türişükçe ve Eski Türkçe ile birlikte yaptım. Dolayısıyla, Türişükçe anlamı yanlış bilinen kimi sözler de Eski Türkçe yardımıyla düzelmiş oldu. Büyük biçilerle (harflerle) yazılı olan birinci dize Bulaşığca, ikinci dize ise Eski Türkçedir.

Türişük (Etrüsk) dili ile Bulaşığ (Pelasg) dili arasındaki ayrım yalnızca dilit (lehçe) ayrımıdır. Bulaşığ abecesinde (alfabesinde), Türişük abecesinde bulunmayan O biçisi (harfi) bulunuyor. Türişükler, O sesini de U biçisiyle yazmışlardır. Ayrıca Bulaşığ abecesinde de Türişük abecesindeki gibi F biçisi, V olarak okunmakta ve S, Ş ve Z sesleri yalnızca S biçisiyle yazılmaktadır.

Yazıtın günümüz Türkçesine dönüşümü şöyledir:

"Kurganda yatan ölü, Yaruş Bay'dır. Ölü yitiktir. Değişim sonsuzdur. Uduğu (hizmeti) bilgece olan ölüye sonsuzluk gerçekleşti. Saygınlık, zenginlik olgunlaşmadır. Ünü, esenliği büyüktür. Uduğu (hizmeti) bilgece [ve] en iyisiydi. Ölüye sonsuzluk [olsun]. Ölü yitik [bir] yaşamdır. [Bu] Yaruş Bay'ı anmadır. Davranış yorgunu ölüye büyük esenlik [olsun]. Yukarıyla sözleş, uğur ile! Ölü gerçekten [bir] bağıturdur (kahramandı), esenliği büyüktür. Uduğu (hizmeti) bilgece idi. Sonsuzluğu gerçekleşmektedir. Işıklansın."

İngilizcesi şöyledir:

"The dead person lying in the grave is Maras (Yaruş) Bay. Dead is lost. Change is eternal. Eternity has come true to the dead whose service was wise. Prestige [and] wealth are maturation. His reputation [and] inspiration were great. His service was wise [and] the best. [Let there be] eternity to the dead. The dead is [a] life lost. [This] is a commemoration of Maras (Yaruş) Bay. [May peace be] to the behavior-weary dead. Agree with the sky, agree with luck! The dead was [a] really a hero, his inspiration was great. His service was wise. His eternity is realized. Let him shine."

Yazıtın Okunuşu:

HOPAİES: NAPHOTH SİASI

OPUŞ YAPIT SIGISI

"Yatan kurgan ölüsü."

hopaies opuş; yutuluş, yatan (Türüşükçe: *hupe*)

naphoth yapıt; mezar, örtülü / kapalı yer; kurgan

(Türüşükçe: *napet / naptı*)

siasi sığırsı; ölüsü, etözü (ceseti) (Türüşükçe: zia)

MARAS: MAF

YARUŞ BAY

"Yaruş Bay."

Maras Yaruş (ölünün adı); parlak, aydın; yaruk: ılık
(Türüşükçe: *maris*)

maf bay / bey

SİA PAK FEİS AFİS

SIG POG TEĞİŞ ÖYÜŞ

"Ölü yitik[tır]. Değişim sonsuz[dur]"

sia sıg; ölü (Türüşükçe: zia)

pak pog / bog; yitik, görünmezlik (Türüşükçe: pac)

feis değış / teğış; değişim (Türüşükçe: veiş)

afis ödiş / öyüş; zaman, sonsuz, sonsuzluk (Türüşükçe
aevus)

EFİS TO: SERO NAİTH SİFAİ

ÖYÜŞ TU SERİ YANG SIĞAY

"Sonsuzluk gerçekleşir, hizmeti bilge ölüye."

efis / afis ödiş / öyüş; zaman, sonsuzluk (Türüşükçe
aevus)

to to / tu; gerçekleşme (Türüşükçe: tu)

sero seri; katlanması, hizmeti (Türüşükçe: *serui, serue*)
naith yang; aydın, bilge (Türüşükçe: *nai*)
sivai sığay / sığaya; ölüye (Türüşükçe: *ziva*)

AKER: TAFAR SİTH

AGAR TAVAR SIT

“Saygınlık, zenginlik olgunlaşma[dır].”

aker agar / ağır; saygın, saygınlık (Türüşükçe: *acerra*)

tafar tavar; mal, servet, zenginlik (Türüşükçe: *thavar*)

sith sit / sit; olgunlaşma (Türüşükçe: *sith*)

FAMAP ASİ AP

BAMAP ESİ AP

“Ün, esenliği büyük”

famap bamap; ağırlık, ün, şan (Türüşükçe: *phanm, phannu*)

asi esi; esenlik (Türüşükçe: *ase, asi*)

ap ab / ap / ep; çok, büyük (Türüşükçe: *aph, af*)

SERO NAI MORINAİP

SERİ YANG BURUNİP

“Hizmeti bilge [ve] en iyisiydi”

sero seri; katlanması, hizmeti (Türüşükçe: *serui, serue*)

nai yang; aydın, bilge (Türüşükçe: *nai*)

murinaip burunip; en iyi olmuş (Türüşükçe: *murinaipa*)

SİFAİ: AFİS: SİA PAK FİS

SİĞAY ÖYÜŞ SIG PAG YAŞ

“Ölüye sonsuzluk. Ölü yitik yaşam[dır].”

sifai sıgay; ölüye (Türüşükçe: ziva)

afis ödüş/öyüş; zaman, sonsuzluk (Türüşükçe: aevus)

sia sıg; ölü (Türüşükçe: zia)

pak pog / bog; yitik, görünmez (Türüşükçe: pac)

fis yaş / yış; yaşam (Türüşükçe: vis)

MARAS MAVİS: ATHMAİ

YARUŞ BAYI ATAMAY

“Yaruş Bay’ı anma[dır].”

athmai atama / atamay; anma (Türüşükçe: athmei)

RVM: HARAPİO: ZİVAİ: EPİ ESİO

ÖRÜM YARIPİ SİĞAY EP ESİ

“Davranış yorgunu ölüye büyük esenlik.”

rum arım / erim; davranış, tutum

harapio arıpi; yorgunu; arıpi: yorulmuş, yorgun
(Türüşükçe: hara, hare)

zifai / sifai sıgay; ölüye (Türüşükçe: ziva)

epi ab / ap / ep; çoğu, büyüğü (Türüşükçe: aph, af)

esio esi; esenlik (Türüşükçe: ase, asi)

ARAI: TİS: HOKE

ÖRÜY TİS OKA

“Yukarıyla sözleş, uğur ile!”

arai örüy; yukanya, yukarı (Türüşükçe: *ara*)

tis teş / tiş; sözleşmek (Türüşükçe: *tes*)

hoke oka; uğura, şansa (Türüşükçe: *hucu*)

LOP AİFSİ: PHOKİ ASİ APE

ÖLÜP AYISI BÖKE ESİ AP

“Ölü gerçekten bağatur, esenliği büyük.”

lop ölüp; ölü (Türüşükçe: *lup*)

aifsi ayısı; çok iyisi, gerçeği; ayı: çok iyi, gerçekten
(Türüşükçe: *aiv*)

phoki böke; bağatur (kahraman) (Türüşükçe: *puce*)

asi esi; esenlik (Türüşükçe: *ase, asi*)

ape / ap ab / ap / ep; çok, büyük (Türüşükçe: *aph, af*)

SERO NAİH: EFİSHO: TO FERONA

SERİ YANG ÖYÜŞÜ TO YARUNA

“Hizmeti bilgedir. Sonsuzluğu gerçekleşir. Işıklansın.”

sero seri; katlanması, hizmeti (Türüşükçe: *serui, serue*)

naith yang; aydın, bilge (Türüşükçe: *nai*)

efisho / afis ödüşü / öyüşü; zamanı, sonsuzluğu (Türüşükçe: *aevus*)

to to / tu; gerçekleşme (Türüşükçe: *tu*)

ferona yaruna; ışıklanması, aydınlanması (Türüşükçe: *veru*)

Bulaşığların yayılma alanı (Homer, Homer sonrası ve Herodot dönemleri)

Birig Hanlığı

Romeyka diline Μόσχοι *Moski* olarak dönüşen, Asurluların *Muşki* olarak adlandırdığı Boşgılar, Batı Anadolu'daki Türük boylarından biriydi. Eski Türkçe *boşgi*, 'özgür' ve 'ergin' anlamlarına gelir. Boşgılar daha önce Turuya'nın doğusundaki (Marmara Denizi'nin güneyindeki) Misya (Μυσία *Misiya*) bölgesinde yaşıyordu. Homer İliyada'da, Misyalıların "Kromis" (Korumuş) ile "Augur" (Uğur) komutası altında Akalara karşı Turuya'nın yanında çıplak elleriyle savaşan arslan yürekli süngücüler (mızrakçılar) olduklarını yazar. Dolayısıyla Turuya savaşları Türk boylarının kendi aralarında yaptıkları savaşlardır. Homer (Ὀμηρος *Ómiros*) adı, Eski Türkçe *Amur* adından dönüşmüştür. Eski Türkçe *amur* † → *amrag*, 'sayılan' / 'sevilen' / 'sevgili' anlamlarına gelir.

kuzeybatıda Bandırma yörelerine kadar etki alanlarını genişletmişlerdi. Biriglerin ilk başkenti, Ankara'nın 100 kilometre kadar güneybatısında, Polatlı ilçesi sınırları içinde ve Sakarya Irmağı üzerindeki Kartayan'dı (Romeyka: Γόρδιον *Gordion*). Eski Türkçe *karta*, 'sağaltmak' (iyileştirmek) ve 'parçalamak' anlamlarına; *kartayan* da, 'sağaltan' ve 'parçalayan' anlamlarına gelir. Kartayan, en az MÖ 2300 yıllarından beri bir yerleşim bölgesiydi. Kartı (Romeyka: Γόρδιος *Górdios*), MÖ 2. binyılda yaşadığı sanılan destansı Kartayan hanıdır ve Kartayan kentini kurduğu söyler. Eski Türkçe *kartı*, 'sağaltıcı' ve 'parçalayıcı' anlamlarına gelir. Dilimizde kullandığımız *kartal* sözü de *karta* kökündendir.

MÖ 12. yüzyılın başlarında Katı Hanlığı'nın çökmesinden sonra Orta Anadolu'da Birigler yükselmeye başladı. MÖ 8. ve 7. yüzyıllardaki bağımsız Birig Hanlığı, dönüşümlü olarak "Gordios" ve "Midas" adlı hanların yönetiminde komşuları ile yakın başkaral (ticarî) ilişkilerde bulundu. Herodot'a göre, Birig han soyunun Kartı ("Górdios") adlı bir başka üyesi, Lidya haru Küreş'in (Romeyka: Κροῖσος *Krisos*) çağdaşıydı (MÖ 585 – MÖ 546). Eski Türkçe *küreş*/*küriş*, 'güreş' / 'savaş' anlamlarına gelir. Birig Hanlığı bu dönemde Lidya Hanlığı'nın uyruğuydu. En az üç Birig haru Mida (Romeyka: Μῖδας *Midas*, Asurca: *Mita*) adını taşıyordu. Eski Türkçe *bıta* / *buta*, 'amaç' demektir. Erken Türkçe *mıda*/*mita* olarak söylenmiştir. MÖ 8. yüzyıldan kalma Asur kaynakları, "Muşki" (Boşgı) haru Mita'dan söz eder. Bir Asur yazıtı Mita'nın, MÖ 709'da Sargon'un bağlaştığı (müttefiki) olduğunu belirtir.

Kartayan kentinin kuruluş destanında Birig han soyunun son torunu olan Kartı, Makedonyalı yoksul bir

çiftçidir. Bir gün kağnısının direğine bir kartal konar. Kartı bunu, bir gün han olacağının bir belirtisi olarak yorumlar. Kağnısını, ırkılması (kehânette bulunması) için Orta Anadolu'daki Delmiş ("Telmisus") kentinde oturan gök iyesi Savaş'a (Romeyka: Σαβάζιος *Savázios*) sürerken, kartal yerinden hiç kıpırdamaz. [*Savázios* sözü Yunancada 'yaban' (vahşi) anlamı kazanmıştır.]. Kentin kapısında, Savaş'a adak sunmasını öneren bir kadın ırklayıcıyla (kâhinle) karşılaşır. Kartı daha sonra bu kadınla evlenecektir. Bu arada, kendilerini birden bire hansız bulan Birigler, daha önce bu kadın ırklayıcıya ne yapmaları gerektiğini danışır, ırklayıcı da onlara tapınağa kağnyula gelen ilk adanı han olarak seçmelerini söyler. Böylece Birigler Kartı'yı kendilerine han seçer ve Kartı, Kartayan kentini kurar. Ardından Karta kentinin hanlığını, Kartayan Düşümü adı verilen karmaşık bir düşümle perçinler. Bu düşümü çözebilecek kişi, Asya'nın (o dönemdeki Anadolu'nun) efendisi olacaktır. Büyük İskender'in, MÖ 333'te bu düşümü kılıcıyla ikiye böldüğü söylenir.

Tengrici olan olan Biriglerin inançları üzerine ayrıntılı bilgi bulunmuyor. Ancak, iyelere saygı gösterdikleri ve onlara adaklar sunarak dileklerde bulundukları bilinmektedir. Erkek iye olan Savaş dışında, Kübeli Ana (Romeyka: Κυβέλη *Kibeli*) olarak adlandırdıkları bir dişi iyeleri de vardı. Eski Türkçe *kübe* / *kiive*, 'övünç' (*gurur*) anlamına gelir. Birig dilindeki *kubeli* (okunuşu *kiubeli* olmalı) sözü, 'övünçlü' (*gururlu*) anlamına gelir. Dilimizde kullandığımız *güvenmek*, *güven*, *güvenli* gibi sözler de bu kökten gelir. Gök iyesi Savaş, Orta Asya Tengricilik inancındaki gök iyesi Ülgen'in karşılığı; Kübeli Ana da, Umay Ana'nın karşılığıdır.

Ancak Kimerlerin MÖ 7. yüzyılın başlarında Anadolu'ya girmeleri, Birig Hanlığı'nın sonunu getirdi. Son Birig hanı Bita ("Midas / Mita"), Kimerlere yenildikten sonra kendisini öldürdü. MÖ 696'da Kartayan'ı ele geçiren Kimerler, kenti yağmaladıktan sonra yaktılar. Birig Hanlığı'nın yıkılmasından sonra küçük Birig hanlıkları varlığını sürdürdü ve Birig uzuşu (sanatı) ile ikinci (kültürü) gelişimini sürdürdü. Bir süre Anadolu'yu ele geçiren Kimerler, yerleşerek bir hanlık kurmadılar. Lidyalılar MÖ 620'lerde Kimmerleri püskürttü ve Birig toprakların batı kesimi Lidya Hanlığı'nın tabınlığı (hâkimiyeti) altına girdi. Birig Hanlığı'nın doğu kesimi ise, MÖ 585'te Madalıların (Gutların) eline geçti.

Birig Hanlığı

Birig Dili

Batılılar, Birig dilinin de bir "Hint-Avrupa" dili olduğunu öne sürerler. Birig dili henüz çözülememiştir. Ancak Birig dilindeki sözler, bu dilin eski bir Türk dili olduğunu göstermektedir. Şöyle:

ait ayıtmak; sormak, bilgi almak, danışmak, söylemek
- ayıt ayıtmak; sormak, bilgi almak, danışmak, söylemek
akenano akan; süren, sürdüren - akınan/ akan akan;
süren, sürdüren
ala/ela parçalamak, kurban kesmek, adak sunmak -
ala parçalamak, kurban kesmek, adak sunmak
aras anş; temiz - anş arı, temiz
art art, geri - art art
ark/arkia/erk erk, güç - erk güç, udak (iktidar),
yönetim (hâkimiyet), bağımsızlık
astin astan, astın; eşik, kapı, aşağı, alt - astan/astın eşik,
kapı, aşağı, alt
ata/atay/atas/ates ata, baba - ata ata, baba
autas ağıtış, ağı, mal, servet, hazine - ağıtış ağı, mal,
servet, hazine
ava iye, sahip, yönetici, başkan - ava iye, sahip, yönetici,
başkan
baba baba - baba baba
bas basmak - bas basmak
bat batmak - bat batmak
beudos heykel, resim - bediz heykel, resim
bonok önceki - bunuk önceki
-de adın bulunma durumu - -de adın bulunma durumu
dile dilemek - dile dilemek

dis diş - diş diş

duman duman - **duman** duman

edaes yüksek yer - **ediz** yüksek yer

ege tutmak iğ*e*/iye iyelemek, tutmak, sahip olmak

en/ene engmek, angmak, anlamak - **eng/ang** anlamak

es esmek, saygı göstermek, esenlemek - **es** esmek, saygı göstermek, esenlemek

ev öd / öy (zaman) - **öd/öy** zaman

evin ödün / öyün, zaman, sonsuzluk - **ödün/öyün** zaman, sonsuzluk

ga/ka ku; bu - **ku** bu

grosos/kruisies kuruş, artış, artan - **kuruş** kuruş, artış, artan

iotin ödün (zaman), sonsuzluk - **ödün** zaman, sonsuzluk

kakuv hastalık - **kakıg** kin, öfke, kızgınlık

kakoyoy zarar, kötü davranma - **kakıglıg** kin dolu olma

kelo/kelu kurban - **yelü/yülü/yolu/yulu** kurban

kes kesmek - **kes** kesmek

koro yer, toprak - **kara** yer, toprak

kphi/kuvi izlemek - **kuvi** izleyemek

kur oyuk - **kur** oyuk

lachtet/lakit bağrmak, haykırmak - **alakıt** bağrmak, haykırmak

-ma/-me olumsuzluk eki – -ma/-me olumsuzluk eki
mag/mak/mek yüce, bay, bey – bay/beg/bey yüce,
bay, bey

mama/mami anne – mama anne

man banmak; toplanmak – inan/ban banmak,
toplanmak

mat ed, zenginlik, servet – ed zenginlik, servet

materan zenginlik – ederen zenginlik, servet

materes zenginlik – ederiş zenginlik, servet

me demek, söylemek – de demek, söylemek

memev deme, söyleme – deme deme, söyleme

naper/neper örtülü, kapalı – yapır örtülü, kapalı

niş/neş leş, ölü – leş leş, ölü

ov övmek, öğmek – öv/öğ övmek

ono onamak, onaylamak, kabul etmek – ona onamak,
onaylamak, kabul etmek

pav/pava/pavos boy, oğul – boy oğul

proitavos yürütüş, yürütme – yorutuş yürütüş,
yürütme

san san, saygı – san san, saygı

sık/şik çıkmak, kazımak, taşa yazmak – çak çıkmak,
kazımak, taşa yazmak

son son – son son

sos/zusa susamak, özlemek, amaçlamak – susa
susamak, özlemek, amaçlamak

ta/te/taei/tei bu, te – te bu

teks son, her şeyin sonu – **tekiş** son, her şeyin sonu

tela sıkıcı – **tele/telge** sıkıcı

tis/tiş sözleşmek – **teş** sözleşmek

tos temel, gömme yeri, mezar – **töz** gömme yeri, mezar

tun kapatmak – **tun** kapatmak

tutu rehine – **tutu** rehine

utin ödün (zaman), sonsuzluk – **ödün** zaman,

sonsuzluk

vanak/venav kurgan – **banak** kurgan, banılan /

gömülen yer, kurgan

vrekun berkin; zor – **berkin** zor

yos yasmak, yazmak, sermek – **yas/yaz** yasmak,

yazmak, sermek

zoş/zaş diri, canlı – **yaş** diri, canlı

Dipçe: S biçisi (harfi), Ş olarak da okunabilmektedir.

Midas Anıtı

Midas Anıtı (Yazılıkaya), Eskişehir'e 80 km uzaklıkta bulunan Han ilçesinin Yazılıkaya köyündedir. Anıt, Yazılıkaya köyü ile iç içe bulunuyor. Yüksekliği 17 metre olan anıt, MÖ 7. yüzyılda yapılmış. Diğer Birig yazıtları gibi Midas Anıtı üzerindeki yazıt da çözülemedi. 2014'te yazdığım "*Türklerin Gerçek Tarihi*" adlı bitişimde (kitabımda) bu yazıtı da yalnızca Tüürüşükçe (Etrüşükçe) ile çevirmiştim. Ancak, anlamı bilinen Tüürüşükçe sözlerin bir bölümünün anlamı yanlış bilindiği için, daha önce yaptığım çeviride yanlışlıklar olduğunu gördüm. Bu kez çeviriyi Tüürüşükçe ve Eski Türkçe ile yaptım. Dolayısıyla, Etrüşçe anlamı yanlış bilinen kimi sözler de Eski Türkçe yardımıyla düzelmiş oldu.

Batılı dilbilimciler yazıtta geçen *materes* ve *materan* sözlerine dayanarak, bu sözlerin *mater* (anne) anlamına geldiğini ileri sürerek Birigçenin bir "Hint-Avrupa" dili

olduğunu savunmaktadır. Oysa Tüürüşükçe ve Birigçe gibi Erken Türk dillerinde *materes* ve *materan* sözleri, 'zenginlik', 'servet', 'mutluluk' anlamlarına gelen *mat* sözünün çoğuludur. Bu sözden türeyen *mater*, daha sonra Batı Roma ve Doğu Roma dillerinde "anne" anlamı kazanmıştır.

Büyük biçilerle (harflerle) yazılı olan birinci dize Birigçe, ikinci dize ise Eski Türkçedir. Birig abecesinde (alfabesinde) de F ile PH biçileri (harfleri) V olarak okunmakta ve S biçisi, S, Ş ve Z olarak okunabilmektedir. Yazıtın günümüz Türkçesine dönüşümü şöyledir:

"Şöyle ki: Sonsuzluğu süren oğul. Bıda (Mida) oğlu. Bu kurgan, bu ediz (yüksek yer). Ölüyü esenle! Artan sonsuzluktur. Baba (Ata) sözüdür. Yürütmeyi izleyen yönetici. Yaz! Çak! Anla! Toplan! Adak sun! Esenle! Kurban kes! Kurgan kapansın. Serveti, zenginliği, özle! Esenle! Zenginliği sor! Sonsuzlukla, sonla sözleş! Sonsuzluğu öv! Onayla! Toplan! Haykır bu zenginliği! Arı (temiz) eşik. Daha önce yaşayan oğul. Zor [ve] sıkıcı kurgan. Özle toplum...Ata ölü, anla! Oyuk saygısı sondur. Bu kapalı [bir] kurgandır."

İngilizcesi şöyledir:

"This is as follows: Son of eternity. Son of Midas. This tomb, this high place. Greet the dead! Increasing is infinity. This is a proverb. The manager who monitors the execution. Write! Inscribe! Understand! Gather! Make a vow! Greet! Sacrifice! Let the tomb be closed. Miss the property [and] the wealth! Greet! Ask for wealth! Agree with the eternity, agree with the end! Praise the eternity! Approve! Gather! Shout out for this wealth! Clean threshold [door]. The son who lived before. Difficult [and] boring tomb. Miss society...The dead father, understand! Respect for the cavity is the end. This is [a] closed tomb."

Yazıtın Okunuşu:

ATES ARKİA

ATAŞ ARKI

“Şöyle ki / Aşağıda bulunan gibi.”

Ates: *ataş* † → *antag*; aşağıdaki gibi, şöyle ki

arkia: *arkı / arnki*; ara ..., ... arasındaki, bulunan

EFAİS AKENANO PAFOS

ÖYÜŞ AKINAN BOYUŞ

“Sonsuzluğu süren oğul.”

efais *ödüş / öyüş*; öd (zaman), sonsuzluk (Türişükçe: *ævus*)

akenano *akınan*; akan; süren; *ak*: akmak, sürmek
(Türişükçe: *ac*)

pafa/ pafos *boy, boyuş*; oğul (Türişükçe: *phau*)

MİDAİ PAFAG

BIDA BOYUG

“Bida oğlu.”

Midai (Birig harurun adı) Bida; *bida / buda / buta*; amaç,
özüt

pafag *boyug*; oğlu (Türişükçe: *phau*)

TAEİ FANAK TEİ EDAES

TE BANAK, TE EDİZ

"Bu kurgan, bu ediz."

tai/tei te; bu (Türüşükçe: *ta, te*)

fanak / fenav banak; kurgan, kutsal yer (Türüşükçe: *vanu*)

edaes ediz; yüksek yer (Türüşükçe: *etas*)

NİSAE ES

LEŞE ES

"Ölüyü esenle!"

nişae leşe; ölüye; **niş/ neş**: leş, ölü (Türüşükçe: *nes*)

es es; esmek, saygı göstermek, esenlemek (Türüşükçe: *es*)

GRSOS İOTİN

KURUŞUŞ ÖDÜN

"Artan sonsuzluk."

grosos kuruşuş; kuruş, artış, artan (Türüşükçe: *cruisies*)

iotin / utin ödün; öd (zaman), sonsuzluk (Türüşükçe: *aevus*)

BABA MEMEVAİS

BABA DEMESİ

"Baba (Ata) sözü."

baba baba, ata, dede (Türüşükçe: *papa*)

memevais demesi; **memev**: deme, söyleme

PROİTAFOS KPHİYAN AFE

YORUTUŞ KUVİYAN A VA

“Yürütmeyi izleyen yönetici.”

proitavos yorutus; yürütüş, yürütme (Türüşükçe: purutus)

kphiyan kuviyan; izleyen (Etrüşükçe: cuvie)

afe ava; iye, sahip, yönetici, başkan (Türüşükçe: ave)

YOS ŞİK

YAS ÇEK

“Yaz! Çak!”

yos yas / yaz; yazmak, sermek (Türüşükçe: az)

şik çek † → çak; çakmak, kazımak, taşta yazmak (Türüşükçe; şik)

ENE MAN ELA ES

ENE BAN ALA ES

“Anla! Toplan! Adak sun! Esenle!”

ene eng / ang; anlamak (Türüşükçe: ena)

man man / ban; toplanmak (Türüşükçe: man)

ala ala; alamak, parçalamak, kurban / adak sunmak (Türüşükçe: ala, ale)

es esmek, saygı göstermek, esenlemek (Türüşükçe: es)

KELO KES: FENAF TUN

YELÜ KES BANAV TUN

“Kurban kes! Kurgan kapan[sın].”

kelo *yeli, yüli, yolu, yulu*; kurban (Türüşükçe: *celu*)

kes kes; kesmek (Türüşükçe: *ces*)

fenaf banav / banak; kurgan, kutsal yer (Türüşükçe: *vanu*)

tun tun; kapanmak (Türüşükçe: *thun*)

AFTAS MATERES

AĞITIŞ EDERİŞ

“Serveti, zenginliği,”

aftas ağıtış; ağı, mal, servet, hazine (Türüşükçe: *aut*)

materes ederişi, mutluluğu; **mat** ed, ederiş; zenginlik, servet (Türüşükçe: *mat*)

SOS ES AİT MATERES

SUSA, ES, AYT EDERİŞİ

“özle! Esenle! Sor zenginliği!”

sos susa; susamak, özlemek, amaçlamak (Türüşükçe: *zusa*)

es es; esmek, saygı göstermek, esenlemek (Türüşükçe: *es*)

ait ayt; ayıtmak; sormak, bilgi almak, danışmak, söylemek (Türüşükçe: *aius*)

materes ederişi, mutluluğu; **mat** ed, ederiş, zenginlik, servet (Türüşükçe: *mat*)

EFE TEKSE TİŞ

ÖYE, TEKİŞE TEŞ

"Sonsuzlukla, sona sözleş!"

efe öde / öye; zamana ev: öd / öy (Tüürüşükçe: ævus)

"Zaman, sonsuzluk"

tekse *tekişe*; sona; **tekiş**: son (Tüürüşükçe: *tecsa*)

tiş *teş*; sözleşmek (Tüürüşükçe: *tes*)

OF EFİN: ONO MAN

ÖV ÖYÜN, ONA, BAN

"Öv sonsuzluğu! Onayla! Toplan!"

of *öv*; övmek, öğmek (Tüürüşükçe: *uv*)

efin *ödin[ü] / öyün[ü]*; zamanı, sonsuzluğu (Tüürüşükçe: *ævus*)

ono *ona / una*; onaylamak (Tüürüşükçe: *una*)

man *man / ban*; toplanmak (Tüürüşükçe: *man*)

LACHET GA MATERAN

ALAKIT KU EDERENİ

"Haykır bu zenginliği!"

lachet *alakıt*; bağırarak, haykırmak (Tüürüşükçe: *lacth*)

ga ku; bu (Etrüskçe: *ca, ga, ka, cal, cla, cei, ceia*)

materan *edereni*; *ederişi*; zenginliği (Tüürüşükçe: *mat*)

ARES ASTİN

ARIŞ ASTIN

“An (temiz) eşik.”

aras *arış*; temiz (Türüşükçe: *aras*)

astin *astan* / *astın*; eşik, kapı, aşağı, alt (Türüşükçe: *asate*)

BONOK AKENANO PAFOS

BUNUK AKAN BOYUŞ

“(Önceki / daha önce yaşayan oğul.”

bonok *bunuk*; önceki, daha önce

akenano *akınan*; akan; süren; *ak*: akmak, sürmek
(Türüşükçe: *ac*)

pafos *boyuş*; oğul (Türüşükçe: *phau*)

FREKUN: TELA TOS

BERKİN TELE TÖZ

“Zor, sıkıcı kurgan.”

frekun *berkin*; zor (Türüşükçe: *fraucn*)

tela *tele*, *telge*; sıkıcı, kalıcı (Türüşükçe: *thelu*)

tos *töz*; temel, gömme yeri, mezar (Türüşükçe: *tus*)

SOS TUTU(okunmuyor)

SUSA TUTU...

“Özle toplum...”

sos *susa*; susamak, özlemek, amaçlamak (Türüşükçe: *zusa*)

tutu *tutug*; bağ, avul (aile), toplum (Türüşükçe: *tuti*)

ATA NİS EN

ATA LEŞ ENG

"Ata ölü, anla!"

ata *ata*; ata, baba (Türüşükçe: *ata, ate*)

niş leş; ölü

en *eng*; anlamak

KUR SANE SON

KUR SANI SON

"Oyuk saygısı son."

kur *kur*; oyuk (Türüşükçe: *cur*)

sane *sanı*; saygısı (Türüşükçe: *san*)

son son (Türüşükçe: *sun*)

TA NEPER TOS

TE YAPIR TÖZ

"Bu kapalı kurgan (mezar)."

ta *te*; bu

neper *yapır*; örtülü, kapalı (Türüşükçe: *naper*)

tos *töz*; temel, gömme yeri, mezar

Bayın Hanlığı

MÖ 1200'lerde kurulan Bayın ("Lidya") Hanlığı, MÖ 546'ya kadar varlığını sürdürdü. Bundan sonra Elam Kağanlığı'nın tabınlığı (hâkimiyeti) altına girerek, ona bağlı bir beylik durumuna geldi. Romeyka diline Λυδία *Lidia* olarak dönüşen bölgenin adı, Eski Türkçe 'yönetmek' ve 'yöneten' anlamlarına gelen *ilit* / *elit* sözünden dönüşmüştür. İlitlerin ("Lidyalıların") adları Homeros'un İliya-da'sında Μαίονες *Mayones* olarak geçer. Bu ad Romeyka diline, Eski Türkçe *bayın* sözünden dönüşmüştür. Eski Türkçe *bayın*, 'yücelmiş' / 'gelişmiş' anlamlarına gelir ve 'yüce' / 'zengin' anlamlarına gelen *bay* sözünden türevidir. Bayın ayrıca, Eski Türkçe 'koyu kırmızı' anlamına da gelir. Bayın rengi, Eski Türklerde yüceliğin ve soyluluğun imgesi olarak görülmüştür. Herodot, Bayınların daha sonra İlitler ("Lidyalılar") olarak adlandırıldığını yazar.

Bayınların başkenti, Manisa Salihli yakınlarındaki Sapar (Romeyka: Σάρδεις *Sardis*, Asurca *İşbarda*) kenti idi. Eski Türkçe *sapar*, 'safir' / 'necef taşı' gibi anlamlara gelir. Ancak Homeros İliyada'da başkentlerini "Sardis" olarak değil de, "Hide" olarak belirtir. Homeros'un sözlü olarak anlattığı İliyada, yüzyıllar sonra yazıya geçirildiği için bu adlar çok değişmiştir. "Hide" adı, Eski Türkçe 'gelişmiş', 'büyümüş', 'güçlü' anlamlarına gelen *ked*/*kedi* sözünden dönüşmüştür. Eski Türkçe *kedimek*; 'gelişmek', 'büyümek', 'güçlü olmak' demektir. Türkiye Türkçesinde kullandığımız Eski Oğuzca bir ad olan *kedi* buradan gelir ve Türkçeden Germen dillerine *cat* (İngilizce), *Katze* (Almanca), *katt* (İsveççe) gibi biçimlerde dönüşmüştür.

Herodot'un yazdıklarına göre, Bayın kızlarının çoğu olgunluğa eriştiğinde, yeterli bir sepin (çeyiz) parası

kazanuncaya kadar erseklik (fahişelik) yapar ve daha sonra evlilik için uygun olduklarını bildirirlermiş. Ancak soylu kızları böyle yapmazmış. Herodot'un her yazdığına inanmak gerekmiyor doğal olarak. Herodot ayrıca, Lidyalıların aşık oyununu da bulduklarını yazar. Bu da doğru değildir. Aşık oyunu, çok eski bir Türk oyunudur. Eski bir Türk boyu olan Bayınların da bu oyunu oynamaları, bu oyunu buldukları anlamına gelmez. Aşık oyunu, koyunların ya da keçilerin arka bacaklarında bulunan zara benzer dört yüzlü kemiklerle oynanan bir oyundur ve Türklerin yayıldığı tüm topraklarda çok eski çağlardan beri oynanır. Bayınların parayı bulan ilk uygarlık olduğu da öne sürülür. Ancak bu da yanlıştır. Parayı bulanlar Sümerlilerdir. Sümerliler para olarak gümüş çubuklar kullanmışlardır. Bayınlar ise, parayı yuvarlak yarmak (sikke) durumuna getirmişlerdir. Herodot, gümüş ve altın parayı ilk kez Bayınların kullandığını yazar.

Bayınlar da Tengriciydi ve öteki Türk boyları gibi iyelere saygı duyup, onlara adaklarda bulunuyorlardı. Kübeli Ana gibi iyeler, yalnız Biriglerin değil, tüm diğer Anadolu Türk boylarının saygı gösterdiği iyelerdi. Bayınlar şimşegi, çift yülgülü bir balta olan "labır" (Romeyka: λάβρυς *labris*) ile imgeliyordu. Eski Türkçe 'basmak', 'ezmek' gibi anlamlara gelen *lab / lav* kılıgından (filinden) türev olan *labır / lavır*, 'basılı olan' / 'ezili olan' demektir.

Bayın Hanlığı'nın bölgesi MÖ 15-13. yüzyıllarda küçük kent hanlıklarının birliği olan "Arzawa" Hanlığı'nın bir parçasıydı. Çivi yazılı tabletlerde "Arzawa" olarak okunan bu ad, Eski Türkçe 'ayrı düşüncelerde olan' / 'görüş birliği olmayan' anlamına gelen *arşa / arşı* sözünden gelir. (Eski Türkçe *arşa*, 'hemoroid' anlamına da gelir.). Arşa Hanlığı da,

yaklaşık 22 kentin birliği olan "Assuwa" Hanlığı'nın ardıydı. "Assuwa" sözünün, Asya sözünün kökeni olduğu savunulur, ki ben de bu kanıdayım. Çivi yazılı tabletlerde "Assuwa" olarak okunan sözün doğrusu, Eski Türkçe 'yararlı', 'kazançlı' anlamlarına gelenen *ası / asıg* biçimindedir. Arşa Hanlığı'nın başkenti, Katı yazıtlarında "Abasa" / "Apasa" olarak geçer. Bu sözün doğrusu, Eski Türkçe 'korumak', 'savunmak' anlamlarına gelen *apımak* kılığsından (filinden) türev olan ve 'korunan', 'savunulan' anlamlarına gelen *apış* biçimindedir. Günümüz Türk dilinde *apış* sözü, 'iki bacak arası' (butların iç yanı) anlamı kazanmıştır. Apış kenti, günümüzdeki Efes ürke (antik) kentidir. Apış, Romeyka diline Ἐφεσος Ἐφesos olarak dönüşmüştür.

Arşa Hanlığı, MÖ 1300 dolayında Katılara yenilerek, Katı Hanlığı'na bağlı beyliklere bölündü. Katı Hanlığı'nın 12. yüzyılda çökmesinden sonra, Batı Anadolu'daki Arşa toprakları bağımsız oldu. Bayın Hanlığı bu sıralarda ortaya çıktı. Herodot'a göre, İlit'i ("Lidya'yı") MÖ 2. binyıldan MÖ 546'ya kadar üç soy yönetti. Bunlar Bayın (Romeyka: Μαίονες *Mayones*), Erkli (Romeyka: Ἡρακλῆς *İrakilís*) ve İlit yazıtlarında *Mngimna* olarak geçen Mengimen (Romeyka: Μερμνάδες *Mermnádes*) soylarıydı. Herodot, Erkli ve Mengimen soylarının adlarını, kişi adlarından türetmiştir. Erkli soyunun "Herkül'ün" (Romeyka: Ἡρακλῆς *İrakilís*) soyundan geldiğini belirtir. Bizim "Herkül" olarak adlandırdığımız kişinin adı, Türlüşükçede *Herkle*, Romeyka dilinde *İrakilís* olarak yazılır. Eski Türkçe *erkli*; 'güçlü', 'udaklı' (iktidarlı), 'yönetici' (hâkim), 'bağımsız' anlamlarına gelir. Eski Türkçe *mengimen* de, 'sevinçli olan' demektir ve bu soyun atası Mengi'dir (Romeyka: Μάνη

Mengis). Eski Türkçe *mengi*, 'sevinç' / 'mutluluk' anlamına gelir. Dolayısıyla, han soyları değişse de bu hanlıkların üçü de Bayın Hanlığı'nın değişik dönemleridir.

Mengi, destanlaştırılmış bir handır. Halikarnaslı Dionysyus'a göre Seviş (Romeyka: Ζεύς *Zefs*) ile Kaya'nın (Romeyka: Γαῖα *Gaia*) oğluydu. Eski Türkçe *seviş*, 'sevgi' demektir; *kaya* da 'kaya', 'kara', 'yer' anlamlarına gelir. Destanlaştırılan bu kişiliklerden bizim "Zeus" dediğimiz Seviş (Sevgi), Gök Tanrı'dır. Kaya ise bizdeki Yağız Yer'dir. (Sümerlilerdeki Gök Tanrı *An* ile Yağız Yer *Ki*.) Mengi, İkinci han Ata'nın (Romeyka: Ἀτὺς *Atis*) babasıydı. Eski Türkçe *ata*, "atı" biçiminde de söylenmiştir ve Eski Uygur belgelerinde, erkek adı olarak da geçer. Herodot'a göre Mengi'nin Katı (Romeyka: Κότυς *Kótis*) adında başka bir oğlu daha vardı. Eski Türkçe *katı*/*katğı*, 'kurumlu' (gururlu) anlamına gelir. Herodot, Katı'nın da Ası (Romeyka: Ἀσιές *Asiés*) adında bir oğlu olduğunu ve İtillerin ("Lidyalıların"), Asya adının Ası'dan geldiğini öne sürdüklerini belirtir. Dolayısıyla burada, "Assuwa" ile "Asies" bağlantısını gözlemlemek gerekiyor. Daha önce de belirttiğim gibi Eski Türkçe *ası*/*asıg*, 'yarar' / 'kazanç' anlamına gelir.

Herodot, Ata'nın yönetimi sırasında ülkenin yoğun bir kıtlık geçirdiğini ve toplumun yalnızca gün aşırı yemek yiyebildiği için, ara günlerde açlığı unutabilmek amacıyla bütün gün oyunlar oynadığını belirtir ve ülkenin on sekiz yıl boyunca böyle yaşadığını yazar. Sonunda Ata, karaçuyu (nüfusu) yarıya indirmek ister ve toplumun yarısının ülkede kalmasını, yarısının da ayrılarak başka bir yerde yerleşim kurmasını tasarlar. Bunun için kura çekilir ve Ata'nın oğullarından biri olan Türün (Τυρρηνός *Tyrrinós*), toplumun yarısını Orta İtalya'daki Umbria'ya götürür.

Umbria'ya yerleşen Bayınlar, Türrünleri (Τυρρηνοί *Tyrrini*) oluşturur. Herodot'un bu yazdıklarının doğruluğu tartışmalıdır doğal olarak. Eski Türkçe *türrün*, 'çalışkan' demektir ve 'doğmak', 'türemek', 'oluşmak', 'büyümek', 'gelişmek' anlamlarına gelen *tirimek* / *törümek* / *türümek* kılığsından (fiilinden) türevidir. Türrük / Türk sözü de bu kökten gelir.

Üçüncü han, Ata'nın oğullarından bir diğeri olan İlit idi (Λυδός *Lydós*). Daha önce de belirttiğim gibi Eski Türkçe *ilit* / *elit*, 'yönetmek' ve 'yöneten' anlamlarına gelir. Herodot'a göre, Bayın ülkesi ve toplumu daha sonra İlit'in adını almıştı ve İlit'in soyu, sayısız kuşaklar boyunca sürdü. Bu soyun sonraki hanlarından biri de Yartan'dı (Ιαρδάνης *Yardánis*). Eski Türkçe *yartan* / *yaratan*; 'yaratan', 'donatan' anlamlarına gelir. Herodot'a göre Erkli (Ἡρακλῆς *İrakilís*), Yartan'a udunuyordu (hizmet ediyordu). Ancak Erkli'nin, Yartan'ın küngelerinden (câriyelerinden) biriyle ilişkisi vardı ve bu ilişkiden doğan oğlu Alka (Ἀλκαῖος *Alkayos*), Erkli soyunun atası oldu. Eski Türkçe *alka*, 'övgü' / 'teşekkür' anlamına gelir ve Eski Uygur belgelerinde kişi adı olarak geçer.

Gerçek adı Alka (Ἀλκαῖος *Alkayos*) ya da Alkat (Ἀλκείδης *Alkeídís*) olan Erkli, destana göre Seviş'in (Ζεὺς *Zefs*) Alkman'dan (Ἀλκμάννα *Alkmána*) olan oğluydu ve yarı iye idi. Eski Türkçe *alkmak*; 'yok etmek', 'ortadan kaldırmak', 'öldürmek', 'bitirmek' gibi anlamlara gelir. Bu kökten, 'olan' / 'eden' anlamlarına gelen -man / -men yapım ekiyle türeyen *alkman*; 'yok eden', 'ortadan kaldıran', 'öldüren', 'bitiren' anlamlarına gelir. Bir ölümlü olan Alkman, koyu renkli gözleri olan, uzun boylu, çok güzel ve çok çekici bir kadındı.

Hanlık, daha sonra Erklilere geçti ve Herodota göre Erkli soyu, MÖ 1192'den sonra 505 yıl, 22 kuşak boyunca yönetimde kaldı. İlk Erkli hanı, Alka'nın torunlarından biri olan Akrun'du (Ἀγκρῶν Ágron) ve MÖ 1192'de başa geçti. Eski Türkçe *akrun*, 'yavaş' demektir. Akrun'dan sonra yerine, adları bilinmeyen ve hepsi babadan oğula geçen 19 Erkli hanı geçti. MÖ 8. yüzyıl sonunda tahta geçen Bele (Μελῆς Melés) 21. handı. Eski Türkçe *bele* / *beleg* / *belek*, 'arnağan' (hediye) demektir. Erkli soyunun 22. ve son hanı, MÖ 687'de Kantulı (Κανδαύλης Kandáulis) idi. Eski Türkçe *kantulı* † → *kanıtulı*, 'hoşnut olmuş' (memnun olmuş) demektir.

Herodot'a göre Kantulı, karısının yeryüzünün en güzel kadını olduğuna inanıyordu. Kantulı, en sevdiği koruması Küke'ye (Τὺγης Gýgis) sık sık karısının ne kadar güzel olduğunu söylüyor ve Küke'nin kendisine inanmadığını düşünerek onu çıplak görmeye inandırmaya çalışıyordu. Eski Türkçe *küke*, 'ünlü' (meşhur) demektir ve Eski Uygur belgelerinde kişi adı olarak da geçer. Eski Türkçe *kükmek*, 'ünlü olmak' demektir. Küke, Hatun'un (kraliçenin) onuru lekelemek istemediği için başlangıçta karşı çıkmıştı. Ancak Kantulı sırmayınca (ısrar edince), Küke ona boyun eğmek zorunda kaldı. Böylece Küke, Kantulı'nın yatak odasına saklandı ve Hatun içeri girdiğinde onun soyunmasını izledi. Hatun yatağa girerken Küke sessizce odadan çıktı, ancak Hatun onu gördü ve ne olduğunu anladı. İlitlerde, bir kişinin çıplak görülmesi çok uygunsuz görülürdü ve Hatun sessizce utancının öcünü almaya and içti.

Hatun ertesi gün Küke'yi odasına çağırdı ve ona iki seçenek sundu: Ya Kantulı'yı öldürüp kendisiyle birlikte tahtı ele geçirecek ya da hemen yokatılacaktı (idam edilecekti). Böylece Küke, Kantulı uyurken gizlice odasına girdi ve onu bıçaklayarak öldürdü. Küke daha sonra Hatun'la evlendi ve tahta çıktı. Ancak birçok İlit ilk başta onu han olarak tanımadı. Küke, bir iç savaşı önlemek için hanlığını baş taşmananın (râhibenin) onaylamasını ya da üznmemesini (reddetmesini) istedi. Baş taşman Küke'yi destekleyerek hanlığını onayladı. Bununla birlikte, Mengilerin beşinci kuşağında Erklilerin onlardan öç alacaklarını söyledi.

Küke'nin tahta çıktığı MÖ 675 dolayında, Karadeniz'in kuzeyinden gelen Kimerler Anadolu'ya girerek Birig Hanlığı'nı yıktılar. Küke, Kimer saldırılarının yarattığı güç boşluğundan yararlanarak Batı Anadolu'daki Türuk kentleri Belit (Μίλητος *Mílitos*), Semiren (Σμύρνη *Smýrni*) [Günümüzdeki İzmir] ve Kalpan'a (Κολοφών *Kolofón*) saldırdı. Eski Türkçe *belit* / *belgit*, 'görünüm' (manzara); *semiren*, 'gelişen'; *kalpan*, 'birleştiren' / 'iki arayı kapatan' anlamlarına gelir. Ancak Küke, Belit'i ele geçiremedi ve kentle barış yaptı. Semiren'i ele geçirme girişimi de başarısız olunca, kentle barışçıl ilişkiler kurarak Semiren gemliğini (limanını) kullanma ve İlit uzunşuların (zanaatkarların) Semiren işliklerine (atölyelerine) yerleşme yetkisi aldı. Kalpan'a saldırısı daha başarılı oldu ve kentin aşağı kesimini ele geçirdi. Küke, güneydeki Karı (Καρία *Karía*) kent hanlıklarıyla olan bağlaşını (ittifakını) ise sürdürdü. Eski Türkçe *karı*, 'yaşlı' ve 'saygın' anlamlarına gelir.

Küke, MÖ 665'te Kimerlerle karşı karşıya kaldı ve Kimerlere karşı Asurlulardan yardım istedi. Ancak Asurlular Küke'den kendilerinin uyruğu (vasalı) olmasını

isteyince, Küke buna karşı çıktı. Kısa bir süre sonra Kimerleri Asurluların yardımını olmadan yendi ve yakaladığı Kimer çerilerini Ninova'ya gönderdi. Küke, Kimerleri püskürttükten sonra Biga Yanımadası'nı ele geçirdi. Daha sonra Mısır'la bağlaş (ittifak) kurmak ve firavun Psamtik'i Asur boyunduruğundan kurtarmak için Yon (Ιωνία *Yonya*) bölgesinin paralı çerilerinden ve bağlaş olan Karlı çerilerden oluşan bir orduyu Mısır'a gönderdi. Eski Türkçe *yon / yön*; 'biçim', 'uygunluk', 'denk gelen' ve 'etki' anlamlarına gelir. Bu sözü biz bugün dilimizde *yön* olarak kullanıyoruz. Yon bölgesi, günümüzdeki İzmir ile Aydın illerini kapsıyordu.

Toktamış önderliğindeki Kimerler, MÖ 644'te üçüncü kez İlit'e saldırdı. Bu kez Bayınlar yenildi ve Kimerler İlit'in başkenti Sapar'ı yağmalayarak Küke'yi öldürdüler. Küke'den sonra yerine oğlu Art (Ἀρδύς *Árdys*) geçti. Eski Türkçe *art*; 'arka', 'yardım', 'destek', 'sıradağ' gibi anlamlara gelir ve Eski Uygur belgelerinde kişi adı olarak da geçer. Art tahta geçtikten sonra, babasının sona erdirdiği Yeni Asur Hanlığı ile yalbaral (diplomatik) ilişkileri yeniden başlattı. Art, Yon bölgesi kenti Belet'e saldırdı, ancak ele geçiremedi. Buna karşın, bölgedeki Bürün (Πριώνη *Prióni*) kentini ele geçirmeyi başardı. Eski Türkçe *büri'in*, 'bürülü' / 'örtülü' demektir. Bürün bundan sonra Bayın Hanlığı'nın doğrudan yönetimi altında kaldı.

Ancak Art'ın yönetimi çok uzun sürmedi. Yönetiminin 7. yılı olan MÖ 637'de, hanları Kobu (Κόβος *Kóbos*) komutasındaki Tirir (Τριρες *Tríres*) adlı bir Türük boyu, İstanbul Boğazı'nı geçerek Anadolu'ya girdi. Eski Türkçe *kaba / kapa / kobu / kovi*, 'kaba' / 'iri' / 'yüksek' anlamlarına gelir. Eski Türkçe *tirir / törür / türür* de 'yaşayan', 'gelişen',

‘ayakta kalan’ gibi anlamlara gelir. Tirirler, Anadolu’da Kimerler ve İlik (Λυκία *Lykia*) Türukleriyle birleşerek İlit’e saldırdı. Eski Türkçe *ilig / ilik*; ‘bağ’, ‘yapışma’, ‘yapışık kalma’ gibi anlamlara gelir. İlik bölgesi, günümüzdeki Muğla ile Antalya illerini kapsıyordu. Bayınlar yine yenildi ve başkent Sapar yağmalandı. Art’ın bu savaşta ölmüş olması gerekiyor.

Art’ın oğlu Satı Ata (Σαδυάττης *Sadyáttis*), İlit’teki bu kargaşa döneminde tahta çıktı. Eski Türkçe *sata / satı*, ‘mercan’ demektir ve Eski Uygur belgelerinde kişi adı olarak da geçer. Satı Ata’nın hanlığı, babasının hanlığından bile daha kısa sürdü. Yaklaşık iki yıl tahtta kaldı. Satı Ata’nın yönetimi üzerine, Yon bölgesindeki Belet kenti ile savaşması dışında çok az bilgi bulunuyor. Satı Ata MÖ 635’te öldü ve yerine İlit’i güçlü bir hanlığa dönüştürecek olan oğlu Alkat (Αλυάττης *Alyáttis*) geçti. Eski Türkçe *alcat / alkat*, ‘övülmüş’ / ‘yüceltilmiş’ anlamlarına gelir. Eski Uygur belgelerinde Alkatmış, kişi adı olarak geçer.

Alkat’ın tahta çıktığı dönem olan MÖ 635 dolayında, hanları Batu (Μαδύης *Madıēs*) komutasındaki bir Sak (“İskit”) kolu, Karadeniz Bozkırı’ndan gelip Boğazlar’ı aşarak Anadolu’ya girdi. Eski Türkçe *batu*, ‘yarı değerli taş’ anlamına gelir ve Eski Uygur belgelerinde kişi adı olarak da geçer. Daha önce de belirttiğim gibi, Karadeniz Bozkırı’ndaki Kimerler daha sonra kendilerini Sak olarak adlandırmışlardır. Bayınlarla bağlaş (ittifak) kuran bu Saklar, Anadolu’daki Kimerleri yendiler. Daha sonra bu Kimer kolu Kafkasya üzerinden eski yurtları Karadeniz Bozkırı’na geri dönerek kendi toplumu Saklara katılmıştır. Saklar daha sonra Bayınlarla birlikte Tirirleri de Anadolu’dan kovdular. Anadolu’ya giren bu Saklar, MÖ 590’lar-

da Madalılar (Gutlar) onları Anadolu'dan kovuncaya kadar Orta Anadolu'daki tabınlıklarını (hâkimiyetlerini) genişlettiler.

Babası gibi bunalım ve kargaşa döneminde tahta çıkmış olan Alkat, 50 yıldan çok hanlık yaptı. Altın ve gümüş karışımından yarmak (sikke) bastıran ilk Bayın hanıydı. Alkat döneminde de Belet kent hanlığı ile olan savaş sürdü. Bu savaşların nedeni, üyür (tahıl) sıkıntısı çeken Bayınların baskınlar düzenleyerek Belet'teki üyürleri yağmalamasıydı. Bu düşmanlık, MÖ 630'da sona erdi. Alkat, Belet hanı Tarası Bol (Θρασύβουλος *Thrasýboulos*) ile barış yaparak bağlaş (ittifak) da kurdu. Eski Türkçe *taras*, 'dağıtma gücü' / 'yenme gücü' anlamına gelir. Tarası bol, 'yenme gücü bol olan' anlamına gelir. İlit'te üyürün kıt olmasına karşın, bol oranda kuy (maden) bulunuyordu. Bayınlar, Belet'e ile üyür karşılığında kuy satmaya başladı. Alkat, Anadolu'nun diğer Türük kentlerinden ayrı olarak, Apış (Efes) kenti ile sürekli olarak iyi ilişkiler yürüttü. Güneydeki Karı (Karya) kent hanlıklarıyla da bağlaş (ittifak) ilişkilerini sürdürdü.

Alkat bundan sonra doğudaki Birig topraklarına yöneldi. Kimerler Birig Hanlığı'nı yıkmadan önce, Bayınlarla Birigler arasında dostça ilişkiler bulunuyordu. Alkat Kimerleri yendikten sonra, ortunal (merkezî) bir Birig hanlığının eksikliğini ve Bayınlarla Birigler arasındaki geleneksel dostluk ilişkilerini kullanarak İlit tabınlığını (hâkimiyetini) doğuya doğru genişletti ve Birig topraklarını denetim altına aldı. İlit tabınlığı altındaki Birig toprakları, Bayınlara bağlı olan Kartı'daki bir Birig beyinin yönetiminde kaldı. Birig beyi, Bayın Hanlığı'na vergi ödemeye ve çeri (asker) desteği vermeye başladı. Böylece Alkat, Batı ve

Orta Anadolu'nun çoğunu tabınlığı altına almış oluyordu. Ancak Kılık (Κίλικία *Kilikia*) bölgesi Türkleri, Bayınların denetimi dışında kaldı. Eski Türkçe *kılık*; 'huy', 'karakter', 'doğa', 'yaradılış' gibi anlamlara gelir. Kılık bölgesi, günümüzdeki Mersin, Adana ve Osmaniye illeriyle Antalya ilinin doğu bölgesini (Alanya'yı) ve Hatay ilinin kuzey bölgesini kapsıyordu. İlik (Likya) bölgesiyle uyumlu bir bağlaş (ittifak) sürüyordu. Alkat, yönetiminin son yıllarında bilinmeyen bir nedenle bağlaş Karı bölgesine bir saldırı düzenledi. MÖ 600'de Semiren (İzmir) kent hanlığına saldırarak, kenti ele geçirdi. Savaş sırasında kent örene (harabeye) dönmüştü. Alkat, yaklaşık on yıl boyunca Semiren için yeni kale duvarları yaptırdı, tapınakları onarttı ve evleri yeniden yaptırdı. Bundan sonra Semiren, Bayın Hanlığı'na çeri sağlayacak ve vergi ödeyecekti. Buna karşın, ilk başlarda Kalpan kent hanlığı ile bağlaşını (ittifakını) sürdürdü.

Semiren'in ele geçirilmesinin ardından Alkat, Yon bölgesi kent hanlıklarından Kalaşman'a (Κλαζομεναι *Klazomenai*) saldırdı, ancak Kalaşman Türkleri, Kalpan atlılarının yardımıyla Bayınları püskürttü. Eski Türkçe *kalaşman*/*kalışman*, 'kalan' / 'duran' anlamına gelir. Bugün "Kilizman" olarak adlandırdığımız Kalaşman, günümüzdeki Urla'da (Βουρλά *Burla*) bulunuyordu. Eski Türkçe *burla*, 'güzel koku yayan' anlamına gelir. Alkat bu yenilgidens sonra, Bayın uzunçuların (zanaatçıların) Kalaşman'da etkinlik göstermesini ve Bayın Hanlığı'nın Kalaşman gemliğini (limanını) kullanmasını kapsayan bir antlaşma yaptı. Alkat kısa bir süre sonra Kalpanlı atlıları başkent Sapar'a konuk olarak çağırdı ve onları burada pusuya düşürerek ölütle (katletti). Atlarını da Bayın ordusuna

dağıttı. Ardından Kalpana saldırarak, tabınlığı (hâkimiyeti) altına aldı.

Bayın Hanlığı MÖ 590 yılında, Yeni Asur Hanlığı'nın yıkılmasından sonra genişleyen ve bölgenin büyük gücü durumuna dönüşen Mada Kağanlığı ile çatışma içine girdi. [Gut Türklerinin kurduğu Mada Kağanlığı ile ilgili ayrıntılı bilgi, "İran Tarihinin Gerçeği" adlı bitişimde bulunmaktadır.]. MÖ 7. yüzyılda Elam ülkesinin çökmesinden sonra Gutlar, MÖ 616'da kendilerini Asur yönetiminden kurtarmıştı. Sümerce *gud*, Eski Türkçe *ud / ut*; 'boğa' ve 'savaşçı' anlamlarına gelir. Bundan sonra da ülkelerini, 'ülke' demek olan *Mada* olarak adlandırdılar. Bugün "Med" olarak adlandırılan bu ülkenin Elam dilindeki adı Mada'dır. Mada, Romeyka diline Μῆδοι *Mídoi* olarak geçmiştir. Mada bölgesi, Elam ülkesinin kuzeyindeki Güney Azerbaycan (bugünkü Kuzeybatı İran) topraklarıdır. Sümerce ve Elamca *mada*; 'toprak', 'kara', 'yer', 'ülke' anlamlarına gelir. Bu söz Eski Türkçeye 'yer', 'taban', 'toprak' anlamına gelen *bata* olarak evrilmiştir.

Mada Kağanlığı, Anadolu'ya giren Sakların çoğunu Karadeniz Bozkırı'na kovmuş, ancak bir Sak kolu bugünkü Kuzey Azerbaycan (Azerbaycan Cumhuriyeti) topraklarında bir hanlık olarak örgütlenmişti. Daha sonra Gutlar bu Sak koluyla savaşa girdi. Yenilen bu Saklar, Güney Kafkasya'dan çekilerek bağlaşıkları (müttefikleri) Bayın Hanlığı'na sığındı. Alkat, Mada Kağanı Kuyak Sarığ'ın (Κυαξάρης *Kuaksáris*), bu Sak kaçkınlarını kendisine verilmesi isteğini üznedi (reddetti). Eski Türkçe *kuyak*, 'zırh'; *sarığ*, 'sarı' demektir. Kuyak ile Sarığ, Eski Uygur belgelerinde kişi adı olarak da geçer. Kuyak Sarığ, 'kuyağı sarı' anlamına gelir. Bunun üzerine, Bayınlarla Gutlar

arasında savaş başladı. Bu savaş, MÖ 585'te güneş tutulması oluncaya kadar beş yıl sürdü. Her iki ülke de bunu, savaşı sona erdirmek için bir belirti olarak yorumlamıştı. İlit ile Mada hanlıkları arasındaki sınır, Doğu Anadolu'da henüz belirlenemeyen bir yerde çizildi.

Alkat, bu savaştan kısa bir süre sonra o yıl öldü. Ardından, yerine oğlu Küreş (Κροῖσος *Kriisos*) geçti. Daha önce de belirttiğim gibi Eski Türkçe *keriş* / *küreş* / *küriş*, 'güreş' / 'savaş' / 'kavga' anlamlarına gelir. Küreş, babasının hanlığı sırasında, Adırama Tayan (Ἀδραμύττειον *Ádramýttteyon*) kentinin ilteberiydi (vâlisiydi). Günümüzdeki Edremit olan bu kent adını, kurucusu olan Küreş'in kardeşi Adıram'dan (Ἀδραμύς *Adramis*) almıştı. Eski Türkçe 'ayırarak', 'belirlemek', 'saptamak' anlamlarına gelen *adırmak*, kılığsından (filinden) türev olan *adıram*; 'ayırım', 'belirleme', 'saptama' anlamlarına gelir ve Eski Uygur belgelerinde kişi adı olarak geçer. Eski Türkçe *tayanmak*; 'dayanmak', 'güvenmek' anlamlarına gelir. Dolayısıyla *Adırama Tayan*, 'Adıram'a güven' anlamına gelir.

Küreş tahta çıktıktan sonra hemen Yon bölgesinin Apış (Efes) kentine bir saldırı başlattı. Küke ve Alkat dönemlerinden beri Apış kenti ile evliliklerle pekiştirilen bir dostluk bulunuyordu. Apış harı Pıntar (Πινδαρος *Píndaros*), Alkat'ın kızının oğlu ve Küreş'in yeğeniydi. Eski Türkçe *bın/bun/pın/pun*, 'pınar' / 'kaynak' demektir. Eski Türkçe *tar*, 'dağıtmak' demektir ve Eski Uygur belgelerinde kişi adı olarak da geçer. Dolayısıyla Pıntar, 'kaynak dağıtan' anlamına gelir. Pıntar, Apış'ın İlit'e boyun eğmesini isteyen Küreş'in isteğini üzneyince (reddedince), Küreş kente baskı yapmaya başlayarak Pıntar'ın kenti terk ederek sürgüne

gitmesini istedi. Pıntar bunu onaylayınca, Apış Bayın Hanlığı'nın tabırlılığı altına girdi. Küreş, ilk altın yarmakları (sikkeleri) bastran Bayın hanıydı. Küreş ayrıca, Mada Kağanlığı'yla M  595'te biten savaştan sonraki barışla başlayan dostça ilişkileri sürdürdü. Yeni Mada kağanı, Küreş'in kaynı oluyordu.

Savaştan sonra Mada Kağanı Kuyak Sarı Alkat'ın bir kızıyla evlenmiş ve bu evlilikten, daha sonra Mada tahtına gececek olan Yastuk ( σαστης *Asty gis*, Akadça: *İştumeğu*) doğmuştu. Eski Uygur belgelerinde erkek adı olarak da geçen *yastuk*, 'değer', 'para' ve 'yastık' anlamlarına gelir. M  553'te Yastuk'un kızının oğlu ve eski bir Türk topluluğu olan Elamlıların Anşan kentinin beyi olan II. Kur (Κ ρος *K ros*, Akadça: *Kuruş*), dedesi Yastuk'a karşı ayaklandı. Sümerce ve Eski Türkçe *kur*, 'kaya' anlamlarına da gelir ve Eski Uygur belgelerinde kişi adı olarak da geçer. Mada ordusu M  550' de ayaklanarak kendi kağanları Yastuk'u tutsak aldı. Yastuk'tan hoşnut olmayan Mada'nın Gut noyanları (asilleri), M  550' de Yastuk'u Kur'a evirdi (teslim etti). Bunun sonucunda Mada toprakları, Elamlıların eline geçti ve Batılı sözde tarık ıların (tarikh ilerin) "Pers İmparatorluğu" dediği Elam Kağanlığı kurulmuş oldu. Gut noyanları, Elamlıların yönetimi altında konumlarını koruyarak el er (memur), ilteber (v li) ve seng n (general) olarak görevler aldılar.

Küreş daha sonra, M  547' de Kapatuk (Καπαδοκία *Kappadok ia*) bölgesine saldırdı. Eski Türkçe *kapatuk*, 'kapatık' (kapatılmış) demektir. Bunun  zerine Elam kağanı Kur, Kapatuk'a girerek Bayınlarla savaştı ve onları yendi. Bu ilk savaştan sonra Küreş, Kur'un kullanmasını engellemek için buradaki Biter (Πτερία *Pter ia*) kentini yakarak ülkesine geri

çekilmeye başladı. Eski Türkçe *biter/bitir/bütür*, 'oluşmuş' / 'gerçekleşmiş' anlamına gelir ve Eski Uygur belgelerinde özel ad olarak geçer. Elam kağanı Kur, Küreş'i izleyerek Bayın ordusuyla günümüzdeki Çanakkale'de bulunan Tombur (𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 *Thjmbra*) kenti yakınlarında karşılaştı. Eski Türkçe *tombur/tomur/tunur*; 'kapalı', 'topak', 'küt' gibi anlamlara gelir. Savaşta Elamlılar, Bayınları büyük bir bozguna uğrattı. Savaşın sonra Bayınlar, başkent Sapa'ın kalesine çekildi. Ardından Elamlılar kaleyi kuşattı. 14 günlük kuşatmadan sonra kent düştü ve Küreş yakalandı. Böylece tüm Bayın toprakları Elamlıların eline geçti. Küreş'e ne olduğu ise bilinmiyor.

Bayın Hanlığı

Bayın Dili

Bayın dili de bugüne dek çözülmemiştir. Yazıtlar okunamamakta ve nasıl okunduğu tam olarak bilinmemektedir Çok az sayıdaki sözün anlamı bilinir, ancak onların da doğru olup olmadığı bilinmez. Buna karşın,

Batılı dilbilimciler “Lidya dili” dedikleri Bayın dilini de, varlığını bir türlü kanıtlayamadıkları “Hint-Avrupa” dilleri içine sokarlar. Bayın dili de tüm diğer eski Anadolu dilleri gibi eski bir Türk dilidir. Aşağıdaki örnekler bunu kanıtlamaya yeterlidir:

aev öd / öy, zaman, sonsuzluk – **öd**/ öy öd, zaman, sonsuzluk

akin/ **akan** akın, akım, devinim – **akın** akın, akım, devinim

ak akmak – **ak** akmak

akmu ordu – **akma**/ **akım** akma, akan

al besleme – **yal** besin

amie dost, arkadaş – **amrak** sevgili

ars yöntem – **arayış** arama, çözüm bulma

artim erdem – **erdem** erdem

as/ **os** ağız – **ağız** ağız

at[a]r karanlık – **atar** şafak, gün doğmadan önceki karanlık

bak bak – **bak** bakmak

batint vurma, savaşıma – **batıntı** batırma, vurma

batos batış – **batış** batış, vuruş

ea o (3. tekil kişi) – **o** o (3. tekil kişi)

it gitmek – **git** gitmek

kop çok – **kop** / **köp** çok

rau yağmak – yağ yağmak
s[a]k anlamak, bilmek – sak anlamak, düşünmek
s[a]kas anlayış – sakış anlayış
suibie sivri – subı/söbü sivri
suikae yol, sokak – soku/sokak yol, sokak
svar savurmak, atmak – savur savurmak
tal dal – tal/dal dal
t[a]r ayırmak, dağıtmak – tar ayırmak, dağıtmak
tav basmak – tab/tav basmak
toka vurmak, değmek – toka/toku tokumak, vurmak,
değmek
tus ufak, toz – toz toz; tuz tuz
uk hurpalamak, parçalama – yuk hurpalamak,
parçalamak
us rahatısız etmek – yos/yoş yozmak, rahatısız etmek,
oyalamak
ust ısıtmak – ısıt ısıtmak
usu ısı, ateş – ısı ısı
uvan sevinmek, avunmak – avun avunmak, sevinmek
uvanau sevinme, avunu – avunu/avuntu avunu,
avuntu
va yapmak – yap yapmak
vak yok, boş – yok yok
vanas kurgan – banaş/banak kurgan

var değişik duruma getirmek – **yor/ yör** yorumlamak
vin yenmek – **yin/ yen** yenmek
vir er, erkek – **er er**, erkek

Bayınlardan kalan bir yazıt

Bayat Hanlığı

Eski Türkçe *bak / bay / beg / bek / bey*, ‘yüce’ ve ‘zengin’ anlamlarına gelir. Bu söz Erken Türkçede *mag, mak, meg, mek* biçimlerinde söylenmiştir. Eski Türkçe ‘yücelmek’ ve ‘zenginleşmek’ anlamlarına gelen *bayumak* kalgısı (fili), bu kökten türemiştir. Eski Türkçede yine bu kökten türeyen ve ‘yüce’ / ‘yücelmiş’, ‘zengin’ / ‘zenginleşmiş’ anlamlarına gelen *bayat, bayan* ve *bayar* sözleri bulunur. Bu sözlerden *bayat*, daha sonraki dönemde ‘eski’ ve ‘Tanrı’ anlamları da kazanmıştır. Eski Türkçe *oŋ* (ong), ‘yönetici’ anlamına gelir.

Dolayısıyla Bayat Ong, 'Yüce Yönetici' anlamına gelir. Bu söz, Erken Türkçe Magad Ong / Makat Ong biçimindedir ve Romeyka diline Μακεδον *Makedon* biçiminde dönüşmüştür. Böylece, bu eski Türuk boyunun adının Bayat olduğu ortaya çıkmaktadır. Daha sonraki yüzyıllarda 22 Oğuzların bir boyunun da Bayat adını taşıdığını görmekteyiz. Dolayısıyla, sonraki Bayatların, bu eski Bayat boyunun bir kalıntısı olması gerekiyor.

Herodot şöyle yazar: "Timen'in (Τίμμενος *Tímenos*) soyundan Kapan (Γαβάνης *Gabánis*), Erip (Ἀέροπος *Aéropos*) ve Berdiğ (Περδίκκας *Perdikkas*) adlarındaki üç erkek kardeş, Argu'dan (Ἄργος *Árgos*) İliyalıların ülkesine kaçtılar ve İliya'yı dağlardan geçerek Makedonya'nın yukarı kısımlarına, Lebey (Λεβείη *Lebey*) kentine geldiler."⁵ Herodot'un yazdığı bu söylentinin ne kadar doğru olduğu bilinmiyor. Söylentiye göre Timen, Erklî'nin (Ἡρακλῆς *Íraklís*) torununun torunuydu. Daha sonra Argu kentinin hanı oldu. Eski Uygur belgelerinde kişi adları olarak da geçen Eski Türkçe *timen* / *tümen*, 'on bin' / 'sayısız'; *kapan* / *kapgan*, 'kapan' / 'yırtıcı kuş'; *erip*, 'erişmiş' / 'yetişmiş'; *berdiğ*, 'vermiş' / 'bağışlamış' anlamlarına gelir. Eski Türkçe *argu*, 'iki dağ arası' / 'uçurum'; *labay* / *lebey*, 'midye kabuğu' demektir. Argu, bugünkü Yunanistan'ın Mora Yarımadası'nda bulunan bir ürke (antik) kenttir. Lebey kenti, bugünkü Makedonya'nın güneybatısında bir yerlerdedir.

Destana göre Karan (Κάρανος *Káranos*), Bayat Hanlığı'nın kurucusudur. Eski Türkçe *karan*, 'genç' ve 'duygu' anlamlarına gelir. Ancak Herodot, ilk hanın Berdiğ

⁵ Herodotus, *The Histories*, 8.137-139.

olduğunu belirtir. Karan, Timen'in oğluydu. Herodot'a göre Tur boyunun beyleri olan Timen, Küreş Bant, (Κρεσφόντης *Kresfóntis*) ve Arıştı Tem (Ἀριστόδημος *Aristódimos*) adlarındaki kardeşler, Mora'yı tutyadıktan (fethettikten) sonra, ele geçirdikleri bölgeleri aralarında paylaştılar. Eski Türkçe *bant*, 'bağ' / 'eklem'; *arıştı*, 'anmış' (temizlenmiş); *tem* de, 'etki' demektir. Küreş Bant, Mişin (Μεσσηνία *Messinía*) ve Sapartı (Σπάρτα *Spártā*) kentlerini; Arıştı Tem, Lakan (Λακωνία *Lakonya*) kentini; Timen de Argu (Ἄργος *Árgos*) kentini aldı. Eski Türkçe *bişin* / *mişin*, 'olgun'; *lakan* † → *yangan*, 'yanan' / 'ışıldayan' anlamına gelir.

Timen'in ölümünün ardından oğulları, taht kavgasına giriştiler ve onlardan biri olan Bedin (Φεῖδων *Feídon*), kardeşlerini savaşta yenerek han oldu. Eski Türkçe *bedin* / *bedün*, 'büyüyen' / 'çoğalan' demektir. Kardeşine yenilen Karan, daha sonra han olabileceği başka bir ülke aramaya başladı. Sonunda kuzeyde, içinde bol av angası (hayvanı) ve keçi bulunan yeşil bir koyak (vâdi) yezedi (keşfetti). Böylece orada Eçkü adını verdiği bir kent kurdu. Bu ürke (antik) kent, bugünkü Yunanistan'ın kuzeyindedir. Eski Türçe *eçkü*, 'keçi' demektir ve Orta Asya Türk dilitlerinde (lehçelerinde) bugün de kullanılmaktadır. Bu söz Romeyka diline Айçи *Eyge* (keçi) olarak dönüşmüştür.

Karan'dan sonra tahta oğlu Kin (Κοῖνος *Kínos*) geçti. Eski Uygur belgelerinde kişi adı olarak da geçen *kin* † → *ked*, 'yetenekli' / 'becerikli' demektir. Ardından tahta Tirim (Τυρίμμας *Tyrímmas*) çıktı. Eski Türkçe *tirim*, 'dirim' / 'yaşam' / 'canlılık' demektir. Tirim'den sonra tahta geçen Berdiğ, MÖ 650 ile MÖ 620 arasında hanlık yaptı. Berdiğ'den sonra tahta Argu geçti. Argu'nun MÖ 678 dolayında

hanlık yaptığı sanılıyor. Argu'dan sonra yerine oğlu Bilip (Φίλιππος *Filippos*) geçti, ancak hangi yıllar arasında hanlık yaptığı bilinmiyor. Eski Türkçe *bilip*, 'bilmiş' / 'bilge' anlamına gelir. Han olarak Bilip'in hem bilge hem de yürekli olduğu belirtilir. Bilip, İller ("İlirya"; bugünkü Amavutluk) Türüklerinin art arda gelen saldırılarına karşı direndi, ancak sonunda onlara karşı yaptığı bir savaşta öldü ve tacı bebek oğlu Erip'e kaldı. Bilip'e ilişkin de çok az bilgi bulunuyor.

Erip'in hanlığının başlangıcında, diğer Türük boyları Bayat topraklarına saldırıyordu ve Bayatlara karşı bir dizi yengiş (zafer) kazanmışlardı. Sonunda, düşmanlarına karşı yengiş kazanına konusunda umutsuzluğa kapılan ve ancak hanlarının yanında savaşarlarsa yengin (muzaffer) olabileceklerine inanan Bayat ordusu, bebek Erip'i savaş alanına götürdü. Erip'in varlığı çerilerin (askerlerin) direnişini artırdı ve düşmanlarını kaçmaya zorladılar. Erip'in oğlu Alkat, MÖ 576 - MÖ 547 yılları arasında tahtta kaldı. Alkat, hanlığı barışçıl yollarla korumaya çalışan yaval (sâkin) ve yarplı (istikrarlı) bir handı. Kendisinden önceki hanlar gibi ülkenin sınırlarını genişletmek için gereksiz savaşlara girmedi.

Alkat'ın oğlu Amuntı (Ἀμύντας *Amýntas*), MÖ 547 - MÖ 498 yılları arasında tahtta kaldı. Eski Türkçe *amuntı*; 'barışçıl', 'yumuşak', 'sessiz' anlamlarına gelir. Bayat Hanlığı onun döneminde MÖ 512 yılında Elam Kağanlığı'nın tabınlığı (hâkimiyeti) altına girdi. Bundan sonra, MÖ 498'de ölünceye kadar Elam Kağanı I. Tarğ'ın (Δαρείος *Dareios*) uyruk bir beyi olarak tahtta kaldı. Heodot'a göre Amuntı, Elam kağanına tutuzmayı (teslimiyeti) imgeleyen "Toprak ve Su" armağan etti. Ancak Bayat Beyliği, özerkliğini

korudu. Eski Türkçe 'soy', 'köken', 'tohum' ve 'geçmiş' anlamlarına gelen *tarıǵ*, Eski Uygur belgelerinde erkek adı olarak da geçer.

Amuntı öldükten sonra, yerine oğlu Alık Sandır (Ἀλέξανδρος *Aléksandros*) geçti ve hanlığı MÖ 498 ile MÖ 454 yılları arasında yönetti. Eski Türkçe *alık* † → *erlig* → *erklig*, 'erkli' / 'güçlü'; *sandır*, 'saydıran' demektir. Dolayısıyla *Alık Sandır*, 'kendini güçlü saydıran' anlamına gelir. Herodot'a göre Alık Sandır, Bayat komutanların öldürdüğü Elam çerilerini aramaktan vaz geçmesi için kız kardeşi Küke'yi (Γύγειη *Gýgei*) o sırada orada bulunan Baybar (Βουβάρης *Boubáris*) adlı bir Elam teginiyle (prensiyle) evlendirdi. Baybar, bölgedeki Elam sengünüydü (generaliydi). Herodot Alık Sandır'dan birkaç kez, Elam kağanı Keser Kiş'in (Ξέρξης *Ksérksis*) yanında olan ve onun buyruklarını yerine getiren biri olarak söz eder. Eski Türkçe 'kesen' / 'parçalayan' anlamındaki *Keser*, Eski Uygur belgelerinde kişi adı olarak da geçer. Yine Eski Türkçe 'yada taşı' demek olan *Kaş* ve *Kiş*, Eski Uygur belgelerinde kişi adları olarak da geçer.

Ancak Elam Kağanlığı ile yaptığı işbirliğine karşın Alık Sandır, sık sık bugünkü Yunanistan'daki kent hanlıklarına gereç (malzeme) yardımında ve önerilerde bulunuyordu. MÖ 479'da Balat (Plataea) Savaşı'ndan önce Elamlıların tasanları (planları) üzerine onlara bilgi verdi. Eski Türkçe *balat*/*polat*; 'kesilmiş' ve 'çelik' anlamlarına gelir. Herodot'a göre, Elam ordusu gelmeden önce aynılmalrı konusunda onları uyardı ve Tetil'e (Θετταλία *Thettalía* / Θεσσαλία *Thessalía*) giden başka bir yol konusunda bilgilendirdi. Eski Türkçe *tetil*, 'kezikli' (cüretli) demektir. Elamlıların Balat'taki yenilgisinden sonra Elam ordusu, Anadolu'ya çekildi.

Geride kalan 43 bin Elamlının çoğu, Alık Sandır'ın ordusunun saldırısına uğradı ve öldürüldü. Alık Sandır, Elam saldırılarının sona ermesinden sonra Bayat Hanlığı'nın bağımsızlığını yeniden kazandı.

Alık Sandır'ın en büyük oğlu II. Alkat, MÖ 454'te babasının ölümünün ardından tahta çıktı. Berdiğ ve Bilip adlarında iki kardeşi vardı. Alkat, içki bağımlılığı ile tanınırdı. Han olarak 6 yıl tahtta kaldıktan sonra yeğeni Arkalı (Ἀρχέλαος *Arkēlos*), MÖ 448'de onu öldürdü. Eski Türkçe *arkalı* / *arkalığ* / *arkalık*, 'üstlenen' / 'yüklenen' / 'güvence olan' anlamlarına gelir. Ardından Alkat'ın küçük kardeşi (Arkalı'nın babası) II. Berdiğ tahta çıktı ve MÖ 413 yılına kadar hanlık yaptı. Alık Sandır'ın 454'te ölümünden sonra Bayat Hanlığı dağılmaya başlamıştı. Bayat boylarının neredeyse tümüyle özerkleşerek, hanla yalnızca gevşek bir bağlaşıklık (müttefik) durumuna gelmişti. MÖ 434 yılına gelindiğinde, Berdiğ'in küçük kardeşi II. Bilip, Atan (Atina) Hanlığı'nın desteğini alarak taht için Berdiğ'e karşı ayaklandı ancak başarılı olamadı. Berdiğ MÖ 413'te öldü.

II. Berdiğ'den sonra tahta oğlu Arkalı geçti ve MÖ 399 yılına kadar hanlık yaptı. Bayat Hanlığı'nu keyneyen (tedit eden) Atanlılar (Atinalılar), MÖ 413'ün sonlarında Siraküza'da ağır bir yenilgiye uğradılar ve bu sırada gemilerinin çoğu batırıldı. Bu durum, Atanlıların yeni gemiler yapmak için Bayat Hanlığı'nda bol oranda bulunan keresteye gerek duymalarına ve Arkalı'nın kunpuyu (fiyatı) belirlemesine yol açtı. Arkalı da Atanlılara bol bol kereste sattı. Gelen bu zenginlikten dolayı Arkalı birçok onarga (reform) yaptı; bol oranda nitelikli yarmak (sikke) bastı, kaleler kurdu, düzgün yollar yaptı ve orduyu düzenleyerek atlıları ve yayaları güçlendirdi. MÖ 399'da

hanlık udukçularından (hizmetçilerinden) Kara Tar (Κρατερὸς *Kraterós*) adlı biri, Alkali'yı pusu kurarak ya da bir aval (kaza) sonucu öldürdü. Eski Türkçe Tar, 'dar' / 'az bulunan' demektir ve Eski Uygur belgelerinde kişi adı olarak geçer.

Arkali'dan sonra yerine oğlu Oruz (Ορέστις *Oréstis*) geçti. Eski Türkçe *oruz/uruz/urus/uruş*, 'döğüş' / 'darbe' anlamlarına gelir. Ancak Oruz, amcası Erip'in atabeyliği (naipliği) altındaydı. Gerçek yönetim ise Erip'in elindeydi. Erip, üç yıl sonra MÖ 396'da yeğeni Oruz'u öldürerek tahtı ele geçirdi. Ertesi yıl MÖ 395'te hastalıktan öldükten sonra yerine oğlu Pusan (Πανσανίας *Pusanías*) geçti. Eski Türkçe *pusan*, 'pusu kuran' demektir. Ancak MÖ 394'te bölesi (kuzeni) Amuntı onu öldürerek tahtı ele geçirdi. III. Amuntı, I. Alık Sandır'ın oğlu II. Amuntı'nın torunuydu. (II. Amuntı tahta çıkmayan bir tegindi).

İller (illirya) Türukleri MÖ 393'te III. Amuntı'yı ülkeden kaçmaya zorladılar. Amuntı ertesi yıl Tetillilerin (Tesalyalıların) yardımıyla tahtı geri aldı. III. Amuntı, ülkesini İller Türuklerinin keynemine (tehdidine) karşı desteklemesi için Uluntu (Ολυνθος *Ólynthos*) kentinin önderliğindeki Kalık (Χαλκίς *Kalkís*) Birliği ile bağlaş (ittifak) kurdu. Eski Türkçe *uluntu*, 'ağaç gövdesi' / 'kütük'; *kalık*, 'gök' / 'yukan kat' demektir. Amuntı, bu destek karşılığında onlara donanmalarını güçlendirmesi için kereste sattı. MÖ 370 yılında 50 yaşındayken öldü ve yerine oğlu II. Alık Sandır geçti.

II. Alık Sandır tahta çıktığında çok gençti. İller Türukleriyle savaş sürerken, tahtı ele geçirmeye çalışan çerikleriyle (rakipleriyle) de utruşmak (mücadele etmek) zorunda kaldı. Bu çerikler, kardeşi II. Bilip ile bölesi (kuzeni) Pusan ve Argu adlı bir sengündü (generaldi).

Pusan birkaç kenti ele geçirdi. Ancak Alık Sandır, Atanlının yardımıyla düşmanlarını yendi. Daha sonra Tetil'deki bir iç savaşa karıştı ve birkaç kenti ele geçirdi. Ancak verdiği sözü tutmayıp, bu kentlere birlikler yerleştirdi. Bu da Tepe (Thebes) kentinin tepkisine yol açtı ve Tepeliler Bayatları Tetil'den kovdu. Ardından, Atan kenti ile olan bağlaşını bozarak Tepe ile bağlaş kurmak zorunda kaldı. Bu bağlaşın bir parçası olarak da, küçük kardeşi II. Bilip'i Tepe Hanlığı'na tuttu (rehine) olarak verdi.

II. Alık Sandır, kayru ve noyanlardan (asillerden) biri olan Butlam'ın (Πτολεμαῖος *Ptolemaíos*) kışkırtmasıyla MÖ 367'de bir bayram (festival) sırasında öldürüldü. Butlam'ın, II. Amuntı'nın kardeşi I. Alık Sandır'ın soyundan geldiği ileri sürülmektedir. Eski Türkçe *butlam*, 'ayaklarıyla dokunan' / 'ulaşan' anlamlarına gelir. II. Alık Sandır'ın öldürülmesinden sonra tahta kardeşi III. Berdiğ geçti. Genç yaşta olduğu için hanlığı atabeylik (naiplik) yapan Butlam yönetiyordu. Berdiğ'in dönemi üzerine çok az bilgi bulunuyor. Berdiğ MÖ 360'ta, ülkesinin kuzeyini İller Türüklerinden geri almaya çalıştı. Ancak Berdiğ'in savaşta ölmesi nedeniyle Bayatlar bozguna uğradı.

Butlam, ardından Berdiğ'in altı yaşındaki oğlu IV. Amuntı'yı tahta çıkardı. Ancak Butlam daha sonra öldürüldü. Sürgünden dönen III. Berdiğ'in kardeşi II. Bilip, Amuntı'nın lalası (eğitmeni) ve atabeyi (naibi) oldu. Ancak bu çok sürmedi ve o yıl Bilip, küçük yeğenini tahttan indirerek yerine kendisi geçti. Daha sonra kızı Kınan'ı (Κυνάνη *Kináni*) Amuntı'yla evlendirdi. Eski Türkçe *kınan*, 'isteyen' / 'çalalayan' anlamına gelir. II. Bilip, III. Amuntı'nın en küçük oğluydu. En büyük kardeşi II. Alık Sandır'ın savaşta ölmesinden sonra Butlam, Tetil'den

döner Bilip'i İller'e tutu (rehine) olarak göndermişti. Bilip daha sonra MÖ 364'te ülkesine geri dönmüştü. III. Berdiğ MÖ 359'da İller'e savaşa giderken, kardeşi Bilip'i bebek oğlu IV. Aruntı'nın atabeyi (naibi) olarak atamıştı.

II. Bilip Tetil'de tutuyken, Tepe kentinde çerilik ve yalbarlık (diplomasi) eğitimi almıştı. İller Türükleri Bayat Hanlığı'nın doğu bölgelerine saldırıp yağmalarken, Atanlılar da tahtı ele geçirmek isteyen Argu komutasındaki bir birlikle saldırıya geçmişti. Bilip, yaptığı savaşlarda İller Türüklerini ve Atanlıları yendi. Bu arada da ordusunu güçlendirmeye başladı. Atlılardan ve yayalardan oluşan Bayat ordusunun sayısını MÖ 334'e kadar iki katına çıkardı. Çerilerin sanvarını (disiplinini) ve eğitimini de arttırdı. Çerilere ülgüler (rütbelere), ödüllere ve yüceltiler (ikramiyeler) yoluyla yükselme olanağı sağladı. Bunun dışında, 6 metre uzunluğundaki süngülerle (mızraklarla) pusatlanmış çerilerden oluşan bir yaya birliği kurdu.

II. Bilip, MÖ 358'de İller'e saldırarak yendi. Bu savaşta yaklaşık 7 bin İllerli öldü. Böylece, Ohri Gölü'ne kadar olan toprakları ele geçirdi. Ülkenin batı ve güney sınırlarını güvence altına aldıktan sonra MÖ 357'de, zengin altın yatakları olan bugünkü Batı Trakya'yı ele geçirdi. Bunun üzerine Atan Hanlığı Bayat Hanlığı'na savaş açtı. Bilip buna karşılık, Kalık Birliği ile bağlaş (ittifak) kurdu. Daha sonraki yıllarda topraklarını genişletmek için bölgedeki kent hanlıklarıyla bir dizi savaş yaptı. Bu savaşlardan birinde sağ gözünden yaralandı. MÖ 354'te Tetil (Teselya) Birliği'nin isteği üzerine, ordusuyla birlikte oraya giderek bir kenti ele geçirdi. Bir yıl sonra yine Tetil Birliği'nin isteği üzerine MÖ 353'te bir kez daha Tetil'e girerek Tur boyunu yendi ve yaklaşık 7 bin Tur çerisini öldürdü.

O yıl Turlar, birbirini izleyen iki savaşta Bilip'i yendi. Bilip ertesi yaz 20 bin yaya ve 3 bin atlı ile Tetil'e geri dönerek Tetil Birliği'nin desteğiyle, Turlarla yaptığı savaşta 6 bin Tur çerisini öldürdü ve 3 binini tutsak aldı. Daha sonra bu tutsakları boğarak öldürttü. Bu savaş Bilip'e büyük bir saygınlık kazandırdı ve Tetil Birliği'nin önderliğine getirildi. MÖ 348'de, tahtı ele geçirmek isteyen kardeşlerinin bulunduğu Uluntu kentini kuşatarak ele geçirdi ve kenti yerle bir etti. Ardından Kalık Yarımadası'ndaki öteki kentleri de ele geçirdi ve sonunda Kalık Birliği dağıldı. Önemli kent hanlıklarının boyun eğmesinden sonra II. Bilip, Sapartı (Sparta) Hanlığı'na yöneldi. Mora'ya saldırarak Sapartılılarla savaştı, ancak Sapartı Hanlığı'nı ele geçiremedi. MÖ 342'de, kuzeydeki Türuk boylarına saldırarak, bugünkü Plovdiv'i aldı. Böylece, bugünkü Yunanistan ve Bulgaristan topraklarının çoğunu ele geçirmişti.

II. Bilip MÖ 336'da 10 bin kişilik bir orduyu Batı Anadolu'ya göndererek Elam Kağanlığı'na karşı bir saldırı timeri (hazırlığı) yaptı. İlk başta işler yolunda gidiyordu, ancak Bilip'in öldürüldüğü ve yerine küçük yaştaki oğlu Alık Sandır'ın geçtiği duyulunca Batı Anadolu Türukleri ayaklandı. Ardından Bayat ordusu Aydın yakınlarında Elamlılara yenildi. Bilip kızının düğünü sırasında kent tiyatrosuna girerken korumalarından biri olan Pusan, bilinmeyen bir nedenle onu göğsünden bıçaklayarak öldürmüştü.

II. Bilip'in oğlu III. Alık Sandır, Bayan Hanlığı'nın başkenti Beleę'de (Πέλλα *Pélla*) MÖ 356'da doğdu. Eski Türkçe *beleğ* † → *belek*, 'armağan' demektir. Alık Sandır, Bilip'in Yıpar (Ἰπείρος *Ípiros*) hanının kızı olan dördüncü

karısı Ulamıp'tan (Ολυμπιάς *Olympiás*) doğan oğluydu. Eski Türkçe *yıpar*; 'güzel koku', 'tütsü', 'misk' anlamlarına gelir. Eski Türkçe *ulamıp* † → *ulam*, 'süreklî' / 'gelenek' / 'söylenti' (efsâne) anlamlarına gelir. Bilip'in yedi sekiz karısı olmasına karşın Ulamıp, erkek doğurduğu için hatun (kraliçe) olmuştu. Bilip, Alık Sandır'ın doğduğu gün, Kalık Yarmadası'nda bir kenti kuşatıyordu.

Alık Sandır, okumayı, lir çalmayı, ata binmeyi, dövüşmeyi ve avlanmayı öğrenen soylu Bayat gençleri gibi yetiştirilmişti. On yaşındayken, Tetil'den bir ködücü (tüccar) Bilip'e satmak için bir at getirmişti. At, üzerine binilmesini istememiş, Bilip de onu almaktan vaz geçmişti. Ancak Alık Sandır, atın kendi gölgesinden korktuğunu anlayınca evcilleştirilmesi gerektiğini söylemiş ve babası da atı satın alıp oğluna armağan etmişti. Alk Sandır atına Boğa Kafalı (βου κεφαλὴ *Bou kefalî*) adını takmıştı. Daha sonra atını Hindistan'a kadar götürmüş, atı öldüğünde ise bir kente onun adını vermişti. [Eski Batı Türkçesine özgü olan *kafa* sözü, Arapça 'ense', 'kalça', 'kıs' gibi anlamlara gelen *qafan* sözünden gelmez. Bu söz Arapçaya Türkçeden geçmiştir.]

Alık Sandır 13 yaşındayken, Bilip bir öğretmen aramaya başlamış ve sonunda Arıştı Teli'yi (Ἀριστοτέλης *Aristotélis*) seçmişti. Daha önce de belirttiğim gibi *arıştı*, 'anmış' (temizlenmiş); *teli*/*telük*, 'dalık' / 'delik' / 'deli' gibi anlamlara gelir ve Eski Uygur belgelerinde erkek adı olarak da geçer. Alık Sandır, öteki Bayat noyanlarının (asillerinin) çocuklarıyla birlikte bu tapınakta 16 yaşına kadar eğitildi. Bu noyan çocukları gelecekte Alık Sandır'ın sengünleri (generalleri) olacaktı. Arıştı Teli, Alık Sandır ile arkadaşlarına sagunluk (tıp), bilgelik (felsefe), kılın (ahlâk), din,

sana (mantık) ve uzuş (sanat) eğitimleri verdi. Bilip kuzeydeki Türuk boylarıyla savaşmak için akına çıkınca, Alık Sandır'ı sarayda sorumlu bıraktı. Bilip'in yokluğunda, Baydı (Μαιδοί *Maydı*) adlı bir Türuk boyu ayaklandı. Eski Türkçe *baydı/bayudı*, 'yücelmiş' / 'zenginleşmiş' demektir. Alık Sandır, ayaklanan Baydı boyunu ülke topraklarından sürerek, burada Alık Sandır Balığ (Ἀλεξανδρόπολις Aleksandrópolis) adında bir kent kurdu. Eski Türkçe *balığ* † → *balık*, 'kent' demektir. Bu söz Romeyka diline πόλη *póli* (kent) olarak dönüşmüştür. Bilip savaştan döndükten sonra, Güney Türuk bölgesindeki ayaklanmaları bastırmak için Alık Sandır'ı küçük bir orduyla oraya gönderdi.

Daha sonra Bilip Türuk boylarını boyunduruk altına almaya çalışırken, Alık Sandır'ı çeri toplamak için bugünkü Güney Yunanistan topraklarına gönderdi. MÖ 338'de Bilip de ordusuyla birlikte oğluna katıldı. Bayatlar, Atan ve Tepe kent hanlıklarıyla yaptıkları çetin savaşları sonunda kazandılar. Bu yengiştten (zaferden) sonra Bayat ordusu, Mora Yarımadası'na yürüdü. Sapartı'ya ulaştıklarında, Sapartı Hanlığı Bilip'e katılmayı üznedi (reddetti). Ancak Bilip Sapartı'ya saldırmadı. Böylece Bilip, Sapartı dışındaki kent hanlıklarının katıldığı bir bağlaş (ittifak) kurdu. Bu bağlaş, Koruntu (Κόρινθος *Kórinthos*) kent hanlığının adından dolayı bugün "Korint Birliği" olarak adlandırılıyor. Eski Türkçe *koruntu* † → *korut*, 'çitle çevrilmiş yer' anlamına gelir.

Bilip MÖ 338'de başkente dönünce, sengünlerinden (generallerinden) Atalığ'ın (Ἀτταλος *Attalos*) yeğeni Kalığ Batır'la (Κλεοπάτρα *Kleopátra*) evlendi. Eski Türkçe *atalığ*, 'baba' / 'babalık' demektir. Eski Türkçe *kalığ* † → *kalık* † → *kılık*; 'huy', 'karakter', 'doğa', 'davranış', 'tutum', 'yaradılış',

'karakter'; *batır* f → *bağır*, 'bağır' (karaciğer), 'oğuş' (akraba), 'tın' (ruh) anlamlarına gelir. Dolayısıyla Kalış Batır, 'huyu ruh gibi' anlamına gelir. Bilip'in Kalış Batır'dan doğabilecek bir oğlu tahtın yasal ardılı olacaktı, çünkü Alık Sandır'ın annesi Ulamup, Bayat boyundan değildi.

Düğün sırasında Atalığ, bu evliliğin taht için yasal bir terken (veliaht) ortaya çıkarması için Tanrıya yakarınca, buna sinirlenen Alık Sandır, elindeki içki bardağını Atalığ'ın başına fırlatarak "Seni satkın! Ben piç miyim?" diye haykırdı. Buna kızan Bilip, Alık Sandır'ın üzerine yürürken ayağı kayıp yere düştü. Bunun üzerine Alık Sandır, "İşte! Avrupa'dan Asya'ya geçmeye çalışan adam, bir koltuktan diğerine geçerken devrildi." diye bağırdı. Bu olaydan sonra Alık Sandır MÖ 337'de annesiyle birlikte ülkeden kaçtı. Annesini, dayısı Yıpar hanı I. Alık Sandır'a bıraktı. Kendisi de İller'e giderek oradaki hanlıklara sığındı. Ancak, babasıyla kendisi arasında yapılan arabuluculuk yoluyla altı ay sonra ülkesine geri döndü.

Bilip MÖ 336'da öldürülünce, Alık Sandır 20 yaşındayken tahta çıktı. Ardından, tahtın olası çeriklerini (rakiplerini) ortadan kaldırdı. Bölesi (kuzeni) IV. Amıntı'yı yokattırdı (idam ettirdi). Ayrıca iki Bayan teginini (prensini) öldürttü, ancak engelli olan üçüncüsünü bağışladı. Alık Sandır'ın annesi Ulamup, Bilip'in yeni eşi Kalış Batır ile bebek yaştaki kızı Erip'i (Ἀέρονά *Aéropā*) diri diri yaktırdı. Daha önce de belirttiğim gibi *erip*, 'erişmiş' / 'yetişmiş' demektir ve Avrupa adı buradan türemiştir. Ancak Alık Sandır bunu öğrendiğinde çok sinirlenmişti. Alık Sandır ayrıca Anadolu'daki ordunun komutanı olan Kalış Batır'ın amcası Atalığ'ı da öldürttü. Atalığ o sırada Atan Hanlığı'na kaçmaya çalışıyordu.

Bilip'in ölümünün duyulması üzerine Tepe, Atan, Tetil ve kuzeydeki Türuk boyları da içinde olmak üzere birçok hanlık ve beylik Bayat Hanlığı'na karşı ayaklandı. Alık Sandır bunun üzerine, 3 bin atlı ile Tetil'e yürüdü. Arkadan çevrilen Tetil ordusu tutularak (teslim olarak) Alık Sandır'a katıldı. Daha sonra güneye, Mora Yarımadası'na doğru ilerledi. Savaşta çekinen Atan Hanlığı barış isteyince, Alık Sandır Atanlıları bağışladı. MÖ 335'te, ayaklanmaları bastırmak için kuzeydeki Türuk boylarına saldırarak onları boyunduruk altına aldı. Daha sonra Tuna Irmağı'na doğru yürüdü ve karşı kıyıdaki Türuk boylarına (Beş Oğurlar ile Altı Oğurlara) saldırdı. Gece ırmağı geçerek onları şaşırtmış ve geri çekilmeye zorlamıştı. Ardından, İller'de (bugünkü Arnavutluk'ta) ayaklanan iki hanlığı boyunduruk altına aldı. Alık Sandır kuzeydeyken Tepe ve Atan kentleri bir kez daha ayaklandı. Bunun üzerine Alık Sandır Tepe'ye yürüyerek ayaklanmayı bastırdı ve kenti yerle bir etti. Bundan korkan Atan kenti yeniden barış istedi. Alık Sandır daha sonra Asya akınuna çıktı.

Alık Sandır, MÖ 334 başlarında ordusuyla Çanakkale Boğazı'nı geçerek Birig ("Frig") bölgesine girdi. Ordusu yaklaşık 32 bin yaya ve 5 bin atlıdan oluşuyordu. Elam kağanı III. Tarıg (Δαρειος *Daríos*), Anadolu'daki Elam ilteberlerinin (vâlilerinin) Alık Sandır'la başa çıkabileceğini varsayıyordu. Bu nedenle başkentte kalıp, işi ilteberlere bırakmıştı. Elam ilteberleri Alık Sandır'ın boğazı geçtiğini duyunca, ordularıyla birlikte bugünkü Balıkesir Gönen yakınlarında korak (kamp) kurdular. Yaklaşan savaşın dizimini (taktiğini) tartışmak için toplanan ilteberler, Biga Çayı'nın doğu yakasında siper alarak Alık Sandır'ın saldırmasını beklemeye başladılar. Ordusunun bir kesimini

geride bırakan Alık Sandır hiç beklemeden çayı aşarak saldırıya geçti. Yapılan savaşta Elam ordusu büyük bir bozguna uğradı. Savaştan sonra Elam Kağanlığı, bölgede denetimi altında kalan kentlerde savunmaya geçmek zorunda kaldı.

Bu yengiştten sonra Alık Sandır, Bayın (İlit / Lidya) baş-kenti Sapar'a (Σάρδεις *Sardis*) girdi ve kendisine sunulan Sapar kaznağını (hazinesini) aldı. MÖ 334'te bugünkü Bodrum'da bulunan Alık Kanm (Ἀλικαρνᾶσσος *Alikarnāssós*) kentini kuşatmak için yola çıktı. Eski Türkçe *alık* † → *erlig* → *erklig*, 'erкли' / 'güçlü'; *kanm*, 'kale' demektir. Bunun üzerine Elam donanması, savunma için Alık Kanm'-a gitti. Alık Sandır'ın donanması yoktu. Alık Kanm'ın eski hatunu (kraliçesi) Karılı (Karyalı) Ada'yı kardeşi tahttan indirmişti. Eski Türkçe *ada*, 'dışarıda kalmış' demektir ve Eski Uygur belgelerinde kişi adı olarak geçer. (Bugün biz bu sözü *ada* olarak kullanıyoruz.). Elam kağanı III. Tanğ, Ada'nın kardeşi ölünce, kente bir ilteber (vâli) atamıştı.

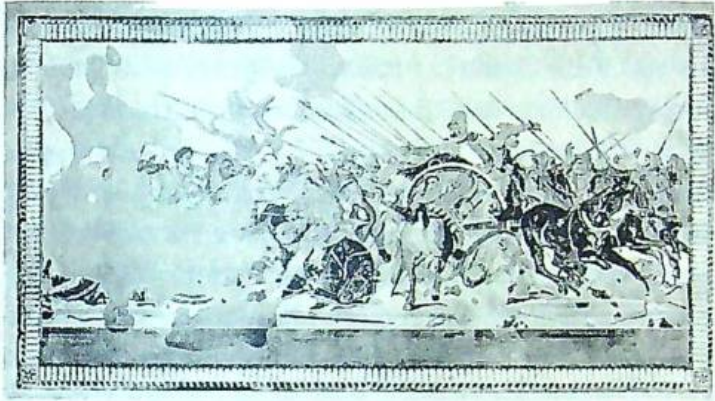
Alık Sandır gelince Ada, kendisinin olan bugünkü Aydın Karpuzlu'daki kaleyi ona evirdi (teslim etti). Ardından Bayat ordusu Alık Kanm'ı kuşattı. Dörtay süren kuşatmadan sonra kalenin düşmekte olduğunu gören Elam ilteberi, kenti ateşe vererek ordusuyla birlikte geri çekildi. Alık Sandır, Kan Hanlığı'nı Ada'ya bıraktı. Ada da Alık Sandır'ı oğlu olarak ötüngedi (ilân etti). Alık Sandır bundan sonra ordusunu kuşatma için Belet'e (Milet) gönderdi. Bayat ordusu, Elam donanmasının kıyıya demir atmasını engelleyerek kenti ele geçirdi. Daha sonra Alık Sandır, Güneybatı Anadolu'da ilerleyerek, tüm kıyı kentlerini tabınlığı (hâkimiyeti) altına aldı. Ardından İç Anadolu'ya yöneldi. Eski Birig başkenti Kartayan'da o

güne kadar çözölemeyen Kartayan düğümünü, "Nasıl çözüldüğünün önemli olmadığını" söyleyerek kılıcıyla parçaladı.

Alık Sandır Tarsus'tayken, Tarğ'ın Babil'de büyük bir ordu topladığını duydu. Tarğ, bugünkü adı İskenderun olan İsiğ (𐎶𐎵𐎶𐎵 𐎶𐎵𐎶) Körfezi'ne ulaşırsa, Akdeniz'de olan Elam donanmasının desteğini alabilir ve Bayat ordusunu arkadan çevirebilirdi. Eski Türkçe *ısığ/isiğ*, 'sıcak' demektir ve öteki Türk dilitlerinde (lehçelerinde) bugün de *ısık* olarak kullanılır. Alık Sandır ana ordusunu Tarsus'ta tuttu, ancak komutanı Parmanu'yı (Παρμενίων *Parmenion*) İsiğ çevresindeki kıyıları ele geçirmesi için önden gönderdi. Eski Türkçe *parmanu* $f \rightarrow$ *barmanu*, 'tanecik' (atom) demektir. Alık Sandır Kasım ayında Elam ordusunun Suriye'deki Saçığ (Soçi) adlı bir kente ilerlediği bilgisini aldı. Eski Türkçe *saçığ*, 'kansız kurban' demektir. Alık Sandır dağınık ordusunu toplayıp MÖ 333 başlarında İsiğ'den güneye doğru ilerlemeye başladı.

Elam kağanı Tarğ, Parmanu'nun Belen Geçidi'ni elinde tuttuğunu biliyordu. Bu nedenle kuzey yolunu seçti. Elamlılar, İsiğ kıyılarını hiç bir direniş görmeden ele geçirdiler ve Alık Sandır'ın geride bıraktığı tüm hasta ve yaralıların ellerini kestiler. Tarğ daha sonra güneye doğru ilerledi, ancak Deli Çay'dan öteye gidemeyince, bu dar kıyı ovasında korak (kamp) kurmak zorunda kaldı. Bunun ardından Alık Sandır Elam ordusuna saldırdı. Tarğ'ın ordusu, sayıca Alık Sandır'ın ordusunun iki katı olmasına karşın, Elam ordusu dar kıyı ovasında sıkıştığı için İsiğ Savaşı'nı Bayat ordusu kazandı ve Tarğ savaş alanından kaçmak zorunda kaldı. Kaçarken annesi, karısı ve kızları

geride kalmış ve Bayat ordusunun eline geçmişti. Alık Sandır, Tariğ'in avuluna (âilesine) saygı göstererek onlara çok iyi davrandı. Tariğ avulunu geri almak için birkaç kez Alık Sandır'a bitî (mektup) yolladı. Ancak Alık Sandır bunu üzneyerek (reddederek) Tariğ'in kendisini yeni Elam kağanı olarak tanınmasını istedi.

İşğ Savaşı'nı betimleyen MÖ 2. yüzyıldan kalama Pompey'de bulunan bir mozaik

Bu savaştan sonra Alık Sandır Suriye ile Levant kıyılarının çoğunu ele geçirdi. Ertesi yıl, MÖ 332'de bugünkü Lübnan'ın güneyindeki Tura (Τύρος *Týros*) kentini kuşattı. Eski Türkçe *tura*; 'kalkan', 'tahkimat', 'kale', 'köy', 'kent' gibi anlamlara gelir. Bir ada kenti olan Tura, Katıların ("Hattiler") yerleşmiş olduğu bir yerlerden biriydi. Daha sonra Batılı sözde bilim adamları onları "Fenikeliler" olarak adlandırarak bir Sami toplumu olduklarını öne sürmüşlerdir. Oysa Arap Yarımadası'ndan göç eden Samiler / Araplar Suriye ve Lübnan'a MS 4. yüzyılda yerleşmeye başladılar. Alık Sandır kente denizden saldıramadığı için,

iki metre genişliğinde ve bir kilometre uzunluğunda bir köprü yaptırdı. Ancak köprü kent duvarlarına yaklaştıkça su daha da derinleşmiş ve kale ile Tura donanmasından yapılan saldırılar köprünün bitirilmesini olanaksız duruma getirmişti. Bu nedenle Alık Sandır, 50 m yüksekliğinde iki kule yaptırarak köprünün sonuna ekledi.

İsiğ yengişinden (zaferinden) sonra, Elam donanmasının bir parçası olan bölgedeki kent beyliklerinden 80 kadırğa Alık Sandır'a katılmıştı. Ayrıca, Alık Sandır'a katılmak isteyen daha önce Elam Kağanlığı'na bağlı olan Kıpır (Κύπρος *Kýpros*; "Kıbrıs") beyi de 120 kadırğa göndermişti. Eski Türkçe *kıpır*, 'kıvrık' anlamına gelir. Bunun dışında, Bayatlara bağlı olan bugünkü Yunanistan'daki kent beylikleri de 23 kadırğa göndermişti. Böylece Alık Sandır'ın 223 kadırğadan oluşan bir donanması olmuştu. Uzun ve zorlu bir kuşatma sonunda Alık Sandır'ın ordusu MÖ332'de kenti ele geçirdi. Kent ele geçirildikten sonra eli pusat tutan erkekler öldürüldü ve kadınlarla çocuklar köle olarak satıldı.

Tura'nın ele geçirilmesinin ardından Alık Sandır, Gazze'ye saldırmak için güneye doğru yürüdü. Mısır yolu üzerindeki kentlerin çoğu çabucak teslim oldu. Ancak Alık Sandır Gazze'de direnişle karşılaştı. Bir tepenin üzerine kurulmuş olan kale, iyi bir biçimde güçlendirilmişti. Üç başarısız saldırıdan sonra kale düştü. Tura'da olduğu gibi burada da eli pusat tutan erkekler kılıçtan geçirildi ve kadınlarla çocuklar köle olarak satıldı. Mısır, Alık Sandır'ın Elamlılardan aldığı çok sayıdaki bölgeden biriydi. Alık Sandır, Memfis'teki bir tapınakta taç giydi. Mısır'daki tapınakları onarttı. Mısır'da kaldığı birkaç ay boyunca vergi onargası (reformu) yaptı ve ülkenin yönetimini yeniden

örgütledi. MÖ 331'in başlarında Elam Kağanlığı'na doğru yürümeye başladı.

Tanğ, Alık Sandır'ı yalbarlık (diploması) yoluyla saldırdan caydırmaya çalışıyordu. Ancak Alık Sandır, Tanğ'ın üç kez yaptığı görüşme girişimini üznedi (reddetti). Bunun üzerine Tanğ savaşa timenmeye (hazırlanmaya) başladı. Alık Sandır MÖ 331 sonlarında Fırat'ı geçtikten sonra kuzeyden Babil'e doğru yürüdü. Yakalanan Elamlı gözcüler, Tanğ'ın Dicle Irmağı'nın karşı yakasında korak (kamp) kurduğunu söylediler. Alık Sandır, Dicle'yi büyük zorluklarla geçmeyi başardı. Dicle'yi geçtikten sonraki dördüncü gün, bin dolayında atlıdan oluşan bir Elam birliğiyle karşılaştılar. Elam birliğinin çoğu kaçtı, ancak kimileri yakalandı. Tutsak alınan Elam çerileri, Elam ordusunun bugünkü adı Erbil olan Arbılı (Ἀρβίλα *Árbila*) yakınlarında korak (kamp) kurduğunu söyledi. Eski Türkçe *arbilı* † → *arvılı*, 'büyülü' / 'kuşkulu' anlamlarına gelir.

Burada yapılan savaşta Elam ordusu bir kez daha ağır bir yenilgi aldı ve Tanğ bir kez daha savaş alanından kaçtı. Alık Sandır onu Arbılı'ya kadar kovaladı. Bu savaş, iki kağan arasındaki son ve belirleyici karşılaşma oldu. Alık Sandır Babil'i ele geçirirken, Tanğ dağları aşarak Ekbatana'ya (bugünkü Hemedan'a) kaçtı. Eski Türkçe *eg/ek/eng* biçimlerinde *arvı* söylenen söz 'korkmak', 'ürkmek' anlamlarına; *batana* / *batgan* da, 'batan' anlamına gelir. Ekbatana, 'korkutan / ürküten bataklık' demektir.

Alık Sandır Babil'den Şuşin'e (Σοῦσα *Susa*) giderek Tan'ın kaznağını (hazinesini) ele geçirdi. Eski Türkçe *şuşin*, 'şiş yer' / 'geniş yer' anlamına gelir. Ordusunun büyük bir bölümünü Elam başkenti Bar'a (Περσίς, *Persís*) gönderdi.

Elamca *bar*, 'istek' ve 'sevgi'; Sümerce 'karaciğer' anlamına gelir. Bu söz Eski Türk diline 'sevgili' ve 'karaciğer' anlamlarına gelen *bağır* ile ondan -ak / -ek yapım ekiyle türemiş olan, *bağırsak* (merhametli) ve *bağırısk* (bağırısk) olarak evrilmiştir. Alık Sandır Bar'a girince, ordusunun üç gün boyunca kenti yağmalamasına boşu (izin) verdi ve daha sonra Bar'da beş ay kaldı.

Tarığ, Orta Asya'ya (bugünkü Özbekistan'a) çekilmişti. Bu sırada, toplayabildiği küçük ordusundan bir çok çeri kaçıyordu. Sonunda bir ilteber (vâli) ile saray koruma komutanı, Tarığ'ı süngüyle yaralayıp ölüme terk etti. Kısa bir süre sonra bir Bayat çerisi Tarığ'ı ölü ya da ölmek üzereyken buldu. Alık Sandır, Tarığ'ın ölüsünü görünce, parmağındaki kağanlık damgası olan yüzüğü çıkardı. Daha sonra ölüsünü başkent Bar'a geri gönderdi ve ona görkemli bir etöz (cenâze) töreni yaparak, hanlık kurganlarına gömdürdü. Alık Sandır daha sonra Tarığ'ın kızı ile MÖ 324'te Şuşin'de evlendi. Tarığ'ı öldürenler daha sonra yakalanarak yokatıldı (idam edildi).

Büyük Alık Sandır bu savaşlar sonunda Orta Asya'nın güneyi ile İndus Irmağı'na kadar olan toprakları tutuyamıştı (fethetmişti). Ganc Irmağı'nı geçmek istediğinde ise ordusu buna karşı çıktı. Çerilerin ülkelerini, anne babalarını, eşlerini ve çocuklarını yeniden görmeyi özlediklerini söyleyen sengünlerinden (generallerinden) Kayın (Koïvoç Koïnos), düşüncesini değiştirip geri dönmesi için Alık Sandır'a yalvardı. Eski Türkçe *kayın/kadın*, 'kayın ağacı' demektir. Alık Sandır sonunda ordunun isteğine karşı çıkmayıp geri döndü. Daha sonra Elam kaznağının (hazinesinin) büyük bölümünü almak için Ekbatana'ya gitti.

Alık Sandır üç kez evlendi. Tanığ'ın kızları Satı Ter (Στάτειρα *Státeira*) ve Baruş Yatiş (Elamca: *Paruşıyatiš*) ile yöngesel (siyâsî) nedenlerle evlenmişti. Eski Türkçe *sata* / *satı*, 'mercan'; *tar* / *ter*; 'dar' / 'sınırlı' / 'seyrek' / 'az bulunan' anlamlarına gelir. Dolayısıyla Satı Ter, 'az bulunan mercan' anlamına gelir. Baruş Yatiş, 'varış yatiş' demektir ve ilginç bir addır. Ancak Alık Sandır, SoĖdak (Ak Kun) hanı Ok Yant'ın (Οκυάρτης *Okyártis*) kızı Arığa ile (Ρωξάνη *Rokáni*) severek evlenmişti. Eski Türkçe *oĖ* / *ok*, 'fırsat' / 'şans'; *yant* / *yanrut*, 'aydınlatici' demektir. Dolayısıyla Ok Yant, 'şans aydınlatici' / 'şans yaratıcı' anlamına gelir. Eski Türkçe *arığa* / *arıya* / *arya*, 'arı (temiz) olan' / 'soylu olan' demektir. Eski Uygur belgelerinde Arığa ve Arya adları kadın adları olarak geçer.

Alık Sandır, MÖ 323'te Babil'de 32 yaşındayken öldü. Ölümünün iki değişik anlatımı bulunuyor. Plutarch'ın anlatımına göre Alık Sandır, ölümünden yaklaşık 14 gün önce gece sengün (general) Narık'ı (Νέαρχος *Néarchos*) ağırlamış ve ertesi günü de arkadaşı BitiĖ (Μήδιος *Mídios*) ile içki içerek geçirmişti. Ardından Alık Sandır' da ağır bir ateş başlamış ve 14 gün sonra ölmüştü. Eski Türkçe *narık* † → *ark*, 'zayıf' / 'ince' (Eski Tatarcadaki *narın* / *narin* sözü de buradan gelir.); *bitiğ*, 'imge' / 'belirti' / 'yazı' anlamlarına gelir. Diodorus'un anlatımına göre ise İskender, Erklî'nin ("Herkül") onuruna büyük bir bardak karıştırılmamış surma (şarap) içtikten sonra acıyla kıvranmaya başlamış ve ardından 11 gün acı çektikten sonra ölmüştü.

Büyük Alık Sandır öldüğünde tahta geçecek bir ardılı yoktu. Soğdak kunçuyu (prensesi) Arığa'dan olan oğlu IV. Alık Sandır, Alık Sandır'ın ölümünden sonra doğmuştu.

Diodorus'a göre Alık Sandır'ın arkadaşları ölüm döşeginde ona kağanlığı kime bıraktığını sorduklarında, kısa ve öz olarak "En güçlü olana." demişti. Babil'de yapılan komutanlar toplantısında sengünlerden (generallerden) Berdiğ, kağanlık atabeyi (naibi) ve ordu baş komutanı seçildi. Berdiğ, Anğa'nın doğuracağı bebeğinin erkek olması durumunda kağan olması gerektiğini söyledi. Ancak diğerleri buna karşı çıkarak, İskender'in başka anadan kardeşi Bilip'in kağan olmasını istediler. Sonunda iki kesim de, Alık Sandır'ın doğacak oğlu ile kardeşi III. Bilip'in ortak kağan olması üzerinde anlaştı. Sengün Kara Ter (Κρατερὸς *Kraterós*) hanlık avulunun (âilesinin) koruyucusu seçildi. Ortak kağanlar Babil'de onunla birlikteydi. Gebe olan Anğa, doğacak çocuğunun geleceğini güvence altına almak için Berdiğ ile anlaşarak Alık Sandır'ın öteki eşleri Satı Ter ile Baruş Yatış'ı öldürttü.

Berdiğ iki kağan adına davranarak, kağanlığın birliğini sağlamaya çalışıyordu. Bunu başarabilmek için ilk adım olarak, Elamlıların yönetiminde kalan Kapatuk (Kapadokya) bölgesini ele geçirdi. Ancak çok geçmeden ilteberler Antığ Batur (Ἀντίπατρος *Antípatros*), Kara Ter ve Antıkan (Ἀντίγονος *Antígono*s) Berdiğ'e karşı ayaklandı. Eski Türkçe *ant* / *antiğ*, 'and' (yemin); *antıkan*, 'ant için'; *batır* / *bağatur*, 'kahraman' anlamlarına gelir. Berdiğ MÖ 321'in sonlarında Alık Sandır'ın etözünü (cesedini) gömülmesi için Eçkü kentine gönderdi. Ancak etöz Suriye'den geçerken, Mısır ilteberi Butlam (Πτολεμαῖος *Ptolemaíos*), etözü ele geçirerek Memfis kentine getirdi. Buna öfkelenen Berdiğ, Mısır'a saldırdı. Ancak savaş oldukça yıpratıcıydı ve Berdiğ büyük yitıklar verdi. Bu başarısızlık nedeniyle ordu ayaklandı ve komutanlar Berdiğ'i öldürdü.

Komutanlarla ordunun geri kalanı Butlam'a sığındı. Berdiğ'in öldürülmesinden sonra ortunal (merkezi) birlik çöktü ve ilteberler arasında 40 yıllık bir savaş başladı.

Bu olaydan sonra yapılan ilteberler toplantısında Antiğ Batur yeni atabey seçildi. Ancak kısa bir süre sonra Antiğ Batur kağanlığı yönetmekten vaz geçerek, yanına Arığa ile iki tegini alıp Bayat Eli'ne (Makedonya) gitti ve ülkeyi ilteberlerin yönetimine bıraktı. Antiğ Batur MÖ 319'da öldü. Büyük Alık Sandır'ın annesi Ulamıp, MÖ 317'de amcasının oğlu Yıpar hanı Aygıt'la birlikte Bayat Eli'ne girince, Bayat ordusu savaşmadan ülkeyi Ulamıp'a bıraktı. Eski Türkçe *aygıt* / *aygut*, 'yönetici' demektir. Büyük Alık Sandır'ın ayrı anadan kardeşi III. Bilip kaçmaya çalışırken yakalandı ardından Ulamıp'ın buyruğuyla yokatıldı (idam edildi).

Antiğ Batur'un oğlu Kazan Tur (Κάσσανδρος *Kássandros*), Butlam ve Antıkan'la bağlaş (ittifak) kurarak MÖ 318'de Bayat Eli'nin denetimini eline geçirdi. Eski Türkçe *kazan*, 'kazanan' / 'ele geçiren' anlamına gelir. Kazan Tur MÖ 316'da Büyük Alık Sandır'ın annesi Ulamıp'ı öldürdü ve IV. Alık Sandır ile annesi Arığa'yı tutukladı. MÖ 311'de ilteberler arasında yapılan üçüncü savaştan sonra varılan barış antlaşmasına göre Kazan Tur, IV. Alık Sandır'ın ardılığını tanıyarak, yaşı geldiğinde kendisinin yerine geçeceğini onayladı. Antlaşmanın ardından Bayat Hanlığı'nın savunucuları, IV. Alık Sandır'ın 14 yaşında olduğu için tam yetki kullanması gerektiğini ve artık bir atabeyin gerekli olmadığını söylediler. Bunun üzerine Kazan Tur MÖ 309'da genç Alık Sandır ile annesi Arığa'yı ağılayarak (zehirleyerek) öldürttü. Birkaç yıl sonra MÖ 305'te kendini Bayat hanı ötüngedi (ilân etti).

Bundan sonra Bayat Eli'ni Kazan Tur yönetti. Bayat Eli bugünkü Yunanistan topraklarını kapsıyordu. Mısır'ı Butlam'ın soyu yönetmeyi sürdürdü. Kağanlığın parçalanması sırasında Alık Sandır'ın sengünlerinden Selük (Σέλευκος *Séleukos*), Balkanlar ve Mısır dışındaki toprakları ele geçirerek MÖ 312'de kendi hanlığını kurdu. Eski Türkçe *selük*, 'dize' (mısra) demektir. Sengünlerden Alışığ Bay (Λυσίμαχος *Lysímakos*), Batı Anadolu'da bugünkü adı Bergama olan Berkamun (Πέργαμον *Pérgamon*) ve çevresini yönetmeye başladı. Eski Türkçe *alışığ* † → *alış*, 'su ağzı' / 'suyun döküldüğü yer' demektir. Eski Türkçe *berk*, 'sağlam' / 'dayarıklı'; *amun/amun*, 'sessiz' / 'yaval' (sâkin) anlamına gelir.

Kazan Tur, MÖ 307-304'te Atan'a (Atina'ya) karşı dört yıl süren bir savaş yürüttü. Antıkan MÖ 304'te, oğlu Tımıtır'ı (Διμήτριος *Dimítrios*) Kazan Tur'a karşı Atan'a yardım etmesi için gönderdi. Eski Türkçe *tamıtır* / *tımıtır*, 'yanan' / 'alevlenen' anlamına gelir. Tımıtır, Kazan Tur'u Orta Yunanistan'dan sürmeyi başardı. Bayat Eli Hanlığı bundan sonra bugünkü Kuzey Yunanistan topraklarına sıkıştı. Kazan Tur MÖ 303-302 kışında, barışı sağlamak amacıyla Antıkan ile görüşmelere başlamak istedi, ancak Antıkan bunu üznedi (reddetti). Kazan Tur bunun üzerine Alışığ Bay, Butlam ve Selük'le Antıkan'a karşı bağlaş kurdu. MÖ 302'nin başlarında, Antıkan'a saldıran Alışığ Bay'a katılması için bir ordu gönderdi. Kazan Tur, Tımıtır'ın Bayat Eli'ne (Makedonya'ya) ilerlemesini durdurmak için ordusuyla Tetil'e (Teselya'ya) yürüdü. Ancak, ordusu sayıca daha üstün olan Tımıtır'la savaşmayıp ilerlemesini durdurdu.

Kazan Tur MÖ 297'de öldü. Kazan Tur'un yerine geçen oğlu Bilip de o yıl hastalıktan öldü. Ardından Kazan Tur'un diğer oğulları Alık Sandır ile Antığ Batur taht kavgasına girdi. Alık Sandır kardeşiyle yaptığı uğruş (mücâdele) sırasında Tımıtır'dan yardım isteyince, Tımıtır Bayat Eli'ne gelerek Antığ Batur'u devirdi. Ardından Alık Sandır'ı öldürerek MÖ 294'te kendini Bayat Eli hanı ötüngedi (ilân etti). Tımıtır'ın soyundan gelen hanlar, MÖ 168'de Roma tabınlığı (hâkimiyeti) altına girinceye kadar Bayat Eli'ni yönettiler.

Bayat Kağanlığı

Bayat Eli Hanlığı

Selük Hanlığı

Selük, MÖ 334'te yirmi üç yaşlarında Büyük Alık Sandır'la birlikte Anadolu'ya gitmişti. MÖ 327'nin sonlarında başlayan Hindistan akını sırasında, Bayat ordusundaki seçkin yaya kolordusu olan Kalkan Taşıyanlar'ın komutanlığına yükseldi. MÖ 324 başlarında Şuşin'de yapılan büyük bir düğünle, Soğdak beyi Sepitmen'in (Σπιταμένης *Spitaménis*) kızı Apama (Ἀπάμα *Apáma*) ile evlendi. Eski Türkçe *sepitmen* † → *sapıtınan*, 'birleştiren' / 'kuran' / 'onaran'; *apama* / *apamu*, 'sonsuzluk' anlamına gelir. Bu evlilikten oğlu ve ardılı I. Antiğ (Ἀντίοχος *Antíochos*) doğdu. Eski Türkçe *ant* / *antiğ*, 'and' (yemin) demektir.

Selük daha sonra Babil ilteberliğine getirildi. Antıkan MÖ 315 yazında Babil'e gelmiş ve Selük onu sıcak bir biçimde karşılamıştı. Ancak ikisi arasındaki ilişki kısa bir süre sonra soğudu. Selük, Antıkan'ın subaylarından birini ona sormadan kıynadı (cezâlandırıldı). Buna öfkelenen Antıkan, Babil bölgesinden elde ettiği geliri kendisine vermesini istedi. Ancak Selük bunu üznedi (reddetti). Daha sonra Antıkan'dan korkarak, 50 atlı ile Mısır'a kaçmak için yola çıktı. Bunu duyan Antıkan, önce Mezopotamya'ya sonra da Suriye'ye kaçan Selük'ün arkasından çeri gönderdi. Selük Mısır'da Butlam'a sığındıktan sonra, Kazan Tur ile Alışğ Bay'ı bilgilendirmek için arkadaşlarını gönderdi. Antıkan artık ilteberlerin en güçlüsüydü. Bunun üzerine Butlam, Alışğ Bay ve Kazan Tur, Antıkan'a karşı bir bağlaş kurdu.

Bağlaşıklar Antıkan'a, kaznağından (hazinesinden) ve topraklarından pay istedikleri bir öneri yaptılar. Levant ile

Suriye'yi Butlam, Kapatuk (Kapadokya) ile İlik'i (Likya) Kazan Tur, Birig'i (Frigya) Alışığ Bay ve Mezopotamya'yı Selük istiyordu. Antıkan bunu üzneyerek (reddederek) MÖ 314 başlarında Suriye'de Butlam'ın üzerine yürüdü. Antıkan bu savaşta yenildikten sonra Mezopotamya ilteberliği Selük'e kaldı. Butlam, Selük'e 800 yaya ve 200 atlı verdikten sonra Selük, dönüş yolunda topladığı çerilerle birlikte 3 bin kişilik bir orduyla MÖ 311 başlarında Babil'e girdi ve kaleyi koruyan Antıkan'a bağlı birliği yendi. Böylece Selük kendi hanlığını kurmuş oluyordu. Ardından, bugünkü İran ve doğusundaki ilteberler Selük'e katıldı. Böylece Selük, İndus Irmağı'na kadar kağanlığın tüm doğu kesimini tabınlığı (İlâkimiyeti) altına almış oldu.

Antıkan MÖ 311 sonlarında Kazan Tur, Alışığ Bay ve Butlam ile barış yapınca, Selük de Antıkan'la anlaştı. Antıkan'ın ordusunda en az 80 bin çeri vardı ve bu, Selük'ün ordusunun bir kaç katıydı. Ancak Antıkan daha sonra Selük'e saldırdı. Kasların kendisine katılmasıyla güçlenen Selük, Butlam'ın da yardımıyla Antıkan'ı yendi. Savaştan sonra Antıkan batıya çekilmek zorunda kaldı. Selük daha sonra, MÖ 307 ya da 305 yılında Dicle kıyısında kendi adını taşıyan bir kent kurarak onu yeni başkenti yaptı. Bu kent, günümüzdeki Bağdat'tır.

Selük, İndus Irmağı'nın batısındaki toprakları savunmak için daha sonra Mar (Maurya) hanı Çandrgupt ile savaştı. Eski Türkçe 'bey' / 'sayın' anlamına gelen *mar*, Sanskritçeye मर्या *morya* olarak dönüşmüştür. Ancak Selük bu savaşta yenilerek geri çekildi. Çandrgupt ile Selük MÖ 303'te bir barış antlaşması yaptılar. Antlaşmaya göre Çandrgupt, İndus'un batısındaki toprakları 500 fil karşılığında aldı ve Selük'ün kızıyla evlendi. Antlaşma

uyarınca Çandrgupt, günümüzdeki Kamboca, Kandahar ve Belucistan illerini de aldı. Böylece iki ülke arasında yalbaral (diplomatik) ilişkiler kuruldu.

Çandrgupt adı, Şan Tar Kut sözlerinden Sanskritçeye dönüşmüştür. Eski Türkçe *şan*; 'san' (saygı), 'ün', 'dağ' ve 'iyi bir nesne' anlamlarına gelir. Eski Uygur belgelerinde kişi adı olarak da geçen Tar, 'yayan' / 'saçan' demektir. Eski Türkçe *şan tar* sözleri, Hintçede चान्द्र *çandr* olarak 'ay' anlamı kazanmıştır. Sanskritçe चान्द्र *çandr* sözü 'ay', 'su', 'parlak' gibi değişik anlamlara gelir. Eski Türkçe *kut* sözü 'uğur', 'mutluluk', 'ülü' (tâlih), 'ağar' (şeref), 'parlaklık', 'görmek' gibi anlamlara gelir. Kut, Sanskritçeye (ve Hintçeye) 'gizli', 'korunan', 'özel' gibi anlamlara gelen कूट *gupt* olarak dönüşmüştür.

Selük, Alışığ Bay ve Kazan Tur birleşerek ordularıyla MÖ 301'de Orta Anadolu'da Antıkan'ın ordusuyla karşı karşıya geldi. Savaşta Selük'ün Şan Tar Kut'tan aldığı filler çok yararlı olmuştu. Savaşta Antıkan öldü. Bu savaş Selük ile bağlaşılan kazandıktan sonra Doğu Anadolu ve Antakya ile Kuzey Suriye'nin denetimi Selük'ün eline geçti. Butlam da Filistin ve Levant'ı aldı. Batı Anadolu ise, Alışığ Bay'a kaldı. Selük daha sonra Antıkan'ın oğlu Tımutır'la barış yaptı. Selük, MÖ 292'de oğlu I. Antiğ'ı doğu illerinin genel ilteberi olarak atadı.

Selük ile Tımutır arasındaki barış, Selük'ün MÖ 294'te Kılık'ı (Kilikya) tutuyamasıyla (fethetmesiyle) sona erdi. Bu sırada Tımutır, Kazan Tur'un oğlu Antiğ Batur'u devirip diğer oğlu Alık Sandır'ı da öldürerek kendini Bayat Eli haru ötüngemişti (ilân etmişti). Tımutır, MÖ 286'da Kılık'a saldırarak ele geçirdi. Ancak Tımutır'ın çerileri yorgundu ve derlerini (ücretlerini) alamıyordu. Selük ise çerilerinin

beğenisini kazanmış olan zengin bir önder olarak tanınıyordu. Selük, Kılık'tan güneye giden yolları kapatarak, Tımtır'ın ordusunu kendisine katılmaya çağırırdı. Bunun üzerine Tımtır'ın çerileri toplu olarak Selük'e katılmaya başladı. Sonunda Tımtır yakalanarak türmeye (hapse) kapatıldı ve birkaç yıl sonra tutsak olarak öldü. Tımtır'ın ölümünden sonra Bayat Eli tahtına oğlu II. Antıkan geçti.

Selük'ün bu dönemdeki sarı (ünvâru) Selük Satır (Σωτήρ *Sotír*) idi. Eski Türkçe *satır* † → *satar* / *satgar*, 'ezen' / 'çiğneyen' / 'sıkıştıran' anlamlarına gelir. Eski Uğur belgelerinde Satgar, kişi adı olarak da geçer. Satır sarını Mısır'da Butlam ve ardılları da kullanmıştır. Alışığ Bay ile Butlam, Tımtır'a karşı Selük'ü desteklemişti. Ancak Tımtır'ın yenilgisinden sonra birlik dağılmaya başladı. Alışığ Bay, Balkanlar ile Batı Anadolu'yu yönetiyordu. Selük daha sonra Batı Anadolu'ya saldırarak MÖ 281'de İlit'te (Lidya) yapılan savaşta Alışığ Bay'ı yendi. Alışığ Bay bu savaşta öldü. Butlam da birkaç yıl önce ölmüştü. Selük, Kapatuk (Kapadokya) bölgesini de ele geçirmeye çalıştı, ancak başarısız oldu. Alışığ Bay'ın komutanlarından Bileter (Φιλέταιρος *Filéteros*), Berkamun (Bergama) ve çevresini bağımsız olarak yönetmeye başladı. Eski Türkçe *bileter* † → *bilgeter*, 'bilgi veren' / 'bilgilendiren' anlamına gelir.

Butlam'ın oğlu Karağun (Κεραυνός *Keraunós*) MÖ 287'de kardeşiyle yaptığı taht kavgasını yitirerek Mısır'dan ayrılıp kaynatası Alışığ Bay'a sığınmıştı. Eski Türkçe *kara□un*, 'karanlık' / 'karaşın' (esmer) anlamına gelir. Alışığ Bay, Selük'le MÖ 281'de yaptığı savaşta öldükten sonra Selük de Karağun'u yakın çevresine almıştı. Selük bu savaştan sonra Balkanlar'ı ele geçirmek için batıya yöneldi. Asya'yı oğlu Antığ'a bırakıp kalan günlerini Balkanlar'daki

Bayat topraklarında geçirmeyi amaçlıyordu. Ancak MÖ 281'de Çanakkale Boğazı'nı geçtikten sonra bugünkü Gelibolu'da Argu adlı bir yerde yolu (kurban) keserken Karağun, topraklarını ele geçirmek amacıyla Selük'ü öldürdü.

Selük'ün öldürülmesinden sonra yerine oğlu Antığ geçti, ancak hanlığı bir arada tutmak oldukça güçtü. Suriye'de hemen bir ayaklanma patlak verdi. Antığ kısa süre sonra babasını öldüren Karağun ile barış yapmak zorundakaldı ve Balkanları terk etti. Anadolu'da bugünkü Kuzey Marmara ve Batı Karadeniz bölgelerini kapsayan Bitin (Βιθυνία *Bitthinía*) ile Kapatuk bölgelerini elinde tutan hanlıkları ele geçiremedi. Eski Türkçe *bitin* † → *bütün*, 'bütün' demektir. Bitinler (Romeyka: Βιθυνοί *Bitthiní*) Balkanlar'dan Anadolu'ya göç etmiş olan bir Türük boyuydu. Bitin Hanlığı, MÖ 376 – MÖ 64 yılları arasında Nikomedia (İzmit) başkentli, İzmit Körfezi, Kadıköy, Sakarya, Düzce ve Bursa'yı kapsıyordu.

Eski Türklerle yakın oğuş (akraba) olan Gallar / Kallar (Keltler) MÖ 278'de Anadolu'ya girmişti. Eski Türkçe *kal*; 'güçlü', 'yaşlı', 'olgun' ve 'çılgın', 'deli' gibi anlamlara gelir. Sonraki on yıl içinde Anlara (Romeyka: Ἀγκυρα *Angira*) ile çevresindeki bölgeye yerleşmişlerdi ve çevredeki topraklara akınlar yapıyorlardı. Ankura, günümüzdeki Ankara kentidir. Eski Türkçe *ankura* † → *enpire*, 'eğik' / 'bükük' anlamına gelir. Bu söz Romeykaya ve Yunancaya 'çapa' demek olan ἄγκυρα *angira* olarak dönüşmüştür.

Antığ MÖ 275'te Gallarla yaptığı savaşta filleri kullanarak onları yendi. MÖ 275'in sonunda, Mısır ile sorun olan Kovılı Sır (Κοιλὴ Συρία *Koili Siría*) savaşa yol açtı. Kovılı Sır bugünkü Güney Suriye'ye verilen addı. Eski

Türkçe *kovılı*, 'oyuklu' demektir; bu söz Romeykaya ve Yunancaya 'oyuk' demek olan *κοιλὴ* *koili* olarak dönüşmüştür. Eski Türkçe 'parlaklık' / 'cılâ' anlamlarına gelen *sır*, Romeykaya *Συρία* *Siría* olarak dönüşmüş ve günümüzdeki Suriye'ye adını vermiştir. Dolayısıyla Kovılı Sır, 'oyuklu sır' / 'oyuklu parlaklık' demektir. Bu adın, Suriye'deki büyük çölünün görüntüsünden dolayı verilmiş olması gerekiyor.

Kovılı Sır, sürekli olarak Mısır'daki Butlam Hanlığı'nın saldırısı altındaydı. Selük Hanlığı ise buradaki tabinlığını korumaya çalışıyordu. Bugün Şam (Eski Türkçe *çam* / *şam*, 'parlak' demektir) olarak adlandırdığımız Tamişkı (*Δαμάσκο* *Damásko*) gibi sınır kentleri ara sıra el değiştirse de, başlarda iki hanlık arasındaki sınır genel olarak değişmemişti. Eski Türkçe 'yanmak' / 'tutuşmak' anlamına gelen *tammak* kılığsından (filinden) türev olan *tamişkı*, 'yanma' / 'tutuşma' anlamına gelir. Tamişkı adı, Arapçaya *Dimaşk* olarak geçmiştir. Antığ, ilk saldırısında Butlamlıların Suriye kıyılarındaki ve Güney Anadolu'daki topraklarını ele geçirdi. Ancak II. Butlam bu bölgeleri MÖ 271'de yeniden ele geçirerek, tabinlığını (hâkimiyetini) Kılık (Kilikya) ile Karı (Karya) bölgelerinin çoğuna kadar genişletti.

Antığ'ın en büyük oğlu Selük, doğuda MÖ 275'ten MÖ 267'ye kadar ilteber olarak görev yapmıştı. Ancak Antığ, oğlunu ayaklanma suçlamasıyla ertesi yıl ölüm kıyınına (cezasına) çarptırdı. MÖ 262 dolayında, Berkamun'un (Bergama) büyüyen gücünü pusat (silah) zoruyla kırmaya çalıştı, ancak yenilgiye uğradı ve kısa bir süre sonra öldü. MÖ 261'de yerine ikinci oğlu II. Antığ geçti. Butlam Hanlığı'yla Suriye üzerine olan gerilim ortadan

kalkmamıştı. Kısa bir süre sonra Suriye savaşları yeniden başladı.

Bayat Eli Hanlığı da, Butlam hanı II. Butlam'ı Ege'den çıkarmaya çalışıyordu. II. Antığ, Bayat Eli hanı II. Antıkan'la bir antlaşma yaparak Anadolu'daki Butlam topraklarına bir saldırı başlattı. Bayat Eli donanması MÖ 261'deki Koş (Κωσ Κοs) Savaşı'nda Butlam donanmasını yenerek deniz gücünü arılttı (zayıflattı). Eski Türkçe *koş*, 'çift' demektir; ada ince bir kıstakla çift gibi gözüktüğü için bu ad takılmış olmalıdır. II. Butlam Anadolu'da toprak yitirirken II. Antığ Belet, (Milet) ve Apış'ı (Efes) geri aldı. İki hanlık arasındaki tartışmalı bölge olan Kovulu Sır, Butlam Hanlığı'nın elinde kaldı. II. Butlam MÖ 257'de Suriye'deki Selük topraklarına bir kez daha saldırdı. MÖ 253'te Bayat Eli'ndeki ayaklanmalar nedeniyle Bayat Eli hanı II. Antıkan savaştan çekilince, II. Antığ, II. Butlam'la barış yapmak zorunda kaldı.

Barış antlaşmasının bir parçası olarak II. Antığ, karısı Alatık'tan (Λαοδίκη *Laodiki*) boşanarak II. Butlam'ın kızı Berinik (Βερενίκη *Berenika*) ile evlendi. Eski Türkçe *alatık*, 'benli'; *berinik* † → *bürünük*, 'bürülü' / 'bürünmüş' demektir. Bu evlilikten doğan çocukların Selük tahtına geçmesi amaçlanıyordu. Boşanmadan sonra II. Antığ, Alatık'a Anadolu'da birçok bark (mülk) ve toprak verdi. Alatık çok güçlü ve yögesel (politik) olarak etkin bir kişiydi ve yeniden hatun (kraliçe) olmak için sayısız dalavere yatı.

MÖ 246'da II. Butlam'ın ölümünden sonra II. Antığ, Berinik ile yeni doğan bebeğini Antakya'da bırakarak yeniden Alatık'la yaşamaya başladı. Ancak kısa bir süre

sonra II. Antıĝ birdenbire ölünce, Alatık onu aĝulamakla (zehirlemekle) suçlandı. Ardından taht kavgası başladı. Berinik Antakya'yı elinde tuttuĝu için başlangıçta daha iyi bir konumdaydı. Ancak oĝlu Antıĝ henüz daha bebektir. Alatık bu arada en büyük oĝlu Selük'ü han ötüngedi (ilân etti) ve II. Antıĝ'ın ölüm döşeğindeyken önceki arkusunu (kararnı) bozduĝunu ve yerine Selük'ü terken tegin (veliaht prens) atadıĝını öne sürdü.

Berinik, yeni Butlam hanı olan kardeşi III. Butlam'dan Antakya'ya gelip oĝlunu tahta çıkarmasına yardım etmesini istedi. Butlam kız kardeşini desteklemek için Mısır'dan yola çıktı, ancak Antakya'ya ulaştığında Berinik ile bebeĝi çoktan öldürölmüştü. Buna çok öfkelenen Butlam, yeni taç giyen II. Selük'e savaş açarak yeni bir Suriye savaşı başlattı. III. Butlam Suriye ve Anadolu'da II. Selük'e karşı büyük yengişler (zaferler) kazandı, kısa bir süreliğine Antakya'yı ele geçirdi ve Babil'e kadar ulaştı. III. Butlam, MÖ 241'de yapılan barış sonunda Suriye'nin kuzey kıyısında yeni topraklar elde etti.

Alatık MÖ 239'da Selük'ten küçük kardeşi Antıĝ'a atabeylik (naiplik) vermesini ve Anadolu'daki Selük topraklarını yönetmesini istedi. Selük'ün bunu onaylamasından sonra Antıĝ, hemen bağımsızlıĝını ötüngedi (ilân etti). İki yıllık bir çıkmazdan sonra kardeşler MÖ 237'de savaşa başladı. Savaşı Antıĝ kazandı, Selük ise carını zor kurtardı. Bunun üzerine Selük, Torosların ötesindeki bölgeyi kardeşine terk ederek barış yapmak zorunda kaldı.

MÖ 4. yüzyılda Orta Asya'daki Seyhun ile Ceyhun ırmakları arasında yaşayan Part boyu, MÖ 3. yüzyılın başlarında yavaş yavaş güneye doĝru göçerek, Hazar Denizi'nin güneydoĝu kesimindeki bugünkü Karasan

(Horasan) bölgesi ile Güney Türkmenistan'a yerleşmeye başlamıştı. Part, Eski Türkçe 'kırmak', 'parçalamak', 'yaramak' demek olan *bartmak* / *partmak* / *bertmek* sözünden gelir ve 'kıran', 'parçalayan', 'yaralayan' demektir. Bölge o dönemde Selük Hanlığı'nın yönetimi altındaydı. MÖ 250'de Yarsığ önderliğindeki Part boyu, Astana'yı (bugünkü İran'daki Kuçan kentinin bulunduğu yer) ele geçirdi. Eski Türkçe *astana* / *astgan*, 'alçak' anlamına gelir. Birkaç yıl sonra MÖ 247 dolayında Yarsığ, kendi kurduğu ve kendi adını vererek başkenti yaptığı Yarsığ kentinde han olarak taç giydi. Eski Türkçe *yarsıg*, 'ayrı düşmüş' demektir. Bunun üzerine II. Selük Partlara karşı bir saldırı başlattı, ancak yenildi. Böylece Selük Hanlığı'nın Orta Asya'daki toprakları Partların eline geçti.

Bu sırada Batı Anadolu'daki Berkamun (Bergama) hanlığı I. Atalığ (Ἄτταλος *Áttalos*) yönetiminde güçlenmeye başlamıştı. Bir süre sonra Atalığ ile Antığ karşı karşıya geldi ve MÖ 230'larda ikisi arasında savaşlar başladı. Atalığ, yapılan dörtlü savaşta da kazandı. II. Selük MÖ 237'den sonra topraklarını genişletmek ve Babil'deki ayaklanmaları bastırmakla uğraştı. MÖ 227'de Anadolu'yu geri almak için Atalığ'a karşı saldırı timerlerine (hazırlıklarına) başladı. Ancak, MÖ 225'te atından düşerek öldü.

II. Selük'ten sonra yerine oğlu Alık Sandır geçerek, III. Selük sarı aldı. İki yıldan kısa süren hanlığı sırasında (MÖ 225 - 223), Anadolu'da Atalığ'la yaptığı savaşta başarılı olamadı. Daha sonra kendi çerileri onu öldürdü. III. Antığ kardeşinin yerine tahta çıktığında ülke dağınık bir durumdaydı. Kısa bir süre sonra Mada ile Bar (Elam) ilteberleri (vâlileri) ayaklandı. III. Antığ ayaklanmaları bastıracağına, Suriye'de Butlam Hanlığı'na saldırı başlattı. Ancak bu

savaş başarısızlıkla sonuçlandı. Bunun ardından doğuya giderek MÖ 221’de ayaklanmaları bastırdı. Antiğ MÖ 219’da yeni bir Suriye savaşı başlatarak Levant’taki kentleri geri aldı. Ancak MÖ 217’de yapılan savaşta, IV. Butlam Antiğ’ı bozguna uğrattı. Antiğ daha sonra Arabistan kıyılarına bir saldırı düzenledi. MÖ 205/204’te Butlam tahtına bebek yaştaki V. Butlam çıkarıldı. III. Antiğ, Butlam Hanlığı’nın arılmasından (zayıflamasından) yararlanarak bir kez daha Suriye ve Levant’a saldırdı. Ardından Batı Anadolu’ya saldırılarda bulundu.

MÖ 200’de Bayat Eli (Makedonya) ile savaşan Berkamun (Bergama) ile Arutu (Póδος Ródos) hanlıkları Roma’dan yardım istedi. Eski Türkçe *arntı / arutu*, ‘tüm’ / ‘bütün’ demektir. Bu çağrıya yanıt olarak Romalılar Bayat Eli’ne bir ordu göndererek saldırıya geçti. MÖ 196’ya kadar süren savaş sonunda Roma, Bayat Eli’ni yenerek savaş tölecisi (tazminatı) ödemeye ve Roma’nın bağlaşı (müttefiki) olmaya zorladı. Bu sırada Antiğ, Butlam Hanlığı ile savaşıyordu. Selük ordusu, Butlam ordusunu MÖ 201’de yenerek MÖ 198’de Kovulu Sır’ı ele geçirdi. MÖ 195’te Antiğ’ın kızıyla IV. Butlam’ın evlenmesi yoluyla barış yapıldı. Böylece Antiğ, Anadolu’daki sorunlardan kurtularak Avrupa’ya yönelecekti.

Bu sırada, İkinci Pön Savaşı’nda Roma’ya karşı savaşan Kartacalı Hannibal, Kartaca’dan bugünkü Lübnan’daki Tura kentine kaçtı ve oradan Antiğ’ın Apış’taki (Efes) sarayına sığındı. Antiğ MÖ 192’de 10 bin kişilik bir orduyla Bayat Eli topraklarına girdi. Ancak MÖ 191’de Romalılar onu bozguna uğratarak Anadolu’ya geri çekilmeye zorladı. Ardından Birleşik Roma-Arutu (Rodos) donanması, Hannibal’ın komuta ettiği Selük donanmasını Ege Denizi’nde

yendi. Bu sırada Selük ordusu Batı Anadolu'da Roma-Berkamun (Bergama) ordusuyla savaşıyordu. Savaşı Roma-Berkamun ordusu kazanınca, Antığ geri çekilmek zorunda kaldı. Savaş sonunda yapılan antlaşmaya göre Antığ savaş tölecisi (tazminatı) olarak 15 bin talent (450 ton) gümüş ödeyerek Toros Dağları'nın batısındaki ve kuzeyindeki topraklarını terk etti. Yitirilen Selük topraklarını Arutu ile Berkamun hanlıkları paylaştı. III. Antığ, MÖ 187'de bugünkü Güneybatı İran'da bir tapınakta öldürüldü. Yerine oğlu IV. Selük tahta çıktı.

IV. Selük, III. Antığ'ın eşi Alatik'tan doğan ikinci oğluydu. Selük-Roma Savaşı'nın başlamasına yakın, babası Selük'ü günümüzdeki Gelibolu'da bulunan Alışığbay kenti ve çevresinin başına getirdi. Savaşın patlak vermesi üzerine Selük kendi birliklerine komuta ederek Berkamun'u kuşattı, ancak başarısız oldu. Ardından, günümüzde Foça olarak adlandırdığımız Boka (Φώκαια *Fókaya*) kentini aldı. Eski Türkçe *boqa* / *boka* / *buka*, 'boğa' demektir. Selük'ün yönetimi üzerine pek bilgi bulunmuyor. Selük Hanlığı'nın önde gelen saray görevlilerinden İliğ Tar (Ηλιοδωρος *İliódoros*) MÖ 175'te bilinmeyen bir nedenle IV. Selük'ü öldürdü. Eski Türkçe *iliğ* / *eliğ*, 'bey' / 'yönetici'; *tar*, 'dar' / 'az bulunan' demektir. İliğ Tar, IV. Selük'ün beş yaşındaki oğlu IV. Antığ'ı tahta çıkararak onun atabeyliğini (naipliğini) yükledi.

III. Antığ Romalılara yenildikten sonra MÖ 188'de yapılan barış antlaşmasına göre oğlu Apıyan'ı (Επιφανής *Epifanís*) Roma'ya tutu (rehine) olarak göndermişti. Eski Türkçe *apıyan*, 'koruyan' / 'savunan' demektir. III. Antığ'ın MÖ 187'de ölmesinden sonra IV. Selük, kardeşi Apıyan'ı kendi en büyük oğlu ve ardılı Tımtır'la (Διμήτριος

Dimítrios) değiştirmişti, şunkü Roma bir han oğlunun tutu olmasını istiyordu. Değişim MÖ 178'den önce gerçekleşmişti. Apıyan yeğeni Antığ tahta çıktıktan dört ay sonra ülkesine dönerek İliğ Tar'ı öldürdü ve kendisini yeğeni ile eş han ötüngedi (ilân etti). V. Antığ sanı alan Apıyan, yaklaşık beş yıl sonra yeğenini öldürttü.

V. Antığ Roma ile iyi ilişkiler kurmaya özen göstererek MÖ 173'te Roma'ya bir elçi gönderdi ve barış antlaşmasından sonra ödenmesi geleyen tölecın (tazminatın) bir bölümünü ödedi. Daha sonra Roma ile bir dostluk ve bağlaş (ittifak) antlaşması yaptı. Mısır'daki Butlam Hanlığı, Kovılı Sır'ın geri almak için MÖ 170'te Selük Hanlığı'na savaş açtı. Ancak Antığ saldırıyı önceden öğrenmiş ve ordusunu savaşa timemişti (hazırlamıştı). Yapılan savaşta Butlamlılar büyük bir bozguna uğradı. Selük ordusu daha sonra Mısır'ı ele geçirerek VI. Butlam'ı tutsak aldı.

Butlam Hanlığı'nın bağlaşığı (müttefiki) olan Roma, bu sırada Balkanlar'daki Bayat Hanlığı ile savaştaydı. V. Antığ, Roma'nın tepkisini çekmemek için VI. Butlam'ın Memfis'te göstermelik bir han olarak yönetmesine boşu (izin) verdi. Selük ordusunun Mısır'dan çekilmesinden sonra Alık Sandır (İskenderiye) kenti, VI. Butlam'ın kardeşini han olarak seçti. Butlam kardeşler daha sonra uzlaşarak Mısır'ı birlikte yönetmeye başladılar. V. Antığ MÖ 168'de Mısır'a ikinci bir saldırı başlattı. Ayrıca Kıprı'ı (Kıbrıs) ele geçirmek için bir donanma gönderdi. Ancak Roma'nın savaşla keynemesi (tehdit etmesi) üzerine donanmasını geri çekti.

V. Antığ MÖ 164'te öldükten sonra yerine küçük oğlu dokuz yaşındaki VI. Antığ geçti ve komutanlardan Alışığ (Λυσίας *Lysías*) genç hanın atabeyi oldu. Selük Hanlığı'nın başında bir çocuğun bulunması daha çok içine gelen Roma,

IV. Selük'ün oğlu vetahtınyasal ardılı 22 yaşındaki Tımutır'ı özgür biralamayı üzüyordu (reddediyordu). Bu dönemde, Yahudiye'deki Yahudi ayaklanması bastırılmaya çalışıldı ve sonunda bir uzlaşmayla varıldı. Ancak Selük ordusu ayrılmadan önce Kudüs'ün duvarlarını yıktı. Roma, Selük Hanlığı'nın yapılan antlaşmanın çok üzerinde savaş gemisi ve fil bulundurduğunu duyunca, kentleri dolaşmak için bir Roma elçisi gönderdi. Alışış, Romalılara karşı çıkmak için hiç bir tepki gösterememişti. Buna çok öfkelenen Selük toplumu, Roma elçisini MÖ 162'de öldürdü.

Bu sırada Tımutır da Roma'dan kaçıp ülkesine dönmüştü. Bunun olayın ardından Tımutır han seçilerek tahta çıktı ve VI. Antığ ile atabeyi Alışış'ı öldürttü. Tımutır MÖ 160'ta Yahudiye'ye ordu gönderip, sürmekte olan Yahudi ayaklanmasını bastırarak ayaklanmanın önderi Yehuda Makkabi'yi öldürttü ve bölgeyi denetim altına aldı. Partlara karşı Mada'yı (bugünkü Güney Azerbaycan'ı) savunan Selüklü ilteberlerinden Tımark (Τίμαρχος *Tímarkos*) bağımsızlığı'nı ötüngeyince (ilân edince), Tımutır MÖ 160'ta ona saldırarak yendi ve öldürdü. Eski Türkçe *tımark* / *tımırık* † → *tamırık* † → *tenirik*, 'demir gibi' / 'güçlü' anlamına gelir.

Bu sırada, IV. Antığ'ın oğlu olduğunu öne süren Alık Sandır Bala (Ἀλέξανδρος Βάλας *Aléksandros Bálas*), Roma'nın desteğiyle bugünkü Akka'da hanlığını ötüngedi (ilân etti). Eski Türkçe kişi adı olarak da kullanılan *bala*, 'çocuk' demektir. Selük Hanlığı böylece bir iç savaşa sürüklendi. Alık Sandır Bala, MÖ 150'de Tımutır'ı yenerek öldürdü ve tek başına han oldu. Ardından Antakya'yı ele geçirerek, Tımutır'ın karısı ve büyük oğlu ile tüm saray görevlilerini öldürttü. Butlam harı VI. Butlam'ın kızı Kalığ Batır (Kleopatra) ile evlenerek, Mısır'la bağlaş (ittifak)

kurdu. Bu arada Partlar, MÖ 148'de Mada'yı ele geçirdi. Elam ile Bar'ın (bugünkü Güneybatı İran) Selüklü ilteberleri bağımsızlıklarını ötüngedi, ancak kısa süre sonra Partlar buraları da ele geçirdi ve Hazar Denizi kıyılarına kadar Selüklü topraklarını tuttydılar (fethettiler). MÖ 147'de ise Babil kapılarına dayandılar. Partların bu ilerleyişi karşısında Alık Sandır hiç bir nerse (şey) yapamadı.

Daha önce kaçarak canını kurtarmış olan Tımtır'ın küçük oğlu II. Tımtır MÖ 147'nin başlarında, Girit (Κρήνη *Krítē*) paralı çerileriyle ülkesine geri dönerek Kovılı Sır'ın büyük bir kesimini ele geçirdi. Eski Türkçe *kirit* (girit), 'kilit' / 'anahtar' demektir. Bu sırada Alık Sandır Kılık'ta bir ayaklanmayı bastırmakla uğraşıyordu. Butlam hanı VI. Butlam, Alık Sandır'ı desteklemek için MÖ 145'te Suriye'ye saldırarak kıyıdaki tüm Selük kentlerini ele geçirdi. Ancak kısa bir süre sonra Butlam, Alık Sandır'ın kendisini öldürmeyi tasarladığını duyunca kızı Kalığ Batır'ı bu kez II. Tımtır'la evlendirdi ve Alık Sandır'ın üzerine yürüyerek Antakya'yı ele geçirdi. Alık Sandır ordusuyla Kılık'tan dönünce, VI. Butlam ile II. Tımtır'ın birleşik ordusuyla yaptığı savaşta yenilerek Arabistan'a kaçtı. Ancak orada öldürülerek kellesi Butlam'a gönderildi. Savaşta yaralanan Butlam üç gün sonra öldü. Tımtır böylece Selük Hanlığı üzerinde tam bir denetim kurarak, o yılın sonlarına doğru Butlam ordusunu ülkesinden kovdu.

Ancak kısa bir süre sonra yeni sorunlar ortaya çıktı. II. Tımtır, Butlam ordusunu kovduktan sonra başkarak (ekonomik) nedenlerden dolayı Selük ordusunun sayısını büyük ölçüde azaltmıştı. Alık Sandır'ı desteklediği için Antakya kentini ağır bir biçimde kıynadı (cezâlandırdı). Kent yurttaşlarını pusatsızlandırdıktan sonra, Giritli çeriler

kadınlarla çocuklar da içinde olmak üzere direnenlerin hepsini öldürdü. Bunun üzerine Antakyalılar ayaklanarak Tımutır'ın sarayını kuşattı. Kentte yeniden denetim sağlandı, ancak bu arada kentin büyük bir bölümü yakılıp yıkıldı. Arabistan'a kaçan Alık Sandır'ın sengünlerinden (generallerinden) Tayıtıt (Διόδωτος *Diódotos*), orada Alık Sandır'ın bebek yaştaki oğlu VII. Antığ'ı han ötüngedi (ilân etti). Eski Türkçe *tayıtıt*, 'caydırmış' anlamına gelir. Ordudan çıkarılan ya da paralarını alamayan Selüklü çerilerinin çoğu daha sonra Tayıtıt'a katıldı. Tımutır, Tayıtıt ile yaptığı savaşta yenilerek Antakya'yı ona kaptırınca, başkenti Antakya yakınlarındaki Selük kentine taşıdı.

VII. Antığ MÖ 142 ya da MÖ 141'de ölünce, Tayıtıt kendini han ötüngedi. Böylece Selük Hanlığı ikiye bölünmüş oldu. II. Tımutır MÖ 138'de Partların ele geçirdiği toprakları geri almak için doğuya gitti. Başlangıçta savaşlarda başarılı oldu, ancak daha sonra yenilerek tutsak alındı. Böylece Mezopotamya da Partların eline geçmiş oldu. Tımutır'ın yerine kardeşi VIII. Antığ geçti ve bu kez Kalığ Batır'la (Kleopatra) o evlendi. Tımutır'ı öldürmeyen Part kağanı Bitru Atad (Μιθραδάτης *Mithradátis*), onu kızı Antı Küniğ (Ροδογούνη *Rodogúni*) ile evlendirdi. Eski Türkçe *bitru*/*bitruğ*/*bitrik*/*bütriük*, 'komutan'; *atad*, 'atayan' demektir. Dolayısıyla Bitru Atad, 'komutan atayan' anlamına gelir. Eski Türkçe *arıtı*, 'tümüyle' / 'kesinlikle'; *küniğ*, 'kıskaç' anlamına gelir. Antı Küniğ, 'kesinlikle kıskaç' anlamına gelir. Tımutır iki kez kaçmaya çalışmasına karşın, Bitru Atad ona yine de iyi davranmıştı.

Bitru Atad, MÖ 132'de ölünce, yerine oğlu II. Burat (Φράτες *Frátes*) geçti. Eski Türkçe *burat*; 'buhar yayan', 'güzel kokan' anlamlarına gelir. (Fırat Irmağı'nın adı da bu sözden gelir). VIII. Antiğ, MÖ 130'da Part Kağanlığı'nın genişlemesini engellemek için savaş açtı ve Partlarla yaptığı üç savaştan sonra Babil'i geri aldı. Bu dönemde doğu Part sınırına da Orta Asya'daki Saklar saldırıyordu. Selük ordusu, kışı Part topraklarında geçirdikten sonra Antiğ, Part kağanı Burat ile görüşmelere başladı. Kazandığı yengiştten (zaferden) sonra kendine güveni artan Antiğ, Tımtır'ın özgür bırakılmasını, tüm yitirilen toprakların geri verilmesini ve Partların kendisine artut (haraç) ödemesini istiyordu.

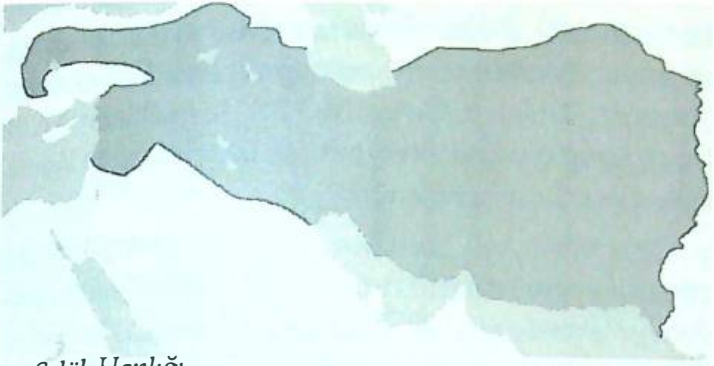
Buna çok öfkelenen Burat, görüşmeleri keserek savaşa timenmeye (hazırlanmaya) başladı. Ancak bu arada, iki kardeşin bir iç savaş başlatacağını umarak Tımtır'ı özgür bıraktı. Antiğ, Ekbatana toplumunu kendi çerilerinin bakım giderlerini ödemeye zorlamış ve Selük çerileri birçok kez kent toplumuna saldırıda bulunmuştu. Burat, MÖ 129 başlarında Selük ordusuna saldırdığında, Ekbatana yurttaşları Burat'ı destekledi. Antiğ, savaşta yenilerek öldürüldü ve böylece Burat (Fırat) Irmağı'nın doğusundaki Selük tabınlığı (hâkimiyeti) sona ermiş oldu.

Tımtır, kardeşinin ölümünden sonra tahtını geri aldı. Ancak artık Selük Hanlığı eski görkemini yitirmişti. Bu sırada Butlam Hanlığı'nda VIII. Butlam ile kız kardeşi II. Kalığ Batır (Kleopatra) arasında udak (iktidar) kavgası başlamıştı. II. Tımtır MÖ 128'de II. Kalığ Batır'ı desteklemek için Mısır'a bir akın düzenledi. Ancak Butlam ordusu VIII. Butlam'a bağlı kalarak Tımtır'ı geri püskürttü. Tımtır'a bilenen Butlam, Alık Sandır'ın oğlu olduğunu öne

sürdüğü Alık Sandır adlı birini donatarak Tımıtır'la savaşıması için gönderdi. Tımıtır, hanlığının geri kalanını II. Alık Sandır'a karşı yavaş yavaş toprak yitirdiği savaşlarla yunladı (harcadı). MÖ 126'da Şam'daki bir savaşta yenildi. Kaçarken bir gemide yakalanarak öldürüldü.

II. Alık Sandır büyük bir orduyla Selük kentini ele geçirdi. MÖ 125'te sonra Kılık (Kilikya) ile hanlık topraklarının büyük bir kesimini tutyadı (fethetti). Kalış Batır (Kleopatra), II. Alık Sandır'ın hanlığını tanımayıp, ülkenin yöneticisinin kendisi olduğunu savundu. II. Tamıtır'dan olan büyük oğlu V. Selük kendini han ötüngeyince, kendi oğlunu öldürttü. Ancak ülke toplumu bir kadını han olarak görmek istemediğinden, II. Tımıtır'dan olan küçük oğlu IX. Antığ'ı ortak han ötüngedi. Bu sırada Butlam hanı VIII. Butlam, II. Alık Sandır'dan desteğini çekerek IX. Antığ'ı desteklemeye başladı. Butlam ordusunun desteğindeki Antığ, II. Alık Sandır'a savaş açtı. MÖ 123'te yapılan son çarpışmada II. Alık Sandır'ı yenerek öldürdü.

VIII. Antığ'ın anadan kardeşi ve amcası VII. Antığ'ın'ın oğlu olan IX. Antığ'ı, annesi Kalış Batır daha önce bugünkü Balıkesir'e sürgüne göndermişti. IX. Antığ MÖ 116'da sürgünden dönünce, iki kardeş arasında iç savaş başladı. İki kardeş daha sonra ülkeyi kendi aralarında paylaştılar. IX. Antığ'ın MÖ 96'da ölümünün ardından toprakları oğuları VI. Selük, III. Tımıtır, X. Antığ ve I. Bilip arasında bölündü. VI. Selük MÖ 96'da yapılan bir savaşta amcası X. Antığ'ı öldürdü. X. Antığ'ın yerine oğlu XI. Antığ geçti. Böylece Selük toprakları bölünerek paramparça oldu. Daha sonra Roma, MÖ 63 dolayında Selük topraklarını tabınlığı (hâkimiyeti) altına aldı.

Selük Hanlığı

Küçülen Selük Hanlığı

Berkamun Hanlığı

Büyük Alık Sandır'ın sengünlerinden (generallerinden) Alışğ Bay (Λυσίμαχος *Lysimachos*), Batı Anadolu'da Berkamun (Bergama) ve çevresini yönetmeye başlamıştı. Ancak Selük hanı I. Selük, MÖ 281'de Alışğ Bay'ı yenerek öldürdü. Berkamun'u ardından, Alışğ Bay'ın komutan-

larından Bileter (Φιλέταρος *Filéteros*), yönetmeye başladı. Bileter'in MÖ 263'te ölümü üzerine, yeğeni I. Ömen (Εὐμένης *Euménis*) onun yerine geçti. Eski Türkçe *ömen*, 'düşünen' demektir. Ömen, MÖ 261'de ayaklanıp Selük hanı I. Antiğ'ı yenerek Berkamun'un bağımsızlığını kazandı ve topraklarını genişletti.

Oğlu olmayan Ömen'den sonra MÖ 241'de yerine amcasının oğlu Atalığ (Ἀτταλος *Attalos*) geçti. Atalığ, Anadolu'ya girerek yerel hanlıkları artuta (haraca) bağlayan Gallara (Keltlere) saldırarak yendi. Gallara karşı kazanılan ilk yengiden (zaferden) birkaç yıl sonra, Selük hanı Antiğ, Gallarla birleşerek Atalığ'a saldırdı. Ancak Atalığ, Selüklülerle Galları yenerek Toros Dağları'nın kuzeyindeki tüm Selük topraklarını ele geçirdi.

Atalığ'ın MÖ 197'de ölmesinden sonra yerine oğlu II. Ömen geçti. II. Ömen, Roma-Selük savaşında Roma'ya yardım etti. Daha sonra MÖ 183'te Bitin Hanlığı ile savaşa girerek yenildi. Ancak MÖ 188'de Roma'nın desteğiyle Bitin Hanlığı'nı yendi. Roma Anadolu'yu bağlaşıkları Arutu (Rodos) ve Bekamun (Bergama) arasında bölerek her iki hanlığın da bölgede güçlü olmasını engelledi. Ömen'in sağlığı bozulmaya başlayınca kardeşi Atalığ MÖ 160 yılında eş han olarak tahta çıktı. Ömen MÖ 158'de öldükten sonra, oğlu Atalığ küçük yaşta olduğu için II. Atalığ tahtta kaldı. Atalığ MÖ 138'de ölünce, tahta yeğeni III. Atalığ geçti.

III. Atalığ'ın Barkamun'u yönetmeye pek ilgisi yoktu. Oğlu olmadığı için tutrusunda (vasiyetinde) hanlığı Roma'ya bıraktı. Ancak Berkamun'daki herkes Roma'nın tabiriğini (hâkimiyetini) onaylamadı. II. Ömen'in oğlu olduğunu öne süren biri MÖ 131'de bir ayaklanma başlatarak III.

Ömen olarak tahta çıktı. Ancak Roma, ayaklanmayı MÖ 129'da bastırarak Berkamun topraklarını Bunat ile Kapatuk hanlıkları arasında paylaştırdı.

Berkamun Hanlığı

Kapatuk Hanlığı

Büyük Alık Sandır'ın Anadolu'yu tutyağı (fethi) sırasında Elam Kağanlığı yıkılınca, Elam ilteberi (vâlisi) Anğ Orudu (Ἀριαράθης *Ariaráthis*) MÖ 331'de Kapatuk (Kapadokya) bölgesinde kendini han ötüngedi (ilân etti). Eski Türkçe *orudu* $\text{𐰽} \rightarrow \text{orda}$, 'saray' demektir. Anğ Orudu, Büyük Alık Sandır'a boyun eğmemişti. Kapatuk daha sonra MÖ 323'te Anğ Orudu'yu öldüren Butan komutanı Ömen'e verildi. Ömen, MÖ 321'de değiştirildi ve Kapatuk'u yerel yöneticiler yönetmeye başladı. Anğ Orudu'nun yeğeni II. Anğ Orudu, MÖ 280'de Kapatuk'u Selük Hanlığı'na bağlı olarak yönetmeye başladı. Oğlu III. Anğ Orudu (MÖ 255 - 220), kendini han ötüngeyerek Selük Hanlığı'na karşı çıktı ve topraklarını genişletti.

III. Arığ Orudu'nun oğlu IV. Arığ Orudu, (MÖ 220 - 163) Selük hanı III. Antığ'ın kızıyla evlenip, ona Roma'ya karşı yardım ederek gücünü pekiştirdi. OĞlu V. Arığ Orudu (MÖ 163 - 130), kardeşiyle yaptığı taht kavgasını yitirerek Roma'ya kaçı. Roma MÖ 157'de Kapatuk Hanlığı'nı ki kardeş arasında böldü. V. Arığ Orudu, Berkamun Hanlığı'nun desteğiyle MÖ 156'da kardeşini yenerek tek başına han oldu. MÖ 130'da ölmesi üzerine tahta oğlu VI. Arığ Orudu (MÖ 130-116) geçti. Dayısı Bunat (Pontos) hanı V. Bitru Atad, Kapatuk'u denetimi altına almak için kızını V. Arığ Orudu ile evlendirdi. V. Bitru Atad'ın oğlu VI. Bitru Atad daha sonra VI. Arığ Orudu'yu öldürttü.

Tahta daha sonra VI. Arığ Orudu'nun oğlu VII. Arığ Orudu geçti, ancak kısa bir süre sonra öldürüldü. Bu arada Roma olaya karışarak, Kapatukluların MÖ 95'te Arığa Barsan'ı (Ἀριοβαρζάνης *Ariobarzánis*) kendilerine han olarak seçmelerini sağladı. Eski Türkçe *barsanmak*, 'varmak istemek' demektir. Arığa Barsan, 'arıya (temizliğe) kutsallığa varmak isteyen' anlamına gelir. Kapatuk böylece Roma'nın koruması altına girdi. I. Arığa Barsan topraklarını genişletti. Kapatuk toprakları daha sonra MÖ 17'de Roma ilteberliği (eyaleti) konumuna getirildi.

Bunat Hanlığı

Eski Türkçe *bunad / mungad*; 'hayret etmek', 'şaşmak', 'hayran kalmak' anlamlarına gelir. Eski Anadolu Türkleri Karadeniz'i 'şaşan deniz' anlamına gelen "Bunat Talay" olarak adlandınyordu. Bu söz daha sonra Romeyka diline Πόντος Θάλασσα *Póntos Thálassa* olarak dönüştü. Eski Türkçe *talay*; 'deniz', 'okyanus' demektir. Bu söz Romeyka

diline θάλασσα *thálassa* (deniz) olarak dönüşmüştür ve Yunancada da böyle söylenir. Ancak Batılı sözde dilbilimciler *póntos* sözünün 'deniz' anlamına geldiğini öne sürerler. Oysa Romeyka dilinde ve Yunancada *póntos* sözünün hiç bir anlamı yoktur. Yunanlılar Karadeniz'i Μαύρη Θάλασσα *Máври Thálassa* (Kara Deniz) olarak adlandırırlar.

Geçmişte Bunat (Pontos) Hanlığı adında bir hanlık hiç olmadı. Dolayısıyla bu hanlığın adı bilinmiyor. Bu hanlığı "Pontos" olarak adlandıranlar Batılılardır. Yunanlılar da bugün Türkiye'nin Doğu Karadeniz bölgesini Πόντος *Póntos* olarak adlandırırlar. Oysa "Pontos", Orta Karadeniz bölgesidir. Doğu Karadeniz bölgesi ise daha önce, Batılıların "Pers İmparatorluğu" dedikleri Elam Kağanlığı'nın Kapatuk (Kapadokya) ilteberliğinin (vâliliğinin) bir parçasıydı. Bunat Hanlığı'nı, daha önce Kapatuk bölgesinin Elam ilteberliğini yapan Bitru Atad (Μιθραδάτης *Mithradátis*) Orta Karadeniz bölgesinde kurdu. Eski Türkçe *bitru* / *bitrug* / *bitrig* / *bütrük*, 'komutan' demektir ve Eski Uygur belgelerinde Bitru, erkek adı olarak da geçer. Eski Türkçe *atad*, 'atayan' demektir. Bitru Atad, 'komutan atayan' anlamına gelir.

Büyük Alık Sandır Elam Kağanlığı'nı yıktıktan sonra Bitru Atad, giderek Orta ve Doğu Karadeniz bölgesindeki tabınlığını (hâkimiyetini) genişletti ve MÖ 281 dolayında kendi bağımsız hanlığının temellerini attı. Daha sonraki dönemde Butlam harı I. Butlam'ın gönderdiği bir orduyla savaşmak için Anadolu'ya yerleşen Gallardan (Keltlerden) destek aldı. Bundan başka I. Bitru Atad'a ilişkin bilgi bulunmuyor. Hanlığın başkenti Amasya idi, ancak başkent daha sonra Sinop'a taşındı. Bitru Atad MÖ 266'da öldükten sonra yerine oğlu Anğa Barsan (Ἀριβαρζάνης

Ariobarzánis) geçti. Arığa Barsan Amasra kentini ele geçirerek topraklarını genişletti. Daha sonra II. Butlam'ın gönderdiği orduya karşı savaşmak için babası gibi o da Gallardan yardım aldı.

Arığa Barsan'dan sonra yerine MÖ 250 dolayında oğlu II. Bitru Atad geçti. Tahta çıktıktan kısa bir süre sonra Gallar saldırdı, ancak başarılı olamadılar. II. Bitru Atad, Selük hanı II. Selük ile kardeşi Antiğ arasındaki iç savaşta, Antiğ ile birlikte Selük'e karşı savaştı. MÖ 235'te Ankara'daki büyük bir savaşta II. Selük'ü yendi. MÖ 220'de yerine geçen oğlu III. Bitru Atad'ın da yaşamı üzerine pek bilgi bulunmuyor. III. Bitru Atad'dan sonra yerine oğlu Barnak (*Φαρνάκης Farnákis*) geçti. Eski Türkçe *barnak* / *barnak* / *parnak*, 'dışarı akmuş' / 'taşmış' anlamına gelir. Bugün kullandığımız *parmak* sözü buradan gelir.

Barnak, daha önce alınamayan Sinop kentini MÖ 183'te ele geçirdi. Daha sonra komşusu Berkamun (Bergama) hanı II. Ömen (*Εὐμένης Euménis*) ile anlaşmazlığa düştü. Barnak MÖ 181'de hem II. Ömen'e hem de Kapatuk hanı IV. Arığ Orudu'ya (*Ἀριαράθης Ariaráthis*) saldırdı ve büyük bir orduyla Galatya'ya girdi. II. Ömen ordusuyla ona karşı çıktı, ancak Roma'nın araya girmesiyle düşmanlık kısa süre sonra askıya alındı. Berkamun'da görüşmeler başlamasına karşın bir sonuç alınamayınca savaş MÖ 179'a kadar sürdü ve ardından barış yapıldı. Barış koşullarına göre Barnak, Sinop dışındaki ele geçirdiği tüm topraklardan geri çekildi.

Barnak'tan sonra yerine geçen kardeşi IV. Bitru Atad, barışçıl ve Roma yanlısı bir yönge (politika) izledi. Arından tahta Barnak'ın oğlu V. Bitru Atad geçti. Roma ile bağlaşı (ittifak) sürdürerek, Üçüncü Pön Savaşı sırasında (MÖ 149-

146) birkaç gemi ve küçük bir yardımcı birlikle Roma'yı destekledi. Daha sonra Roma ile Berkamun Hanlığı arasındaki savaşta da Roma'yı destekledi. Yaptığı yardımlardan dolayı Roma konsülü Manius Aquillius ona Birig (Frigya) bölgesini verdi. V. Bitru Atad, MÖ 120'de Sinop'ta verdiği bir şölenle ağulananarak (zehirlenerek) öldürülünce, yerine oğlu VI. Bitru Atad geçti.

VI. Bitru Atad ilk önce, bağımsız bir hanlık olan bugünkü Gürcistan'ın batı bölgesindeki Kalık (Κολχίς *Kolkhis*) Hanlığı'na boyun eğdirdi. Eski Türkçe *kalık*, 'kat' / 'kubbe' demektir. Daha sonra Karadeniz Bozkırındaki Sak hanı Balak ile savaşa girişti. Eski Türkçe *balak* / *malak*, 'manda yavrusu' demektir ve kişi adı olarak kullanılmıştır. Bir Türk boyu olan Türilerin Kırım ile çevresinde kurmuş oldukları küçük hanlık, Saklara karşı koruma sözüne karşılık Bunat Hanlığı'na katıldı. Daha sonra VI. Bitru Atad Anadolu'ya yönelerek, Orta Anadolu bölgesini ele geçirdi.

Roma'nın kışkırttığı bugünkü Batı Karadeniz bölgesindeki Bitin (Bithinia) Hanlığı Bunat Hanlığı'na savaş açtı. Bu sırada iç savaşta olan Roma'nın Anadolu'da yalnızca iki lejyonu bulunuyordu. Bu lejyonlar MÖ 89'da Bitin ordusuyla birleşti. Ancak yapılan savaş VI. Bitru Atad kazandı. Romalıları Anadolu'dan kovmak isteyen Bitru Atad, ertesi yıl MÖ 88'de Anadolu kentlerindeki Romalı yerleşimcilere saldırarak 80 bin dolayında Romalıyı öldürdü. Bu olaydan sonra Ermen hanı Tıgran (Τιγράνης *Tigránis*), Bitru Atad'la Roma'ya karşı bağlaştı (ittifak) kurarak Bitru Atad'ın kızıyla evlendi. Eski Türkçe *tıgran*, 'güçlü olan' anlamına gelir.

Roma, MÖ 88'deki kıyımın (katliâmın) öcünü almak için büyük bir orduyla Bunat Hanlığı'na savaş açtı. MÖ 88 ile MÖ 81 yılları arasında yapılan iki büyük savaşın

kazanarı olmadı. Yaklaşık on yıl sonra Bitru Atad Bitin Hanlığı'nı ele geçirmeye çalıştığı sırada büyük bir orduyla Romalılara saldırınca, MÖ 73'ten MÖ 63'e kadar süren yeni bir savaş başladı. Romalılar, MÖ 72'de Bunat ordusunu bozguna uğratınca, Bitru Atad Ermen Hanlığı'na sığınmak zorunda kaldı. Roma Ermen Hanlığı'yla savaşırken, Bitru Atad geri almak için ülkesine döndü, ancak MÖ 66'da Roma ordusu karşısında yeniden bozguna uğradı. Bu yenilgiden sonra küçük bir orduyla Kalık'a ve ardından Kafkas Dağları üzerinden Kırım'a kaçtı. Kırım ilteberi (vâlisi) olan en büyük oğlu Bakar (Μαχάρις *Makáris*) kendisine yardım etmeyince onu öldürdü. Eski Türkçe *bakar*, 'bakır' demektir.

VI. Bitru Atad MÖ 66'da, yeni bir ordu kurup Tuna yoluyla Roma'ya saldırma düşüncesiyle Karadeniz'in kuzeyindeki Sak topraklarına geçti. Ancak orduya çeri toplamak için çok sert davranınca, bir süre sonra yerel Sak beyleri Bitru Atad'a karşı ayaklandı. Ardından MÖ 63'te diğer oğlu Barnak babasına karşı bir ayaklanma başlattı. Bitru Atad kaçınca, ordu Barnak'ı tahta çıkardı. Bitru Atad, geri çekilirken oğlunun kendisine saldırmaması için bir elçi gönderdi. Elçi geri dönmeyince kendini ağulamaya (zehirlemeye) çalıştı. Ancak, ağulanmaya karşı korunmak için küçük ölçeklerde ağı almaya alıştığı için ölmedi. Bunun üzerine subaylarından birine kendini öldürttü. Barnak Romalı komutan Pompey'e elçi göndererek hanlığı yönetmek için boşu (izin) verilmesini istedi. Pompey de Barnak'a Romalıların dostu ve bağlaşı (müttefiki) sanurı (ünvanını) vererek, Kırım Boğazı'nı yönetmesi için ona bıraktı.

Gayus Yulius Sezar ile Pompey arasında MÖ 49'da iç savaş çıktı. Sezar MÖ 47'de bugünkü Yunanistan'da

Pompey'i yendikten sonra Mısır'a giderek İskenderiye'yi kuşattı. II. Barnak bundan yararlanarak Anadolu'nun bir bölümünü ele geçirdi. Sezar bunun üzerine Domityus komutasında bir ordu gönderdi. Domityus, Kapatuk ordusu da kendisine katıldıktan sonra Barnak'a saldırdı, ancak yenildi. Barnak daha sonra Bunat topraklarının geri kalanını ele geçirdi. Ardından Bitin'e doğru ilerledi, ancak Kırım Boğazı'nda ayaklanma başladığını duyunca geri çekildi.

Sezar daha sonra büyük bir orduyla II. Barnak'a saldırarak onu yendi. Bu sırada Suriye'de karışıklıklar başlayınca Sezar oraya gitti. Sezar, Suriye ile Anadolu'daki sorunları kısa sürede çözebilmek için Barnak'la anlaşmak istiyordu. Bunun için Barnak'a Bunat'tan çekilmesini ve Roma'nın bağlaşıklarına töleş (tazminat) ödemesini bildirdi. Barnak Sezar'ı oyalamaya başlayınca, Sezar Barnak'a yeniden saldırarak onu yendi. Barnak yenilgiden sonra bin atlı ile Sinop'a kaçınca, Sezar arkasından yine Domityus'u gönderdi. Sinop'u alan Domityus, Barnak'ın Kırım Boğazı'na gitmesine boşu (izin) verdi. Barnak orada Saklardan bir ordu toplayarak Kırım'ın güneyindeki Roma sömürgesine saldırdı. Kırım'daki Roma ordusuyla yapılan savaşta Barnak MÖ 37'de yenilerek öldürüldü.

II. Barnak'tan sonra yerine oğlu Tariğ (Δαρείος *Dareios*) geçti. Tariğ'a ilişkin neredeyse hiçbir bilgi bulunmuyor. Romalı tarihçi (tarihçi) Appian'a göre Markus Antonyus, Partlarla savaşmadan önce Anadolu'da artut (haraç) ödemeleri koşuluyla Roma'ya bağımlı beyliklerin bulunmasına boşu (izin) vermişti. Bunlardan biri de Bunat'taki Tariğ idi. Ancak Tariğ'ın yönetimi bir yıldan az sürdü. Markus Antonyus Partlarla savaştığı sırada, Bunat topraklarını

Roma'ya bağılı olan Kılık (Kilikya) hanı Balaban'a (Πολέμων *Polémon*) verdi. Kılıklar, MÖ 612'de Yeni Asur Hanlığı'nın dağılmasından sonra bağımsız bir hanlık kurmuş, Elam Kağanlığı'nın Anadolu'yu ele geçirmesinden sonra Kılık bölgesi bir ilteberliğe (vâliliğe) dönüştürülmüştü.

Bunat Hanlığı (en geniş sınırları)

ANADOLU'DA ROMA DÖNEMİ

Roma genişlerken, önce Anadolu'daki hanlıklarla bağlaş (ittifak) kurdu. Büyük bir ülke durumuna gelmesiyle birlikte, Anadolu'daki birçok hanlık Roma'ya bağılı ilteberlikler (vilâyetler) durumuna getirildi. Pompey döneminde Roma ilteberlikleri Anadolu'nun batısını, kuzeyini ve güneyini kapsıyordu. Daha sonra Orta Anadolu ele

geçirildi. Doğu Anadolu'daki Ermen bölgesi, Roma ve Part Kağanlığı arasında paylaşıldı ve Roma, Ermen bölgesinin batısını MS 114'te ilteberlik yaptı. Eski Türkler Doğu Anadolu'yu Arman / Ermen olarak adlandırmışlardır. Eski Türkçe *arman* / *ermen* / *erman*; 'ülkü', 'istek', 'dilek', 'kösenç' (arzu), 'özlem' anlamlarına gelir. Romalılar bu bölgeyi "Armenia" olarak adlandırdılar. [Ermen bölgesi ve Roma-Part savaşları üzerine ayrıntılar, "İran Tarihinin Gerçeği" adlı bitişimde bulunmaktadır.]

MÖ 53'te Romalı komutan Markus Lisinius Krassus, Partlara karşı Suriye'den Mezopotamya'ya yapılan bir akına öncülük etti. Ancak Romalılar Carrhae Savaşı'nda büyük yitiler verdi ve Krassus savaşta öldü. Partların Suriye'ye yaptığı aralıklı saldırılar MÖ 51'de püskürtüldü. Ancak Krassus'un ölümü, üyesi olduğu birinci üçlü yönetimin dengesini bozdu ve Pompeyus ile Sezar arasında giderek artan çelişkilere yol açtı. Birinci üçlü yönetim (MÖ 59 - 53), geç Roma Kamuluğu'nda (cumhuriyetinde) önde gelen üç yönceç (politikacı) Gayus Yulyus Sezar, Gnaeus Pompeyus Magnus ve Marcus Licinius Krassus arasındaki torluk olmayan (gayri resmî) bir bağlaştı.

Kamuluğun (cumhuriyetin) Pompey ile Sezar (MÖ 49 - 45) arasındaki iç savaşa girmesi, Anadolu'da yarpıslığa (istikrarsızlığa) yol açtı. Bu arada Sezar, doğuya dönüp Suriye'ye saldıran Partlarla uğraşmayı ve Krassius'un öcünü almayı tasarlıyordu. Ancak MÖ 44'teki pusuyla Sezar öldürüldü. Sezar'ın ölümünden sonra MÖ 43 - 42 yılları arasında Roma'da yeni bir iç savaş başladı. Markus Yunyus Brutus ile Gayus Kassiyus Longinus Roma'nın tüm doğu bölgelerini ele geçirdi. Ancak Oktavyanus ile Markus Antonyus, MÖ 43 - 33 arasında onları yendi.

Bu savaştan sonra Antonyus doğuyu yönetmeye başladı. Antonyus MÖ 33'te Part topraklarına saldırınca, sonuç yenilgi oldu. Onun ölümünden sonra Oktavyanus (Augustus) Roma imparatoru oldu. Bitmeyen savaşlar Anadolu için yıkıcı olmuştu. Augustus döneminde Galat bölgesi MÖ 25'te Roma ilteberliği durumuna getirildi. Kılık bölgesi MÖ 27'de Suriye'ye eklendi. Kapatuk ve Roma Ermen bölgesi bağımlı beylikler olarak bir süre varlığını korudu, daha sonra ilteberliğe dönüştürüldü. Ermen bölgesi, Romalılar ile Partlar arasında bir sorun olmayı sürdürerek, Roma ile Part Kağanlığı arasındaki uzun süreli savaşların temel nedeni oldu.

Yulyo-Klaudian dönemi Nero'nun kendini öldürmesiyle sona erdi ve 69'da Vespasian (69-79) Flavyan dönemi başlattı. Vespasian 72'de Kılık'ı (Kilikya) Roma ilteberliği (viâyeti) yaptı. Ayrıca İlik (Likya) ile Galat'ı birleşik bir ilteberliğe dönüştürdü. Domitian'ın öldürülmesinin ardından (81-96), İmparatorluk Nerva'nın eline geçti (96-98). Bu dönemde görece bir barış ve erinç (refah) dönemi yaşandı. Trayan (98 - 117) sorunlu Ermen bölgesini dört yıllığına da olsa 114 yılında ele geçirdi. Partlarla savaş bir kez daha patlak verdi. Trayan Antakya'ya çekilmek zorunda kaldı ve kısa bir süre sonra MS 117'de öldü. Trayan'ın ardılı Hadrian (117 - 138) döneminde Ermen bölgesi çatışma nedeni olmayı sürdürdü. Markus Aurelyus'un (161-180) imparatorluğu döneminde Partlar yeniden saldırıya geçti ve savaş beş yıl sürdü.

Kommodus'un (177-192) yönetimi, "Beş İyi İmparator" olarak bilinen dönemi sona erdirdi ve Yüksek İmparatorluk (70 - 192) döneminin ardından gerileme ve çöküş dönemi başladı. Bunu, Septimius Severus (193 - 211) imparator

olana (193 - 235) kadar Beş İmparator Yılı olan başka bir yarpırsızlık (istikrarsızlık) dönemi izledi ve Ermen bölgesi doğuda bir sorun olmayı sürdürdü. Bu kez Septimius Severus, MS 195'te Mezopotamya'ya saldırdı. Karakalla (198 - 217) Partlar karşısında küçük kazananımlar elde etti, ancak ardılı Makrinus (217 - 218) döneminde bu kazanımlar yitirildi. Bununla birlikte Birinci Part Kağanlığı sona ermek üzereydi ve 224'te Roma için yeni bir keynem (tehdit) olan İkinci Part Kağanlığı kuruldu.

Severus'un (222 - 235) öldürülmesinden sonra yaklaşık elli yıl süren üçüncü bir bunalım dönemi başladı. Kırk dokuz yıl içinde yirmi beş imparator yönetime geldi. Bu imparatorların çoğu, Roma'nın sınırlarını zorlayan düşmanlarına karşı yapılan savaşlarda öldü. Yönetimdeki yarpırsızlığa (istikrarsızlığa) ve iç savaşa ek olarak, bunalım yıllarında hiper enflasyon, veba ve imparatorluk içindeki ilk bölünme gibi sorunlar ortaya çıktı.

3. yüzyılın sonunda imparatorluk yönetsel ve başkarakal (mâli) sorunlarla kuşatılmıştı ve gücün çoğu ordunun elindeydi. Belirgin bir ardıllık ilkesi yoktu. Yönetimler kısa süreliydi ve genellikle yasallıktan çok pusat zoruyla belirleniyordu. Diokletyan, bunalım yıllarından sonra büyük reformlar gerçekleştirmişti, ancak imparatorluk tahttan çekilmesiyle bir kez daha kargaşaya sürüklendi. İller (İlirya) Türüklerinden olan I. Konstantin'in iç savaşı kazanıp 324'te tahta çıkmasından Julian'ın 363'te ölümüne kadar, imparatorluğu Konstantin soyu yönetti. Hristiyanlığa geçen ilk Roma imparatoru olan Konstantin, 330 yılında Konstantinopolis'i (İstanbul'u) başkent yaptı. Augustus'un (MÖ 27-MS 14) yönetiminden I. Konstantin'in (306 - 337) yönetimine kadar Anadolu çalkantılı bir

dönem geçirmesine karşın, gelişimini sürdürmüştü. Ködü (ticâret) ile ulaşımı geliştirmek ve büyük kentleri birbirine bağlamak için yollar yapıldı. Tarım ürünlerinin bolluğu, zenginliği artırdı. Yerleşim özendirildi, ilteberler (vâliler) ağır vergiler uygulamadı. Bu dönemde saygın bilim adamları da yetişti.

I. Konstantin öldükten sonra yerine üç oğlu birden geçmişti; II. Konstantin (337 - 340), II. Konstantiyus (337 - 361) ve Konstans (337 - 350). Ardından Anadolu'yu bölmeye başladılar. 350 yılına gelindiğinde II. Konstantiyus'un iki kardeşi de ölmüştü ve imparatorluk onun yönetimi altında yeniden birleşmişti. Konstantiyus, bölelerinden (kuzenlerinden) yönetici atama geleneğini sürdürdü. Bunlardan Gallus, Konstantiyus onu öldürene kadar doğu bölgelerini (351 - 354) yönetmekle görevlendirildi. Diğeri ise 360 yılında Konstantiyus'un çeriği (rakibi) olarak imparator ötüngen (ilân edilen) Yulyan'dı. Bununla birlikte Konstantiyus, açık bir çatışma çıkmadan önce öldü ve Yulyan tahta çıktı (361 - 363). Yulyan'ın yönetimi görece kısa olmasına karşın, imparatorluğu Hristiyanlıktan önceki eski geleneksel inanca döndürme isteği ona "Apostate" (dönek) adını kazandırdı. Daha sonra doğuda savaşırken öldü. Yulyan'ın ölümüyle Konstantin soyu sona erdi.

Yulyan'ın ölümünden sonra, orduda bir komutan olan Yovyan (363 - 364) yeni Roma imparatoru seçildi. Kısa süren yönetimi, Hristiyanlığı yeniden canlandırması ve Partlarla kötü bir antlaşma yapmasıyla tanındı. Yovyan'ı başka bir komutan olan Valentinyanus izledi. I. Valentinyanus (364 - 375), imparatorluğu yeniden bölerek, Roma'nın doğusunu kardeşi Valens'e bıraktı. Balkanlar'daki Gut Türkleri Roma'ya saldırınca Valens, Ermen

bölgesine yönelik Part saldırılarına karşı koyabilmek için 369'da Gutlarla ("Gotlar") barış yaptı. Ancak batıdaki durum oldukça karmaşıktı. Valens, 378'deki Edirne Savaşı'nda Gutlara yenilerek ordusundaki çerilerin çoğu öldürüldü. Roma kısa bir süre için I. Valentinianus'un oğlu ve Valens'in yeğeni olan batı imparatoru Gratyanus (375 - 383) altında yeniden bir araya geldi (378 - 379) ve kayını Teodosyus'u doğuya yönetici olarak atadı.

Gratyanus 383'te öldürüldü. I. Theodosyus (379 - 395) Valentinyanlarla yalnızca evlilik yoluyla oğuş (akraba) olduğu için ayrı bir Theodosyus soyunun kurucusu oldu. Hem doğuyu hem de batıyı yöneten son imparatordu. Eş imparator geleneğini sürdürerek oğlu Arkadyus'u eş imparator olarak atadı (383 - 395). Theodosyus daha sonra batıya sekiz yaşındaki küçük oğlu Honoryus'u (394 - 423) yönetici olarak atadı. Theodosyus 395'te Milano'da öldü ve Konstantinopolis'e gömüldü. Oğulları Honoryus ile Arkadyus, imparatorluğu aralarında paylaştılar ve bir daha hiç birleşemediler.

5. yüzyılın başlarında Batı Roma çökmeye başladı. Bir dizi kısa süreli imparatorun yönetimi altında giderek küçüldü ve sonunda Yulyus Nepos (474 - 475) döneminde ortadan kalktı. Doğu Roma ise varlığını sürdürerek Roma kumarusunu (mirasını) yükledi. Roma artık Konstantinopolis ortumlu (merkezli) bir ülkeydi. İlk imparator, Katı ("Hatti") kökenli Zeno oldu. Gerçek adı Taras idi (Ταράσις *Tarásis*). Eski Türkçe *taras* / *taraş*, 'darmadağan eden' / 'zorla birbirinden ayıran' anlamına gelir. Zeno, bölünmeden önce imparatorluğun doğusunu 457-474 yılları arasında yöneten Türük (Trak) kökenli I. Leo'nun damadıydı.

Anadolu'nun barış ve erinci (refahı) büyük ölçüde sürdü. Sonraki birkaç yüzyıl boyunca İmparatorluğun diğer kesimlerini artatan (harap eden) kargaşadan çok az etkilendi. Bu barışın ilk büyük kesintisi, I. Anastasyus Dikorus'un yönetimi (491 - 518) sırasında Partlarla yapılan Anastasya Savaşı (502 - 506) oldu. Savaşın nedeni Ermen (Doğu Anadolu) bölgesiydi. Bölgede Roma'ya karşı en büyük çerik (rakip) güç olan II. Part ("Sasanî") Kağanlığı, yedinci yüzyılda Anadolu'yu tutyamak (fethetmek) için çaba göstermeye başladı. Anadolu dönem dönem Romalılar ile Partlar arasındaki Yıpar (İberya) savaşlarını gördü, ancak doğrudan etkilenmedi. Günümüzdeki Gürcistan topraklarının eski adı olan "İberia", Eski Türkçe 'güzel koku', 'tütsü' ve 'misk' anlamlarına gelen *yıpar* sözünden dönüşmüştür.

Râşidîn Halifeliği altındaki Araplar, 633'te Roma'ya karşı ilk saldırılarını başlattı. Önceleri küçük akınlardan oluşan Arap saldırıları, 636'daki Yermuk Savaşı'nda büyük bir yengişle (zaferle) sonuçlandı. Savaşın sonra imparator Herakleyos (610 - 641), ordularını Suriye'den Anadolu'ya çekmek zorunda kaldı. Böylece Suriye Arapların eline geçti. Araplar 641'de Mısır'a saldırıya başladılar ve 645'te tümüyle ele geçirdiler. Bu kadar çok toprak yitimi, Herakleyos'un depresyona girmesine neden oldu ve Araplar Mısıra saldırdıkları sırada öldü.

Suriye ile Mısır'ın yitirilişi İmparatorluk için bir alkunç (felâket) oldu ve Anadolu'nun önemi daha da arttı. Mısır, Nil Irmağı'nın suladığı verimli topraklar nedeniyle imparatorluğun ana besin ve zenginlik kaynağıydı. Mısır'ın elden çıkmasıyla Anadolu, imparatorluğun para, yalınuk (insan) ve yiyecek kaynağı durumuna geldi. 640'ların

sonlarında halife I. Muaviye yönetimindeki Araplar, Anadolu'ya büyük akınlar düzenleyerek Orta Anadolu'ya doğru ilerlediler. Roma artık iyice güçten düşmeye başlamıştı.

Doğuda Araplar, kuzeyde Bulgar Türkleri ve İtalya'da Minlig / Binli ("Lombard") Türklerinin sürekli saldırıları altındaki Roma, eski Roma lejyon yapısını değiştirerek "themata" olarak bilinen yeni bir düzenleme yaptı. Bu düzenlemeye göre her thematayı, hem bölgedeki orduların komutanı hem de bölgenin ilteberi (vâlisi) olarak işlev gören bir sengün (general) yönetiyordu. Bu themata orduları, Anadolu'ya sürekli olarak yapılan Arap saldırılarına karşı ülkeyi savunmak için asimetrik savaş ve gerilla savaşı dizimlerini (taktiklerini) kullanıyordu. Themata birlikleri Arap ordularını doğrudan yenilgiye uğratmaya çalışmak yerine, yağmaları geri almak ve Arap akınlarını caydırmak amacıyla yağma yüklü Arap akıncı birliklerini Anadolu'dan geri dönerken sık sık pusuya düşürüyordu. İmparatorluk artık saldırıya geçecek güçten yoksundu.

Araplar 646'da Anadolu'nun kuzeyine ve batısına kadar saldırıya başladı. 670'de Balıkesir ile İzmir'i ele geçirdiler. 674 yılında da Konstantinopolis'e saldırdılar. Bu İlk Konstantinopolis kuşatması, kentin bir saldırıya karşı ne kadar savunmasız olduğunu göstermişti. Ancak Araplar, Bulgar Türklerinin yardımıyla püskürtüldü. Böylece Araplar, 678'de kuşatmayı kaldırarak bir ateşkes yaptılar. Tuna uzun bir süre Roma ile Bulgar Kağanlığı arasında bir sınır oluşturuyordu. Bulgarlar, 681'de Tuna'yı geçerek Roma'ya ağır yitikler verdirdi. IV. Konstantin (668 – 685), küçülen ülkeyi kurtarabilmek için bir dizi onarga (reform) başlattı. Anadolu'nun geri kalan bölümünü yedi themataya böldü.

Öldükten sonra yerine oğlu II. Yustinyan (685 – 695, 705 – 711) geçti.

Yustinyan hırslı bir yöneticiydi. Başlangıçta babasının başlattıklarını sürdürmeyi başardı. Ancak 692’de Mersin yakınlarındaki Sebastopolis Savaşı’nda Araplara karşı ağır bir yenilgiye uğradı. Dinsel olarak Ortodoks olmayan bir düşünceyi sürdürdü ve Konstantinopolis’te başka bir konsey topladı. 692’de, themata örgütlenmesini yurt içinde sürdürdü. Ancak, uyguladığı yüksek vergiler nedeniyle 695’te komutanlardan Leontios (695 – 698) önderliğinde bir ayaklanma patlak verdi ve tahttan indirip Kırım’ın güney ucundaki Roma’ya bağlı Kerson kentine sürgüne gönderildi. Yustinyan Kerson’da sürgündeyken yerine geçen imparator Leontios ve ondan sonra imparator olan Tiberius’a karşı komplolar kurmaya ve tahtını geri almak için yandaş toplamaya başladı. Bunun üzerine Kerson’daki yöneticiler, Yustinyan’ı Konstantinopolis’e geri göndermek istediler.

Bunu duyan Yustinyan, Kerson’dan kaçarak Hazar Kağanı Batur’a sığındı. Batur Kağan Yustinyan’ı içtenlikle karşılayarak ona destek vereceğini söyledi ve bunu belirtmek için de, kız kardeşini onunla evlendirdi. Yustinyan yeni eşine Teodora adını verdi. Ardından Batur Kağan, Yustinyan’ı kız kardeşiyle birlikte Kerç boğazının doğu kıyısındaki Tamatarakan kentine yerleştirdi. Diğer yandan Konstantinopolis’te imparatorluğu Leontios’un elinden almış olan imparator III. Tiberius, Batur Kağan’a eğer Yustinyan’ı öldürürse büyük bir armağan vereceğini söyledi. Buna inanan Kağan, 704 yılında iki Hazar görevlisini Yustinyan’ı öldürmek için yolladı. Ancak Teodora bunu öğrenerek, durumu Yustinyan’a bildirdi. Yustinyan Tuna

Bulgar Kağanlığı'na kaçarak Tarmal Kağan'a sığındı. Eski Türkçe *tarmal*, 'dağıtan', 'parçalayan' demektir.

Yustinyan, 705 yılında 15 bin kişilik bir Bulgar ordusunun ve Konstantinopolis'teki yandaşlarının yardımıyla sarayı basarak tahtı yeniden ele geçirdi. Böylece Theodora, imparatoriçe olarak taç giydi. Kırım'da başına gelenleri unutmayan Yustinyan, öç almak için 710 yılında yüz bin kişilik bir donanmayı Kerson'a gönderdi. Roma ordusu Kerson'u pek bir direnme olmadan ele geçirerek Kerson yöneticileri ile buraya atanmış olan Hazar tudununu (vâlisini) tutuklayarak, halkı kılıçtan geçirdi. Roma donanması tutsaklarla birlikte geri dönerken büyük bir fırtına koptu ve yetmiş binden çok Roma askeri öldü. Bunun üzerine Yustinyan, yeni bir donanma yollamak için hazırlıklara başladı. Bunu duyan Kersonlular Bardanes adlı bir komutan önderliğinde ayaklanarak, Hazar Kağanı'ndan yardım istedi. Batur Kağan'ın desteğiyle gemilerle Konstantinopolis'e giden Bardenes, Filippikos adını alarak imparator olarak tahta geçti. Yustinyan bu sırada kentte değildi. Geri dönüp kenti yeniden ele geçirmek için uğraştıysa da başaramadı. Filippikos 711'de Justinianos'u yakalatarak başını vurdurdu.

Filipikos, Patrik'i görevden alarak Monothelitizm'i yeniden kurdu ve Altıncı Ekümenik Konseyi dağıttı. Bu da imparatorluğu Roma Kilisesi'nden uzaklaştırdı. Bu sırada Bulgarlar Konstantinopolis surlarına kadar ulaşmıştı ve başkenti savunmak için Roma birlikleri geri çekilince, Arapların doğudaki saldırıları arttı. Ordu ayaklanarak Filipikos'u tahttan indirip yerine II. Anastasius'u (713 - 715) geçirdi. Anastasius, Filipikos'un dinsel yöngelerini (politikalarını) tersine çevirdi ve Arap saldırılarına denizden ve

karadan yanıt verdi. 714'te Galatya'ya kadar ulaştı ve bir ölçüde başarılı oldu. Ancak onu tahta geçiren ordu bu kez ona karşı ayaklanarak tahttan indirdi ve III. Theodosyus'u yeni imparator ötüngedi (ilân etti). III. Theodosyus ikinci Arap Konstantinopolis kuşatmasıyla (717-718) karşı karşıya kalınca Bulgarlardan yardım istedi. O yıl 717'de kendisine karşı yeni bir ayaklanma başlayınca, kendi isteğiyle tahttan indi. Yerine III. Leo (717 - 741) geçti.

III. Leo'nun karşılaştığı ilk sorun, sürmekte olan Arap kuşatmasıydı. Leo Bulgarlarla olan bağlaşı (ittifakı) sürdürdü. Tahttan indirilmemek ve gücünü pekiştirmek için yıllarca süren iç çekişmelerin ardından oluşan kargaşayı ortadan kaldırarak düzeni yeniden sağladı. Devrik II. Anastasyus 719'da kendisine karşı başarısız bir ayaklanmaya öncülük etti, ancak yakalanarak yokatıldı (idam edildi). Daha sonra Leo, ülke sınırlarını güvence altına aldı. Bir dizi onarga (reform) yaptı. 726'da, "Korpus" olarak adlandırılan Batı Roma dili üzerine kurulu olan yazım biçimi yerine "Ekloga" olarak adlandırılan Doğu Roma dili üzerine kurulu olan yazım biçimini benimsedi. Böylece, bugün "Eski Yunanca" olarak adlandırılan Romeyka dili torluk (resmî) dil oldu. Ancak Batılı sözde dilbilimciler, "Eski Yunanca" diye adlandırdıkları dili çok daha gerilere kadar uzatmaktadır.

III. Leo, yönetsel olarak bir dizi thematayı alt bölümlere ayırdı, daha küçük birimler yerel yetkililer için daha az güç ve ortunal (merkezî) yönetime daha az keynem (tehdit) anlamına geliyordu. III. Leo imge (ikon) tapınmasının (ibâdetinin) karşıtıydı. İmge tapınmasının savunucuları ise ikoncular (imgeciler) olarak biliniyordu. Leo 726'da imge-lerin kaldırılmasını buyuran ve onlara saygı gösterilmesini yasaklayan bir yarlık (ferman) yayınladı. İmgecilerle

karşıtları arasındaki çelişki bir süredir kilise içinde de sürüyordu. Arap saldırılarına karşı birlikte davranmak için Hazar Kağanı Batur'a bir elçi gönderdi. Batur Kağan'ın kızı Çiçek Hatun ile III. Leo'nun oğlu eş imparator V. Konstantin'in evlenmesiyle Roma ile Hazar Kağanlığı arasında Araplara karşı bir bağlaş (ittifak) kuruldu. Bu sırada Konstantin 14 yaşındayken, Çiçek de ondan daha gençti. Vaftiz edilerek Çiçek'e İrini adı verildi. III. Leo 741 yılında ölünce yerine oğlu V. Konstantin geçti.

V. Konstantin (741 – 775) babasından daha az başarılı bir yönetim sürdü, çünkü tahta çıkar çıkmaz kaynu Artabasdos'un saldırısına uğrayarak yenildi. Ancak 743'te kaynını yendi. Çatışma nedenlerinden biri de imgelerdi. Artabasdos'u imgeciler destekliyordu. Yönetimi sırasında, 754'teki Hierya Konseyi'nin ardından imgecilik daha da yerleşik duruma geldi. V. Konstantin hem Araplara hem de Bulgarlara karşı saldırgan ve kemelli (pahalı) savaflara başladı. Ölümünden sonra yerine geçen Çiçek Hatun'dan doğan oğlu IV. Leo da babası gibi Bulgarlarla savaşırken öldü.

IV. Leo öldükten sonra yerine oğlu VI. Konstantin (780 – 797) geçti, ancak dokuz yaşındaydı ve annesi İrini atabeyliğini (naipliğini) yaptı. Sevilmeyen bir imparator olarak, annesiyle güç kavgasına girişti. Sonunda annesinin destekçileri onu tahttan indirerek İrini'yi imparatoriçe olarak tanıdı. İrini, 787'de atabeyliği sırasında Yedinci Ekümenik Konseyi aracılığıyla torluk (resmî) olarak imge (ikon) saygısını özgür bırakmıştı. Batı kilisesi (Roma) ise, bir kadın yöneticiyi tanımıyordu. İrini, 802'de tahttan indirildi ve yerine Nikeforos geçti.

Nikeforos imparatorluğun başkar (ekonomi) bakanıydı ve hemen sonra bir dizi başkaral (ekonomik) onargaya girişti. Yönetmel onargaları (reformları), themataların yeniden düzenlenmesini içeriyordu. 803'te bir iç savaştan sağ çıktı. 805'te Araplarla yaptığı bir savaşta büyük bir yenilgiye uğradı. O da Bulgarlarla yapılan bir savaş sırasında öldü. Nikeforos'un ölümü üzerine yerine oğlu ve ortak imparator Sturakios (811) geçti. Ancak Sturakios, babasının öldüğü savaşta ağır yaralanmıştı ve ardıllıkla ilgili birçok tartışmadan sonra o yıl kız kardeşinin kocası I. Mihail (811 - 813) yararına tahttan çekildi. Mihail çerisel (askerî) çözümlerden çok yalbaral (diplomatik) çözümlerden yanaydı. Ancak başarılı olamadı. Bulgar kağanı Kurum'a karşı yaptığı savaşta yenilince tahttan indirildi ve yerine bir komutan olan V. Leo (813 - 820) geçti.

V. Leo'nun ilk görevi, Trakya'nın çoğunu ele geçiren ve Konstantinopolis'i kuşatan Bulgarlarla ilgilenmekti. Sonunda, 815'te uzunca bir süredir sürmekte olan Roma-Bulgar savaşlarını bitiren bir barış antlaşması yaptı. Dinsel konularda imgeciliği (ikonculuğu) benimsedi ve bu da bölücü tartışmanın ikinci aşamasını huzlandırdı (814 - 842). Bunu, 815'te Konstantinopolis Konsili aracılığıyla torluklaştırdı (resmîleştirdi). Komutanlardan biri olan II. Mihail (820 - 829), daha sonra Leo'yu öldürerek tahtı ele geçirdi.

Mihail tahta çıkar çıkmaz, tahtı almak isteyen diğler bir komutan olan Thomas'ın ayaklanmasıyla karşı karşıya kaldı. Ardından başlayan iç savaş, 824'e kadar sürdü. Mihail, Leo'nun imge yarlısı yöngesini (politikasını) sürdürdü. Ölümünden sonra yerine oğlu Theofilos (829 - 842) geçti. Theofilos Roma-Arap savaşlarının yeniden alevlenmesiyle karşı karşıya kaldı. Arap orduları bir kez daha

Anadolu'nun derinliklerine girmeye ve Roma'ya önemli yitkiler verdirmeye başladı. Araplar 838'de Afyon yakınındaki Amorium kentini yağmaladı. Theofilos 842'de öldüğünde, yerine iki yaşındaki oğlu III. Mihail (842 - 867) annesi Theodora'nın (842 - 856) atabeyliği altında tahta geçti. V. Leo'nun 815'te Bulgarlarla yaptığı antlaşmaya karşın, imparatorluk 855'te Balkanlar'da bir kez daha savaşa girdi. Ancak daha sonra Bulgarların Hristiyanlığa geçmesi ve 864 barışı, Bulgar savaşlarında uzun süreli bir durgunluk yarattı. 860 yılında Roma-Rus savaşlarının ortaya çıkmasıyla yeni bir keynem (tehdit) ortaya çıktı. Bir Bayat (Makedon) olan Basil, 867'de Mihail'i öldürerek tahta çıktı.

Basil'in soyu, imparatorluğu dirilterek 200 yıl süren Arap saldırılarından sonra Anadolu'ya barış getirdi. Yeni imparatorun Anadolu'daki ilk başarısı, 873'te İznik ve Ankara gibi kentlere baskınlar düzenleyen ve kendilerini "İyi Hristiyanlar" olarak adlandıran Paulisyanların yenilgisi oldu. Basil, aynı yıl Tarsus'taki Araplara saldırarak, onları Adana'da yendi. 886'da ölünce yerine oğlu VII. Leo geçti. Leo 897'de Araplara karşı başarılı saldırılar yaptı ve Tarsus'u Arapların elinden aldı. İmparatorluğun Anadolu üzerindeki tabınlığı (hâkimiyeti) güçlendi.

Onuncu yüzyılda Roma, daha önce yitirdiği gücünü artık yavaş yavaş yeniden kazanmaya başlamıştı. Doğu sınırında Arapların gücü aşamalı olarak geriletildi. 961'de Girit adası geri alındı. Roma'nın genişlemesinin önündeki en büyük engel, Halep emiri Seyf el Devle idi. 962'de Halep Yağmalandı. 965'te Kılık (Kilikia) bölgesi tümüyle Roma'nın eline geçti. 969'da Arapların elindeki Antakya yağmalandı. Abbasi Halifeliği o sırada bölünmüş bir durumdaydı ve

Fatımi Halifeliği güçlenmeye başlamıştı. Bu durum, Roma'ya yapılan Arap akınlarını durdurmuş ve güçlü bir ordu kurmak için olanak sağlamıştı. Halep kısa süre sonra boyun eğerek Roma uyruğu oldu. İmparator I. Yoannis, Fatımi Halifeliğine karşı Mezopotamya'ya ve Suriye'ye saldırılara başladı. 975'te Roma denetimini Suriye'ye doğru genişleterek, güneyde Levant'a kadar saldırılar düzenledi.

Bayat (Makedon) Soyu, 1059'da çocuğu olmayan Teodora'nın ölümüyle sona erdi. Daha sonra tahta X. Konstantin Dukas geçti. Doğuda ise yeni bir keynem (tehdit) ortaya çıkmıştı. Kınık boyunun önderliğindeki Selçuklu Türkleri giderek güçleniyordu. Alp Arslan, tahta çıktıktan sonra ilk akınını Doğu Roma'nın elinde olan Ermen bölgesine yapmıştı. 1064'te Kars ile Ani bölgelerine kadar ilerleyerek buraları Roma'nın elinden aldı. O yıl Yıpar'a (Gürcistan'a) bir akın düzenleyerek, Tublu (Tiflis) ile Çoruh Irmağı arasındaki bölgeyi ele geçirdi. Eski Türkçe *tublu*, 'sıntı' (mezar) demektir. 1068'de yeniden Yıpar'a saldırarak Tublu'yu ele geçirdi. Küçük yaşta iki çocuğu olan X. Konstantin 1068'de öldü. Karısı Eudokya, gözden düşmüş bir soylu olan IV. Romanos Diogenes ile evlendi.

Alp Arslan, Fatımileri ortadan kaldırarak Mısır'ı ele geçirmek amacıyla bir akın düzenleyerek, Roma topraklarına girdi. İlk olarak Malazgirt ile Erciş'i ele geçirdi. Ardından, Diyarbakır bölgesinde birçok kaleyi ele geçirdi. Romanos, Anadolu'da çökmekte olan durumu görüyordu. Selçukluları kovmak için hızla bir ordu kurdu ve sonraki üç yıl boyunca Selçuklulara karşı savaş yürüttü. Alp Arslan, 1071 yılında Urfa'yı kuşattıysa da başarılı olamamıştı. Ardından Halep'i kuşatarak Arap Mirdasoğullarını boyunduruk altına aldı. Romanos, 1071'de Selçuklulara ölümcül

bir uras (darbe) indirmeyi düşünüyordu. Alp Arslan Şam'a doğru yürüdüğü sırada Romanos, Kıpçak, Frank ve Norman paralı çerilerinin de katıldığı büyük bir orduyla Ermen'e doğru ilerledi ve Selçukluların elindeki Malazgirt kalesine saldırarak ele geçirdi.

Hızla geri dönen Alp Arslan, Malazgirt ovasında Roma ordusuyla karşılaşarak beklenmedik bir saldırı başlattı. Ordusu, sayıca Roma ordusundan çok daha küçüktü. Ancak, Roma ordusunda paralı çerilik yapan Kıpçak Türklerinin savaş başlayınca Roma ordusunu terk ederek Selçukluların yanına geçmesi, savaşın gidişini değiştirdi. Savaş sırasında Roma komutanı Andronikos Dukas, imparator Romanos'un öldürüldüğünü duyurarak ordunun bir bölümüyle birlikte kaçtı. Bunun üzerine Roma ordusu büyük bir yenilgiye uğradı ve Romanos tutsak alındı. Alp Arslan, barış koşulları üzerinde anlaşmaya varıldıktan sonra, çok iyi davrandığı Romanos'u sekiz gün sonra özgür bıraktı. Ancak Romanos'un Konstantinopolis'teki çerikleri (rakipleri) kısa bir süre sonra onu tahttan indirdi ve kör ederek öldürdü. Yerine VII. Mihail tahta çıktı.

1081'de Aleksiyos Komnenos bir urasla (darbeyle) tahti ele geçirdi. Bu sırada Peçenekler Balkanlar'da Roma'ya saldırıyordu. İznik ile birçok kent de Selçukluların eline geçmişti. 1095'e gelindiğinde imparatorluk, Boğaziçi ile kıyıyı zar zor elinde tutabilecek bir duruma gelmişti. Aleksiyos Komnenos, Papa II. Urban'dan haçlı akırı için yardım istedi. Urban'ın çağrısıyla iki yıl içinde toplanan Haçlı ordusu Konstantinopolis'e ulaştı. Haçlılar 1097'de İznik'e saldırarak ele geçirdi. Daha sonra Anadolu üzerinden doğuya doğru yürüdüler. Selçuklular Eskişehir yakınlarında Haçlı ordusuyla savaşmışlar, ancak engelleyemediler.

Haçlılar 1098’de Antakya’yı kuşattı. 1099’da kenti ele geçirerek, Kudüs’e doğru ilerlediler. Birinci Haçlı Akını’nın sonucunda Roma, Anadolu’nun batı kesimlerini yeniden denetim altına almıştı.

Aleksiyos’un yerine 1118’de oğlu Yoannis geçti. Yoannis, Selçuklulara karşı savunmayı sürdürdü. Yoannis’in yerine 1143’te oğlu Manuel Komnenos geçti. Manuel, 1162’de II. Kılıç Arslan ile bir barış antlaşması yaptı. Ancak barış uzun sürmedi ve Manuel büyük bir orduyla Selçuklulara saldırdı. Yapılan savaşta büyük bir bozguna uğradı ve zar zor canını kurtarabildi. Ardından Kılıç Arslan’la yeniden barış yaptı.

Komnenos soyu, 1186’da I. Andronikos Komnenos’un devrilmesiyle sona erdi. Yerine II. İsakiyos Angelos getirildi. Bu dönemde III. Haçlı Akını oldu. III. Aleksiyos Angelos 1195 yılında İsakiyos Angelos’u devirerek tahta çıktı. Ancak beceriksiz biriydi. 1204 yılında Trabzon ortunlu (merkezli) küçük bir Roma hanlığı ortaya çıktı. Bunlar Hristiyan Türklerdi. Dördüncü Haçlı Akını, Roma için büyük bir yıkım oldu. İznik’te yeni bir Roma hanlığı kuruldu.

Selçuklu ordusu 26 Haziran 1243’teki Köseadağ Savaşı’nda Tatarlara yenildikten sonra Anadolu Selçuklu Sultanlığı Tatarların uyruğu durumuna geldi. Bu durum Selçukluların gücünü yitirmesine neden oldu ve bir parçalanma başladı. Cengiz Han’ın torunu Külegü Han (Farsça: Hulagû), Tatar Kağanlığı’nın dörde bölünmesiyle güneybatı kesiminde İl Hanlığı’nı kurdu. İlhanlılar, Anadolu’yu Tatar ilteberleri (vâlileri) aracılığıyla yönetmeye başladı. Son Selçuklu sultanı II. Mesud, 1308’de öldü. Tatarların Maverâünnehir, İran, Azerbaycan ve Anadolu’yu ele

geçirmeleri, Oğuzların (Türkmenlerin) Batı Anadolu'ya doğru yönelmesine neden oldu. Türkmenler Anadolu'da Tatar tabınlığı (hâkimiyeti) altında Anadolu beyliklerini kurdular.

En güçlü beylikler Karamanlı ve Germiyanlı belikle-riydi. Ege kıyıları boyunca kuzeyden güneye doğru Karasılı, Saruhanlı, Aydınlı, Menteşeli ve Tekeli beylikleri bulunuyordu. Candarlılar (daha sonra İsfendiyarlılar olarak anılacaktır) Kastamonu ve Sinop çevresindeki Karadeniz bölgesini yönetiyordu. Kayı boyunun Osmanlı Beyliği, Anadolu'nun kuzeybatısında Söğüt çevresinde bulunuyordu. O dönemde küçük ve önemsiz bir beylikti. Ancak Osmanlı Beyliği sonraki 200 yıl içinde Anadolu ve Balkanlar'a yayılarak bir kağanlığa (imparatorluğa) dönüşecekti.

1300'ler, Anadolu'daki Roma tabınlığının (hâkimiyetinin) son dönemi oldu. İznik, Osmanlı Türklerinin keyne-mi (tehdidi) altındaydı. Daha sonra kenti ele geçirdiler. 1390'da Sultan I. Bayezid, Alaşehir'i aldı. Yüzyılın geri kalanında Osmanlılar Anadolu'daki son Roma topraklarını da ele geçirdi. Sonunda Fatih Sultan Mehmet 1453'te Konstantinopolis'i tutyadı (fethetti). 1461'de Anadolu'daki son küçük Roma hanlığı olan Trabzon da Osmanlıların eline geçti. Böylece Anadolu'daki bin yılı aşkın Roma varlığı tümüyle sona ermiş oluyordu.

Batı ve Doğu Roma İmparatorlukları

Büyük Selçuklu İmparatorluğu

SONUÇ OLARAK

Batılıların ve Türk-İslam sentezcilerinin öne sürdüğü gibi Türkler Anadolu'ya ilk kez 1071'de gelmedi. On iki bin yıla yakın bir süredir Anadolu'da yaşıyorlardı. 12-14 bin yıl önce buzul çağı sona erdiğinde Türkler, Orta Asya'dan ilk kez avcı toplayıcı küçük kümeler olarak geldiler ve Anadolu'nun çeşitli yerlerine dağıldılar. Göbeklitepe gibi tapınma ortunları (kült merkezleri) ve Çatalhöyük gibi ilk yerleşimler bu dönemden kalmadır. Orta Asya'da başlayan kuraklıktan sonra, MÖ 7. binyıldaki kitlesel göçle büyük bir Türk kitlesi daha Anadolu'ya yerleşti ve Alacahöyük gibi erken uygarlıklarını kurdular.

Anadolu'daki ilk büyük Türk uygarlığı Orta Anadolu'daki Katı ("Hatti") uygarlığıydı. Katıların MÖ 1700'lerden önceki dönemi üzerine bugün çok az bilgi bulunuyor. MÖ 3. binyılın ikinci yarısından kalan birçok ürkebilimsel (arkeolojik) alan bu Türk toplumundan kalmadır. Katus, Karuş, Kuşar gibi eski kent yerleşim birimlerinde ortaya çıkarılan bulgular, Katıların oldukça gelişmiş bir uygarlık yarattıklarını ortaya koymaktadır. MÖ 1700 yıllarından önce Katıların kendi dillerinde yazdıkları hiçbir belge bulunamadı. Bunun nedeni, yazıyı bilmemiş olmaları ve Sümer çivi yazısını henüz daha kullanmaya başlamamış olmalıdır.

Ancak Batılı sözde bilim adamları, Katı uygarlığının MÖ 1700 yıllarından sonraki dönemini Tevrat'tan devşirdikleri bir söz olan "Hitit" olarak adlandırarak, onların bir "Hint-Avrupa" toplumu olduğunu öne sürmektedir. Doğal olarak ellerinde bunu belgeleyen bir kanıt yoktur. Kaldı ki, geçmişte hiç bir dönem "Hint-Avrupa" toplumu diye bir toplum var olmamıştır. Bu tümüyle, Batılı sözde

bilim adamlarının kendi ülkelerinin emperyalist çıkarları doğrultusunda uydurdukları bir kavramdır. Bitiğin sonuna eklediğim Katıca sözlükte de görüleceği gibi bu dil, bir Erken Türk dilidir. Eski Türklerden dönüşen Avrupalılar, kendi soylarına alçaklık (ihânet) ederek Türkleri geçmişten silmeye çalışmakla aslında kendi geçmişlerine de alçaklık etmektedir. Yakında “Gerçek Turan toplumu biziz, Türkler Turan toplumu değildir” derlerse buna hiç şaşmamak gerekir.

Anadolu’ya yerleşen diğer bir Türk toplumu da Kaslardır. Kasların yerleşim alanı Doğu Anadolu ve Güney Kafkasya topraklarıydı. Bugün “Mitanni” olarak adlandırılan Bitan Hanlığı ile “Urartu” olarak adlandırılan Bayan İli Hanlığı’nı kuranlar Kaslardı. “Ermen” olarak adlandırdıkları Doğu Anadolu’da daha sonra kısa bir dönem Ermen Hanlığı’nı kurdular. Sonra da Gutlar (Madalılar), Elamlılar, Partlar gibi diğer Türk kağanlıklarının yönetimi altına girerek, bağımlı beylikler olarak varlıklarını sürdürdüler. Elam Kağanlığı bir süre tüm Anadolu’yu eline geçirerek, bölgeyi kendine bağlı ilteberliklerle (vilâyetlerle) yönetti.

Günümüzde “Traklar” olarak adlandırılan Türükler, tüm Avrupa topraklarına yayılmış olan Türk boylarıdır. Bunların bir kolu süreç içinde Batı ve Orta Anadolu’ya da yerleşti. Bir Türük kolu olan İtalya’daki Türüşükler (Etrüskler), parlak bir uygarlık yaratarak Roma ülkesini kuran Türük boyudur. Günümüzdeki Yunanistan topraklarına yerleşen Bulaşığ (Pelasg), Aka, Tur (Dor) gibi Türük boyları ise, bugün “Eski Yunanlılar” olarak adlandırılan toplumu oluşturdu. Batı ve Orta Anadolu’ya yerleşen Türükler, daha sonra günümüzde “Frig” olarak

adlandırılan Birig Hanlığı ile “Lidya” olarak adlandırılan Bayın Hanlığı’nu kurdular. Bunların dışında Kapatuk, Kılık, İlik, Bitin, Bunat gibi küçük hanlıkları da kurdular. Bunat Hanlığı bir süreliğine büyüyerek tüm Anadolu’yu ve Kırım’ı tabınlığı (hâkimiyeti) altına aldı.

Balkanlar’daki Türukler ise, bugün “Makedon” olarak adlandırılan Bayat Hanlığı’nu kurdular. Hanlık, Büyük Alık Sandır (İskender) döneminde büyük bir kağanlığa dönüşerek Balkanlar’dan Orta Asya’ya kadar çok geniş topraklar üzerine yayıldı. Uzun sürmeyen Bayat Kağanlığı, Büyük Alık Sandır’ın ölümünden sonra parçalanarak Bayat, Selük, Berkamun, Butlaim gibi hanlıklara bölündü. Selük Hanlığı uzun bir süre Anadolu’yu yönetti. Selüklüler, Doğu Anadolu için Partlarla uzun süreli savaşlar yaptılar. Ancak daha sonra Türuklerin ardılı olan Romalılara yenilerek ortadan kalktılar.

Anadolu’da daha sonra Roma dönemi başladı. Romalılar önce Anadolu’daki hanlıklarla bağlaşılar kurarak Anadolu’ya yerleşmeye başladılar. Daha sonra güçlendikçe, bu hanlıkları kendilerine bağlı ilteberlikler durumuna dönüştürdüler. Ermen bölgesi için Partlarla uzun süreli savaşlar yaptılar. Burat (Fırat) Irmağı iki ülke arasındaki sınırı oluşturdu. Daha sonra Müslüman Araplar ortaya çıktı. Önce Part Kağanlığı’nı yıkarak Doğu Anadolu’yu ele geçirdiler. Ardından Romalılarla yaptıkları uzun süreli savaşlarla Batı Anadolu’ya kadar ilerlediler. Birkaç kez Konstantinopolisi bile kuşattılar. Ancak Tuna Bulgar Türklerinin yardımıyla geri püskürtüldüler.

Daha sonra Araplar güçten düşerek Anadolu’dan çekildiler. Arapların gücünü kıranlar, İslama geçen Oğuz Türkleriydi. Bunlar Selçuklulardı. Selçuklular giderek

Anadolu'ya yayılmaya başladı. Bu Türkler, Anadolu'ya son gelen Türklerdi ve kısa bir süre içinde Anadolu'yu ele geçirdiler. Oğuz Türkleri geldiğinde, Doğu Anadolu'da Eski Türkçe konuşan Hristiyan bir toplumla karşılaştılar. Bunlar Apostolit Kilisesi'ne bağlı olan Ermen (Doğu Anadolu) Türkleriydi. Orta ve Batı Anadolu'da yaşayan Ortodoks Türklerin büyük bir kesimi de Eski Türkçe konuşuyordu. Ayrıca, özellikle büyük kentlerde oturan ve Romeyka konuşan geniş bir Türk Ortodoks kitlesi de bulunuyordu.

Oğuzlar, Anadolu'ya binlerce yıl önce gelmiş olan soydaşlarıyla kısa sürede kaynaştılar. Hristiyan Türklerin büyük çoğunluğu süreç içinde İslama geçti. Hristiyan kalan Türklerin Apostolik Kilisesi'ne bağlı olanları Ermeni, Ortodoks Kilisesi'ne bağlı olanları da Rum ya da Karamanlı olarak adlandırıldı. Selçukluların dağılmasından sonra onların ardılı olan Osmanlılar Anadolu'nun yönetimini yüklendi. Batı Anadolu'daki Roma topraklarını ele geçirerek Konstantinopolis'e dayandılar. 1453'te Konstantinopolis'i alarak Doğu Roma İmparatorluğu'nu tümüyle ortadan kaldırdılar. Osmanlılar 1461'de Anadolu'daki son küçük Roma toprağı Trabzon'u da ele geçirdiler. Böylece Anadolu'daki bin yılı aşkın Roma varlığı tümüyle son buldu.

MÖ 1700'DEN ÖNCEKİ KATICA SÖZLÜK

A

ah buyurmak, buyruk vermek – **ağ yukan** çıkmak,

yükselmek; **ağa ağa**, yönetici

Süm **aağ** buyurmak, buyruk vermek

ale kıskanmak – **alda** aldatmak

alip anlamı bilinmiyor – **alp** 1. güçlük, karmaşıklık,

zahmet, sıkıntı, tehlike 2. yiğit, savaşçı, bağatur

Süm **alib** kendinden geçme, uyuşukluk, baygınlık,
bilinçsizlik

anna ne – **ne** ne?

Süm **ana** ne

apa/vapa ata, baba – **apa** apa, ata, baba

Süm **abba** ata, baba

aş gelmek – **aş aşmak**, geçmek, arkada bırakmak

Süm **uş** eşlik etmek, izlemek

B

bute bütünlenmek, tamamlanmak, uzamak – **büt**

bütünlenmek, tamamlanmak, gelişmek

Süm **mud** yaratmak, bütünlemek, oluşturmak

E

et/it koymak, yapmak, etmek – **et** etmek, eylemek,
kılmak, yapmak, yaratmak, donatmak
Süm ed yıkmak, vurmak, inip çıkmak, öfkelenmek,
kudurnak

H

hel/hil saçmak, dökmek, dağıtmak – **ala** koparmak,
parçalamak

Süm hal saçmak, dökmek, dağıtmak

hel/hil büyümek, olgunlaşmak – **kal** yaşlı, olgun

Süm gal 1. yaşlı, olgun 2. büyümek, olgunlaşmak

her gizlemek – **ar** aldatmak, kandırmak

Süm aur gizlemek

her/hir ermek, dağıtmak, yönetmek – **er** ermek, ilgili
olmak, ulaşmak, yapmak

Süm iri ermek, yükselmek, ulaşmak, ermek

hukur görmek, bakmak, izlemek – **gör/kör** görmek,
bakmak, izlemek

Süm kar, gur görmek, bakmak, izlemek

hun güç, kuvvet, kudret – **kun** güç, kuvvet, kudret

Süm gun ağırlık

K

karkar karmak, kazımak, tırmuklamak – **kar** karmak,
karıştırmak

Süm *kar* karmak, karıştırmak

kaş/kiş baş – **kaş** 1. kaş 2. herhangi bir nesnenin kıyısı;
baş baş, kafa

Süm *maş* kıyı, sınır muş yüz

katta yönetici, han – **kadır** sert, kızgın, yırtıcı, öfkeli

kazue bardak, kap – **kazan** büyük, derin ve kulplu kap

kazza kızıl, kırmızı – **kızıl** kıızı, kırmızı

kip korumak – **kap** kapmak, almak, tutmak yakalamak,
örtmek, kapatmak

Süm *dab* tutmak, korumak, kapmak

ku kapmak, tutmak – **kap** kapmak, almak, tutmak
yakalamak, örtmek, kapatmak

Süm *dab* tutmak, korumak, kapmak

kut ruh – **kut** uğur, mutluluk 2. koruyucu ruh

Süm *kud* iyi

kuzan ocak, fırın – **kazan** büyük, derin ve kulplu kap

P

pal/pel ev – **bal** sağlamlaştırmak; **balık** kent

Süm *bal* kazımak, eşmek, ortaya çıkarmak; **bal** taş

paras pars (leopar) – **bars/pars** pars (leopar)

paru parlak, parlayan, ışıldayan – **par/ parlak** parıltısı
olan, ışıldayan, parıldayan
Süm *bar* yakmak; *babbar* 1. ak 2. ağarmak
pezi yel, esinti – **es** esmek, yel esmek; **esin** esinti, yel
Süm *eş* soğumak
pul olmak – **bol/ ol** olmak
Süm *ğal* olmak
puluku yaprak, yeşillik – **pul** 1. posta pulu 2. balık pulu
3. yassı ve yuvarlak metal levha
Süm *bulug* bitki
pun ölüm, acı, üzüntü – **bun/ mung** sıkıntı, acı, üzüntü
Süm *mun* acı, kekrek
pur ülke, toplum – **bar** her şey, tümüyle
Süm *bur* yer, alan, bölge
puş yutmak – **buş** tıkanmak
Süm *muş* donmak, pıhtılaşmak

Ş

şay yönetici – **şad/şat** yöneticilerin sanı, boy beyi

T

tabar yönetici – **tabar/ tapar** yönetici
tak arslan, bağıtatur (kahraman) – **tay** arslan yavrusu
tan yer, taban – **tan/ten** 1. gövde 2. tarla

te değmek, uzanmak – teğ/ değ değmek, varmak,
ulaşmak

Süm *tag* değmek, dokunmak, tutmak, bağlamak
te büyük, ulu – tı sonsuz, sürekli, sağlam, katı, dayanıklı
teh, tih yapmak, kurmak, takmak, dikmek – dik
dikmek; tak takmak

Süm *tag*, *talı* takmak, eklemek; *dih*, *zig* dikmek
tera deri – teri/ deri deri

tiuz taş, kaya – taş taş

Süm *duşia* taş

tu yemek – tu tıkamak

Süm *du* tıkamak

tuk/ tuh tıkmak, basmak – tuk/ tık tıkmak, sokmak,
tıkamak, basmak

Süm *du* tıkamak

tup dip, kök, temel – tüp/ dip dip, kök, temel

Süm *dib* dip, kök, temel

tuwi korku – tuda tehlike

U

ur kuyu – ur içine batırınak

Süm *ur* temel, kök

ure/ uri sağlam, güçlü – or sağlam, güçlü

Süm *uru* destek, güçlendirme

Y

yay vermek – yev vermek

Süm *gi* geri vermek

Z

zik çökmek, düşmek – çok çökmek, düşmek

Süm şeg çökmek, düşmek

ziş dağ – yış ağaç, dağlık, otlak, orman, yayla

Süm şeş ağaç, orman

MÖ 1700'DEN SONRAKİ KATICA SÖZLÜK

A

aiş ağız – ağız ağız

ag/ek ağ – ağ ağ

ak/akk güneş tutulmak, ölmek – ag güneş doğmak,
yukarı çıkmak, yükselmek

aku içmek – ak akmak

aluwan büyüülü – alavan timsah

an eğit(İL)mek, öğrenmek – an anmak, hatırlamak

-an çoğul eki – -n/ -an çoğul eki; yarmagan (armağan;
yarmaklar/paralar), oğlan (oğullar), örten (alevler),
orun (kentler; yerler) gibi.

ana/ ene ana – ana ana, anne, ene

anna/-**anni** önce, hanidir, şimdiden – **anta/antın**
böylelikle, böylece, ondan sonra
anı yapmak, yaratmak, hazırlamak – **anı** anımak
(hazırlamak)

anda/handa orada, arasında – **anda/anta** orada, oraya
andan/handan içinden, içine, böylece – **andın/antın**
bundan, böylece, ondan sonra, bunun üzerine
-**andan** içinden – **-ndan/-nden** örnek: içi-nden,
arası-ndan

andurza içinde – **andıran/antıran** oradan
antu servet – **ağı** servet

ap/ep almak, ele geçirmek – **apar** aparmak, almak
apa/apu bu – **bu** bu
apali tuzaklı, yanıltmalı – **apı** apımak, korumak,
savunmak

apanda ardında, sonunda – **aparınu** sonsuz
apata çünkü – **apam** eğer

appa sonra, yeniden – **apam** eğer

ar/er bulunmak, olmak – **ar/er** olmak, var olmak,
bulunmak

ar varınak, ulaşmak – **var** varmak, ulaşmak

ar yürümek – **yor/yürü** yürümek

ar kehanette bulunmak – **ar** arınak, aldatmak,
kandırarak

ar yarmak, bölmek – yar yarmak, bölmek
ara iyi, uygun – arı temiz, iyi, eksiksiz, uygun
arahzanda arasında, çevresinde – arasında/arasında
arasında
arda görmek, farketmek – ardı/adır ayırmak,
saptamak, görmek
arha uzak, öte – arka öte, uzak
arhaş/erheş dizi, sıra, çizgi, bağlantı – arkış kervan
araş akmak, erişmek – eriş erişmek
ariya büyü yapmak – arva büyü yapmak
arku belirtmek – arku belirtmek, aracılık etmek
arınah uyumak – arınak yorulmak
arman/ermen hasta olmak, arılmak (zayıflamak) –
arınan/ermen hasret çekmek, özlemek
arnu yerleşmek, taşınmak – arna/orna arnamak
ornamak, yerleşmek, konmak, taşınmak
arr anıtmak (temizlemek), yıkamak – arı[t] anıtmak
arşa kıskarmak, kızmak – arısı arsmak, yanılmak,
baştan çıkmak
aş geriye kalmak – aş geride bırakmak
aş[ş] sevilme – aşlaş bağlı olmak
aşan ulaşmak, aşmak – aşun aşınmak, geçmek, aşmak
aşka geçit, geçiş – aşkı aşılın / geçilen yer
aş[ş]u at – eşek eşek

aş[ş]u iyi, uygun, yararlı – ası/ aş/ yararlı, uygun, iyi

aşul kurtuluş – asıg kurtuluş

at[t]a/ ata ata, baba – ata ata, baba

attala atalık, babalık – atalı atalık, babalık

attala atalı – atalı atalı

au görmek – ay (bir olayı) önceden görüp söylemek

azzikk yemek yemek – aşan yemek yemek

B

baştan süslü, işlemeli – baştın muhteşem, mükemmel

D

dapi tümü, hepsi – topu tümü, hepsi

das güçlü, ağır – tas kaba

E

e/i yemek – ye/yi yemek

edri yedirmek – yedir yedirmek

edri aş, yemek – yediri aş, yemek

ep kapmak, almak – kap kapmak, almak

er ermek, ulaşmak – er ermek, ulaşmak

eş/ aş oturmak, yerleşmek, yerleştirmek – eş eşmek,

dağıtmak

eş/ aş olmak, bağlı olmak – eş eşleşmek

eş/iş yapmak – eş el koymak, azaltmak

Ĥ [Kh, Q, G]

ĥa inanmak, kanmak – **kan** karımak

ĥaĥal sebze , yeşillik – **kal**va sebze, yeşillik

ĥal devindirmek, kılmak – **kıl** kılmak, etmek

ĥal diz çökmek, kalmak – **kal** kalmak

ĥalan ezmek, düzleştirmek – **kalın**(laştır) kalınlaştırmak

ĥali ağıl, ahır – **kalıĥ** kalınan yer, salon

ĥaliĥla diz çöktürmek, boyun eğdirmek – **kalıkla**

kalıklamak, boyun eğdirmek, kalmasını sağlamak

ĥalın ? (anlamı bilinmiyor) – **kalın** kalın, katı

ĥan ? (anlamı bilinmiyor) – **kan** kanmak, yerine
getirilnek, gerçekleşmek, doymak, tatmin olmak

ĥan ön, alın – **ön** ön, alın

ĥana yargılamak, cezalandırmak – **kına** kınamak,
cezalandırmak

ĥand dürüst, samimi – **and/and** ant, yemin

ĥante ilk, önde, önde gelen – **önde** önde, önce gelen, ilk

ĥanti karşı, önde – **önde** önde, karşı

ĥap yapmak, kurmak, düzenlemek – **yap** yapmak,
kurmak, yaratmak, düzenlemek

ĥapar/ĥapir işletmek, ködü (ticâret) yapmak, ödemek,
satmak, tölemek (tazmin etmek) – **yapır** yapırmak,
düzeltmek, onarmak

hapin zenginleşmek – **yapın** yapınmak, özenle
 hazırlanmak, kendine yapmak
hapiniş zenginleşme – **yapınış** yapınış
hapu çit, korkuluk – **kapu** kapı
har kırmak, ezmek, parçalamak – **kır** kırmak
har gömmek – **kar** karmak; **küre** gömmek
hara/ haran kartal – **kartal** kartal, bürküt
harrant kırntı, kırık, parçalanmış – **kırntı** kırntı,
 parçalanmış
hari dere (vâdi) – **dere** vâdi
harga zarar – **karga/ kargış** lânet, beddua
harganu yıkmak, mahvetmek, yenmek, üstesinden
 gelmek – **kargan** karganmak, küfretmek, beddua
 etmek, lânet etmek, ilenmek
hark temiz, ak – **ank** temiz, ak
hark yıkılmak, çökmek – **argın** yorgun
harki/ hargay ak, parlak – **kar** kar
harna karıştırmak, çalkalamak – **kar** karmak
harp katılmak, karışmak – **karış** karışmak
harşi[e] e doğru, karşı, karşıya, değin – **karşı[ya]** karşı,
 karşıya
haru ısımak – **yarı** yarumak, ısımak
haş açmak – **aç** açmak
haş soydan gelen, torun – **yaş** çocuk

ھاھا doğmak – **ھاھا** ھاھاamak
ھاھا kurutmak, sertleştirmek – **kat** katmak, sertleştirmek
ھاھا yazmak, bildirmek, buyurmak (emretmek) – **katru**
 ھاabalatmak didindirmek, uğraştırmak
ھاھاuk kötü, berbat – **katı** katı, sert
ھاھا yaymak, eğmek – **yay** yaylandırmak, eğmek
ھاھا kazmak, saplamak, vurmak – **kaz** kazmak,
 saplamak, vurmak
ھاھا a mak, yarmak, kesmek – **kes** kesmek, yarmak,
 a mak
ھاھا yağmur – **ھاھا** yağmur
ھاھا yerine getirme, gibi – **kimi** gibi
ھاھا/ **ھاھا** ھاھاamak – **ھاھا** ھاھاamak
ھاھا ھاھاayan, canlı – **ھاھا** ھاھا, canlı
ھاھاwan ھاھاayan – **ھاھاayan** ھاھاayan, canlı
ھاھاitar/ **ھاھا**itan yaban hayvanı – **yutar**/ **yutan**
ھاھا kesmek, öldürmek – **yık** yıkmak, bozmak, yok
 etmek
ھاھا ezmek, yenmek – **kul** kul, k  le, tutsak
ھاھاan y  n – **kolan** yönden yapılan ip
ھاھاan hepsi, tümü – **k  m  n** hepsi, topluca, tümü
ھاھاn bir iş yapmak – **kın** kırmak, çalışıp ھاabalamak
ھاھاp/ **ھاھا**wap yükselmek, kakmak – **kop** 1. yükselmek,
 kalkmak 2. kopmak

hup/ huwap kötü davranmak – **yuba** yubamak,
yüzüstü bırakmak
hur avlamak – **kur** kurmak, yay germek
hurt kargılamak (lânetlemek) – **kurt** kurt (solucan), kurt
(korkulan, tabulaştırılan böcü)
hurkilaş utanmazlık, ahlâksızlık – **kurgılış** zevzeklik,
hafiflik
hut/ huet çekmek, koparmak – **yut** yutmak, silmek,
bozmak
huy/ huway acele etmek yayılmak – **kay** kaymak, acele
etmek
huwan yel, esinti – **kayan** kayan

İ

i gitmek yürümek – **ev/ iv** evmek / ivmek, çabuk
olmak, koşmak
ieşn kötü bir varlık – **yaşın** şimşek, yıldırım
iluyan yılan – **yılan** yılan
imna yine – **yime/ yeme** yine, gene
inan hastalık – **inme** inen, inme felç
inu **yanmak**, yakmak – **yan** yanmak
is izlemek – **iz[le]** izlemek
ispar dağıtmak – **sepre** sepremek, dağıtmak
ist işitmek – **işit** işitmek

istanza istek - istence istek

iş işlemek, çalışmak - işle işlemek, çalışmak

işlahru yaş, gözyaşı - yaş/ yaşkarı yaş, gözyaşı;

yaşangur göz yaşarmak

ištu işitmek - işit işitmek

it git! - git git!

iya/ iye yapmak, kurmak - yay yaymak, germek,

kurmak, ortaya koymak

iwan yürümek - evin/ ivin evinmek, acele etmek

Süm gid uzaklaşmak

K

ka bu - ku bu

kain/ gain kayın, hısım - kayın kayın

kaka/ gaga gaga, diş - gaga gaga, diş

kan tarumak, onaylamak - kan kanmak, doymak,
onaylamak

kani burada - kanı nerede?

kank/ gang asmak, tartmak - kangal kangal

kapar/ gapar ? (anlamı bilirmiyor) - kabar/ kapar

kabarmak

karez/ karet sel, su baskını - karız yeraltı suyu

kark kaybolmak, yitmek - karagu kör

karş ayırmak, kesmek, belirlemek, ölçmek - karşı

karşamak, karışlamak, ölçmek

karşı sert, kaba – **kars** yün dokuma, kaba dokuma

karta kesmek – **karta** tırnalamak; **kart** yara

karu eski, yaşlı – **karı** yaşlı

karu şimdiye kadar – **karu** -e karşı, -e doğru

kat birlikte, yanında – **kat** kez, defa, kat

katu/ kadu düşmanlık, çatışma – **katu**/katgı kaba,

kötü, kibirli, küstah

ki yağmak – **yığ** yağmak

kiş/kaş açlık, kıtlık – **kız** açlık, kıtlık

kiş taramak, kaşımak – **kaşı** kaşımak

kui kim, ne – **ki**/kim kim, ne

kuiş biri, diğer – **kişi** kişi

kukur kıvrırmak, kesmek – **kıvrır** kıvrırmak

kul/ gul oymak, kazımak, yazmak – **kıl** kılmak,

yarmak, yazmak

kun öldürmek, artatmak (mahvetmek) – **kun** çalmak,
gasp etmek

kur kırmak, kesmek, yarmak – **kır** kırmak

L

la/lay açmak, çözmek, çıkarmak, bırakmak, dağıtmak

– lala lalamak, ezmek, ufalamak, toz duruma getirmek

lagan bükük, eğik, yayvan – **leğen** leğen

laḥ akın (sefer), yolculuk – **ula** sıra, dizi, bağlama,
 bağlantı, süreklilik, diziliş
lak vurup çıkarmak, düşürmek – **lala/ ala** alamak /
 lalamak, koparmak, parçalamak
lal yanmak, ısıldamak – **yal** yalmak, yanmak, ısıldamak
lal kaynak, pınar – **yul** kaynak, pınar
lala dil, konuşma – **yala** söz, iftira, lakırdı
lam ad, saygınlık – **nom** yasa, din, inanç, öğreti
lam kısa bir zaman parçası, an – **lav** an, yanım saniye
lap parlamak, yanmak – **yaba** sıcak, kızgın
lawar bozmak, soymak – **yapır** yıkmak, bozmak,
 düzeltmek, düzleştirmek
laz düzleştirmek, düzeltmek, iyileştirmek **yas/ yaz**
 yazmak, sermek, düzleştirmek
lazi iyi, düz, düzgün – **yası/ yazı** düz, yassı, düzlük, ova
laziyaḥ düzeltme, düzgünleştirme, doğru yapma – **yasa**
 yaşamak, kurmak, düzgünleştirmek, doğru yapmak;
yasag yasa, kanun
lel yel – **yel** yel (rüzgâr)
lela uzlaştırmak, birleştirmek – **yeli** yapıştırmak,
 birleştirmek
lil acele etmek, koşmak, hızlı gitmek – **yel** yelmek, acele
 etmek, koşmak, hızlı gitmek
lil yatışmak, sakinleşmek, ılınmak, yumuşamak,

dinmek – **ıl/yıl** ılmak, yılmak, ılıklaşmak, ılınmak,

sakinleşmek, dinmek, yumuşamak

lili yalamak – **yala** yalamak

liş/leş toplamak, bir araya getirmek **yış** yışmak,

iliştirmek, tutturmak, koymak, üstüne koymak

luk yakmak, ateş yakmak, parlamak, gün ağarmak –
yak yakmak

lul kaynak, pınar, göl, kuyu – **yul** kaynak, pınar

lur küçük düşürmek, gerçek yüzünü ortaya **ıkarmak** –
yar açığa vurmak, açıklamak

luz zorunlu görev, kamu görevi – **yos/yo**z bayağı, kaba,
yalın

M

-ma/-mi -im eki (benim) – **-im** (benim)

ma ama, ancak – **ama** ancak [*ama* sözü Arapçaya
Türkçeden geçmiştir]

man gibi, öyle, eğer – **-man** olan; örnek: şiş-man,
koca-man

mal onaylamak (kabul etmek) – **yıl** yılmak, bezmek, razı
olmak

malişk ank (zayıf), yeğni (hafif), önemsiz – **yılışık**
yılmış, yılışmış

mar erimek, eriyinceye kadar pişmek, ısınmak,

kaynamak – **bur** buharlaşmak buhar çıkarmak, koku
yaymak, güzel kokmak
mar yarmak, bölmek – **yar** yarmak
marak yarik, bölük – **yarık** yarılmış
mara/ mari ışık – **yaruk** ışık, aydınlık, parlaklık, parıltı
mark bölmek, kesmek, burkmak – **burk** burkmak
marşa saygısızlık etmek – **yarsı** yarsımak, aşağılamak,
nefret etmek
marza parçalamak, ufalamak – **parçala** parçalamak
maş kaç, ne kadar – **kaç** kaç, ne kadar
may büyümek, gelişmek – **bay** baymak, yücelmek,
büyümek
mayan yetişkin, gelişmiş – **bayan** yücelmiş, gelişmiş
mehur süre, zaman – **ür** süre, zaman
mek çok – **çok** çok
meki çoğu – **çoku/ çoğu** çoğu
mema deme, söyleme – **deme** deme, söyleme
meni yüz, beniz – **mengiz/ beniz** yüz, beniz
mer yok olmak, erimek – **eri** erimek
mül bal – **bal** bal; **mür** bal
minu iyileşmek, sağalmak – **bırık** kırılmak, iyileşmek,
sağalmak
mir/ mer/ mar gitmek, uzaklaşmak – **ıra/ yıra** ıramak,
uzaklaşmak

mur salkım - bür salkım

muş düşmek - düş düşmek

muta kazmak, köklemek, dağıtmak - yutu mahvetmek

maz dayanmak, direnmek - yaş yaşmak, saklanmak,
gizlenmek, direnmek

N

naki zor, güçlü - yağı düşman

nama yine, gene - yeme/ yana yine, gene

natki yatak - yatkı/ yatak yatak

newa yeni, taze - yeğ iyi, üstün, daha iyi

nin ekmek - nan ekmek

P

pad batırmak, gömmek - bat batmak; batır batırmak

pağ korumak - bekle korumak

pağış koruma, gözleme, bakma - bakış bakma, koruma

pağhur ateş? - bakır bakır

palta kürek kemiği, bıçak / balta ağzı - balta balta

papa baba - baba

papr üfürmek, şişirmek - böbür kabarmak

par daha, daha çok, tümüyle, büsbütün - bar büyük,
geniş, yüce, bulunan

par kırmak, yarmak, ezmek, burmak, bürmek - yar

yarmak; **bur/bür** burmak, bürmek, büzmek

par hava? – **bur** buhar yaymak, kokmak

par ortaya çıkmak, belirnek, oluşmak – **bar/var** var olmak, belirnek

par varmak, geçmek – **bar/var** varmak

par kaçmak – **var** varmak, ulaşmak

para yarı – **yarı** yarı, yarım

parg kovalamak, saldırmak, acele etmek – **barıg** davranış, tutum, gidiş, yürüyüş

parn ev, bannak – **barın[ak]** barınak

pars bars, pars – **bars/pars** pars (leopar)

parta kanat – **yartu** levha

paş yutmak, ele geçirmek, basmak, yönetmek – **bas** basmak, ele geçirmek, yönetmek

pat bacak, ayak – **bacak/ayak** bad / **pat** => bad+ak=> adak => ayak

ped yer, toprak – **bad/bat/bet** sert yer, sert toprak

pei bey – **bey** bey

pes basmak, ovmak – **bas/bes/pes** basmak

pesan/peşen erkek adam / **basan/pesen** basan, yöneten

pi vermek, ödemek – **yev** vermek

pid/pit koşmak, yarışmak – **büt/bit** gerçekleşmek, gelişmek, başarılı olmak

puk savaşmak, avlamak, öldürmek – **bog/bug/buk**
boğmak, boğarak öldürmek
pul bol, çok – **bol** bol, çok
pul bollamak, çoğaltmak – **bol** bollamak, çoğaltmak
puntar inatlaşmak – **bunta** bunaltnak
pur bürmek, büzmek – **bür** bürmek, büzmek
purulli yapı, tapınak – **bürülü** bürünmüş
purungi süs nesnesi – **bürüngü** süs nesnesi
purut (çamurla) sıvamak, bürütmek – **bürüt** bürütmek
puş tutulmak – **buş** tutulmak, tıkanmak, telaşa
kapılmak
putal bağlanmak, birleşmek – **butal/budal** budalmak,
budaklanmak
puw ezmek, sıkmak, boğmak – **bog** boğmak

Ş/S

şah aramak, araştırmak – **sak** düşünmek, hesap etmek
şah sıkmak, tıkmak, doldurmak – **sık** sıkmak
şah kızartmak – **sög** söğmek, kızartmak, haşlamak
şak (hakkında) bilmek, denemek, dikkate almak,
tanımak; hatırlamak, uzman olmak – **sak** düşünmek,
hesap etmek
şak/şag yağ – **ya** yağ
şak bilmek, tanımak – **sak** düşünmek, hesap etmek

şar yarmak, bölmek – yar yarmak
şara yarı, yarım – yarı yarı, yarım
şar karşı çıkmak – sar kızmak, çıkışmak, karşı çıkmak
şardi yardım – yardım yardım
şarli üstün – yarlıg emir, buyruk, ferman
şi iye (kutsal ruh) – iye iye
şiş gelişmek, çoğalmak – şiş şişmek, genişlemek
şub vurmak, kesmek, parçalamak – çap çapmak,
vurmak, kesmek, parçalamak
şubi arı (temiz), kutsal – çapı kesilmiş, parçalanmış,
(kurban için) kutsanmış
şub dalmak; suya dalmak, uykuya dalmak vb. çop/çup
/çüp/çom/çum/çüm dalmak; suya dalmak, uykuya
dalmak vb.
şubi bulanık – çöpi bulanık
şul tartışmak, azarlamak, kibirli olmak – çul acı
çektirmek

T/D

day/ti koymak, yerleştirmek, dayamak – taya/daya
dayamak
tiyan uzanmak, dayanmak – dayan dayarınak
tak/dak benzemek – teg/dek gibi
taki diğer – takı/dahi; diğer diğer, ...bile

takiş birleşmek, karışmak – **takış** takışmak, kanışmak

***tak** takmak – **tak** takmak

tali hoş, nefis – **talı** hoş, nefis

tapar yönetmek – **tapır** basmak, ezmek, yönetmek;

tabınlık hâkimiyet

tapar[a]n/**tabar[a]n** yönetici, han – **tapır[g]an** yönetici

tar yapabilmek – **tar** dağıtmak, saçmak, zorla

birbirinden ayırmak

tarı yenmek, kazanmak – **tarka** ~~tark~~amak, yenmek, yok etmek

tarma 1. tırnak, çivi 2. tırmıklamak – **tırmık** tırmık,

tırmak; tırmıklamak, tırmalamak

***tar** dağıtmak, yaymak, saçmak, birbirinden ayırmak –

tar tarmak, dağıtmak, yaymak, saçmak, birbirinden

ayırmak

tarı ağaç, odun – **terek** ağaç

tar toplamak, bir araya getirmek – **tar/ter/der** dermek,

toplamak

taş/daş ağır, güçlü, zor – **taş** taş

te demek, söylemek – **te/de** demek, söylemek

tep aşağılamak – **tep** tepmek, ezmek

teş düş, rüya – **tüş/düş** düş, rüya

teşan düş görmek – **tüşe/tüşen/düşen** düşemek, düş

görmek

tes tas, kap – tas tas, kap

tiş oluştunmak,deşmek – teş/deşdeşmek

tit yüklemek, atamak – tit bağışlamak, vermek

tuh tıkanmak, soluk soluğa kalmak – tı[an] tıkanmak

tuk/ dug görünür olmak, görünmek, gözükmek tuğ/

doğ doğmak, görünmek, gözükmek

tuliyaş toplanma, doluşma – doluş doluşma, toplanma

*tul dolmak – tol/ tul dolmak

tupp tablet, belge – tab işaret

U

ud getirmek – ud izlemek, hizmet etmek, uymak

ula birleştirmek, karıştırmak – ula ulamak, bağlamak, katmak, eklemek, birleştirmek

un o, şu – an/ o/ ol o (üçüncü tekil kişi)

una almak – una unamak, onaylamak

unu/ nu ve, ancak – udu ve, ardından, ondan sonra

ur/ war yanmak – par parlamak

W [Ua]/Y

wak eksik olmak – yok yokmak, eksik olmak

wala övmek – yala/ yalga okşamak, yalamak

wan/ wen bağlamak – yan (bir yere) sapmak

warpali güçlü, ulu – yarplığ dayanıklı, sağlam, güçlü

***warp / yarp sağlamlık, güçlülük, dayanıklılık – yarp**

sağlamlık, güçlülük, dayanıklılık

war ormak, ürün biçmek – or orınak, biçmek

warra yardım etmek – yara yaramak, yardım etmek

watar 1. su 2. sulama – batır batır

wataru kuyu – batın batın

watku kalgınak (bağlı olmak), kaçmak – **batkı** batkı

watkunu uzaklaştırmak, görevden almak – batkını

batkını, batına

***wat batmak – bat batmak**

wek istemek – bek[le] bekleme

wes basmak, örtmek – bes / bas basmak, örtmek

wesi beslenmek, otlamak – besi/ beslen beslenmek

wesur bastırmak, sıkmak – bastır bastırmak

$$Z$$

zah sokmak, çarpmak – çak sokmak, çarpmak

zakki sürgü - çakı çakı

zenna sona erdirmek, bitirmek – sonna/ sonla

sonlamak, sona erdirmek

zıkk başlamak - çık çıkmak

zin durmak, bitmek, sona ermek – **sın** kınılmak.

incinmek, bozulmak, parçalanmak; sin sinmek, batmak, çökmek

KAYNAKÇA

- Akurgal, Ekrem (2001). *The Hattian and Hittite Civilizations*. Ankara: Ministry of Culture.
- Akurgal, E. (2005). *Anadolu Kültür Tarihi*. Ankara: TÜBİTAK.
- Akurgal, E. (1989). *Anadolu Uygarlıkları*. Net Turistik Yayınlar A.Ş.
- Alp, S. (2011). *Hitit Çağında Anadolu*. Tübitak. Ankara.
- Ashley, J. R. (2004). *The Macedonian Empire: The Era of Warfare Under Philip II and Alexander the Great, 359–323 BC*. McFarland.
- Appian. (2014). *The Foreign Wars, The Mithridatic Wars*. CreateSpace Independent Publishing Platform.
- Arrian (1884). *The Anabasis of Alexander*. Translated by Chinnock, E. J. London: Hodder and Stoughton.
- Baltacıoğlu, H. (2017). *Alaca Höyük Erken Tunç Çağı Yönetici Mezarları ve Hitit Kültürü Katı İle İlişkisi*. Ege Üniversitesi Rektörlüğü Basımevi Müdürlüğü.
- Barjamovic, Gojko (2011). *A Historical Geography of Anatolia in the Old Assyrian Colony Period*. Copenhagen: Museum Tusculanum Press.
- Beal, R. H. (1986). *The History of Kizzuwatna and the Date of the Šunaššura Treaty*. *Orientalia*.
- Beckman, G. (1996). *Hittite Diplomatic Texts*. Scholars. Atlanta.
- Blastweiler, J. ('013). *Kings, Queens and Princes of the Hittite Kingdom in the offering lists of the Royal Ancestors*, in "Anatolia in the Bronze Age", *Amem*.
- Bauer, S. W. (2007). *The History of the Ancient World*. W. W. Norton & Company.
- Brandau, B. & Schickert, H. (2003) *Hititler*. Arkadaş Yayınları. Ankara.
- Bryce, T. (2005). *The Kingdom of the Hittites*. New York: Oxford University Press.
- Trevor B. (2009). *The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Western Asia*. Taylor & Francis.
- Bunson, M. (1991). *Encyclopedia of Ancient Egypt*. Grammercy Books.

Burney, Charles A. (2004). *Historical Dictionary of the Hittites*. Lanham: Scarecrow Press.

Bury, J. B.; Meiggs, Russell (1975). *A History of Greece*. London: MacMillan Press.

Cassius Dio. (1989). *Roman History*, vol. 4. Loeb.

Cawthorne, N. (2004). *Alexander the Great*. Haus Publishing.

Chrubasik, B. (2016). *Kings and Usurpers in the Seleukid Empire: The Men who would be King*. Oxford University Press.

Çığ, Muazzez İlmiye. (2008). *Hititler ve Hattuşa*. Kaynak Yayınları. İstanbul.

Dale, A. (2015). Walwet and Kukalim: Lydian coin legends, dynastic succession, and the chronology of Mermnad kings. *Kadmos*. 54.

D'alfonso, L. Tabal, an 'out-group' definition in the first Millennium BCE. 2012. <https://www.academia.edu/2951102>.

Dionysius of Halicarnassus. *Roman Antiquities*. Book I, Chapters 30-1.

Diodorus Siculus (1939). *Library of History*. Vol. 3. Translated by Oldfather, C. H. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Devecchi, E. (2018). Details That Make the Difference: The Akkadian Manuscripts of the Šattiwaza Treaties. *Die Welt Des Orients*, vol. 48, no. 1.

Durant, W. (1954). *Our Oriental Heritage*. Simon and Schuster.

Errington, R. Malcolm (2020). *A History of Macedonia*. Berkeley: University of California Press.

Gerda Hassler (Ed.). *History of Linguistics 2008: Selected papers from the eleventh International Conference on the History of the Language Sciences, 2008, Potsdam*. Volume 115, *Studies in the History of the Language Sciences*. John Benjamin Publishing, 2011.

Grainger, J. D. (1997). *Seleukos Nikator: Constructing a Hellenistic Kingdom*. Routledge.

Grainger, J. D. (2014). *The Rise of the Seleukid Empire*. Pen & Sword.

Grainger, J. D. (2015). *The Fall of the Seleukid Empire*. Pen & Sword.

- Grainger, J. D. (2010). *The Syrian Wars*. Brill.
- Green, P. (2013). *Alexander of Macedon, 356–323 B. C. : A Historical Biography*. Berkeley: University of California Press.
- Hammond, N.G.L. (1994). *Philip of Macedon*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Healy, M. (19929). *The Ancient Assyrians*. Osprey Publishing.
- Herodotus (1975). Burn, A. R.; de Sélincourt, Aubrey (eds.). *The Histories*. London: Penguin Books.
- Hipp, K. (2014). Sarduri II – One of the most unfortunate rulers of the 8th century B.C.E. RANS 5-6. <https://www.academia.edu/14069481>
- Homer. *The Iliad*. Robert Fagles (Translator), Penguin Classics.
- Jankowska, N. B. (2013). *Asshur, Mitanni, and Arrapkhe. Early Antiquity*. University of Chicago Press.
- Jones, William, Sir. (1970). *The letters of Sir William Jones*. Cannon, Garland H. (Ed.). Oxford: Clarendon Press.
- Julius Caesar. (1976). *The Civil War: Together with the Alexandrian War, the African War, and the Spanish War*. Penguin Classics.
- Klengel, H. (1999). *Geschichte des hethitischen Reichs*. Brill. Leiden.
- Kosmin, P. J. (2014), *The Land of the Elephant Kings: Space, Territory, and Ideology in Seleucid Empire*, Harvard University Press.
- Kriwaczek, P. (2012). *Babylon: Mesopotamia and the Birth of Civilization*. St. Martin's Griffin.
- Kuhrt, A. (2020). *The Ancient Near East: c.3000–330 BC*. Routledge.
- Lewy, H. (1964). *Notes on the Political Organization of Asia Minor at the Time of the Old Assyrian Texts*. *Orientalia*.
- Liverani, M. (2014). *The Ancient Near East: History, Society and Economy*. Routledge.
- McGing, Brian (2004). *Encyclopaedia Iranica*.
- Memnon, *History of Heracleia*, Andrew Smith (translator), (2004). <http://www.attalus.org>

Mommsen, Theodor (2012). *The History of Rome: The Provinces, from Caesar to Diocletian*. Nabu Press.

Moran, W. L. (1992). *The Amarna Letters*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Norwich, J. J. (1995). *Byzantium: The Decline and Fall*. Knopf Publishing Group.

Plutarch (2018). *Consolatio ad Uxorem. Moralia*. Loeb Classical Library. Translated by De Lacy, Phillip H; Einarson, Benedict. Harvard University Press.

Podany, A. (2010). *Brotherhood of Kings: How International Relations Shaped the Ancient Near East*. Oxford University Press.

Roisman, J., Worthington, I. (2011). *A companion to Ancient Macedonia*. John Wiley & Sons.

Scarre, C. & Fagan, B.M. (2008). *Ancient Civilizations*. Pearson.

Runciman, Steven. (1933). *Byzantine Civilization*. Edward Arnold; Reprint Edition.

Schulman, A. R. (1979). *Diplomatic Marriage in the Egyptian New Kingdom*. *Journal of Near Eastern Studies*, vol. 38.

Spalinger, A. J. (1978). "The Date of the Death of Gyges and Its Historical Implications". *Journal of the American Oriental Society*. 98.

Stafford-Deitsch, Jeremy & Freely, J. (2010). *Kingdoms of Ruin: The Art and Architectural Splendours of Ancient Turkey*. I.B. Tauris.

Strabo. *Geography*. H. C. Hamilton & W. Falconer (translators), London, (1903).

The Cambridge Ancient History. Vol. 3, 6. Cambridge: Cambridge University Press.

Thucydides. *The Peloponnesian War*. Indianapolis, Hackett (1998); translation by Steven Lattimore.

Van De Mieroop, M. A (2007) *History of the Ancient Near East ca. 3000 - 323 BC*. Blackwell Publishing.

Walbank, W. (1984). *The Cambridge ancient history: The Hellenistic world*. Cambridge University Press.

Warren T. T. (1997). *A History of the Byzantine State and Society*. Stanford University Press.

Wilkinson, T. (2013). *The Rise and Fall of Ancient Egypt*. Random House.

Wilhelm, G. (1989). The Hurrians. Aris & Philips Warminster.

Zimansky, P. (2001). Urartian and Urartians. The Oxford Handbook of Ancient Anatolia: (10,000-323 BCE). Oxford University Press.

Kaynak Sözlükler

Abu Hayyan, Kitab al-İdrak li-Lisan al-Atrak, İstanbul Evkaf Matbaası, İstanbul, 1931.

Abuşka Lugatı / Çağatay Sözlüğü, haz. Besim Atalay, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1970.

Bahşayış Lugatı (Eski Oğuzca), haz. F. Turan, Mücellit Matbaası, İstanbul, 2001.

Caferoğlu, A., Eski Uyğur Türkçesi Sözlüğü. 1968. İstanbul.

Cambridge Ancient History Online 14 vols. 1970–2000.

Cameron, George C., Persepolis Treasury Tablets, The University of Chicago Press.

Codex Cumanicus, ed. M. Argunşah, G. Güner, Kesit Yayınları, 2015.

Çağatayca Sözlük, Lügât-i Çağatay ve Türki-i Osmanî, Buharalı Şeyh Süleyman Efendi, Bey Hadi, Tebriz, 2005.

Hinz, W., Koch H. Elamisches Wörterbuch. Verlach von Dietrich Reimer in Berlin. 1987.

Erman, A. C., Türk Dilinin Köken Sözlüğü, Urzeni Yayınevi, İstanbul, 2019.

Freeman, Charles. Egypt, Greece and Rome: Civilizations of the Ancient Mediterranean. Oxford University Press. 1999.

Halloran, Joh A., Sumerian Lexicon, Version 3.0, 1999.

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.

Kaşgarlı Mahmut, Divanı Lugat-it-Türk, çeviren Besim Atalay. 1986. Ankara.

Köbler, Gerhard. Gotisches Wörterbuch. 4. Auflage, 2014.

Lubotsky, A. (2008). Etymological Dictionary of the Hittite Inherited Lexicon. Brill.

Meredow, A., Magtymgulynın Düşündürişli Sözlüğü, Günbed Kabus, 1997.

Stolper, M. W., Elamite. The Cambridge Encyclopedia of the Worlds Ancient Languages. Ed by Roger D. Woodard.

Şemseddin Sami, Kamusi Türki, Bey Hadi, Tebriz, 2008.

The Hittite Dictionary. (1997). The Oriental Institute of the University of Chicago.

The Pennsylvania Sumerian Dictionary, <http://psd.museum.upenn.edu>

Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig, çev. Mustafa Kaçalın, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları, isbn 978-975-17-3359-7.

Wegner, I. (2020). An Introduction to the Hurrian Language. Florence, Sc.

Wilken, Jens. Handwörterbuch des Altuigurischen (Eski Uygurcanın El Sözlüğü). Herausgegeben von der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen. 2021.

Batılıların ve Türk-İslam sentezcilerinin öne sürdüğü gibi Türkler Anadolu'ya ilk kez 1071'de gelmedi. Onikibin yıla yakın bir süredir Anadolu'da yaşıyorlardı. 12-14 binyıl önce buzul çağı sona erdiğinde Türkler, Orta Asya'dan ilk kez avcı toplayıcı küçük kümeler olarak geldiler ve Anadolu'nun çeşitli yerlerine dağıldılar. Orta Asya'da başlayan kuraklıktan sonra, MÖ 7. binyıldaki kitlesel göçle büyük bir Türk kitlesi daha Anadolu'ya yerleşti.

Anadolu'daki ilk büyük Türk uygarlığı Orta Anadolu'daki Katı ("Hatti") uygarlığıydı. Bugün "Mitanni" olarak adlandırılan Bitan Hanlığı ile "Urartu" olarak adlandırılan Bayan İli Hanlığı'nı kuranlar da Kas Türkleriydi. Günümüzde "Traklar" olarak adlandırılan Türukler, tüm Avrupa topraklarına yayılmış olan Türk boylarıdır. Bunların bir kolu süreç içinde Batı ve Orta Anadolu'ya da yerleşti. Bu Türukler, daha sonra günümüzde "Frig" olarak adlandırılan Birig Hanlığı ile "Lidya" olarak adlandırılan Bayın Hanlığı'nı kurdular. Bunların dışında Kapatuk, Kılık, İlik, Bitin, Bunat gibi küçük hanlıkları da kurdular. Daha sonra Etrüsklerin ardılları olan Romalılar Anadolu'yu ele geçirdi.

Selçuklular, Anadolu'ya son gelen Türklerdi. 1064 yılında Anadolu'ya girdiklerinde, Doğu Anadolu'da Eski Türkçe konuşan Hristiyan bir toplumla karşılaştılar. Bunlar Apostolik Kilisesi'ne bağlı olan Ermen (Doğu Anadolu) Türkleriydi. Orta ve Batı Anadolu'da yaşayan Ortodoks Türklerin büyük bir kesimi de Eski Türkçe konuşuyordu. Bunlar daha sonra Karamanlı olarak adlandırıldı. Ayrı dinlerden olan bu iki Türk toplumu kısa bir süre içinde birbiriyle kaynaşarak Anadolu topraklarına Türkiye adını kazandırdı. Avrupalılar henüz daha 12. yüzyılda Anadolu'yu Türkiye olarak adlandırmaya başlamıştı.

www.sarmalkitabevi.com

